TOPLUMSAL

Tarih

169
OCAK
2008

"Kuzenler Cumhuriyeti"nin Yaralı Kadın ve Erkekleri

Harem ve Kuzenler

Fatmagül Berktay

"Yahudi'nin Asaletini Tekrar Zapt Etmek"

Siyonist Muskeljuden Projesi

Yaşar Tolga Cora

Savaş Hikâyeleri ve Geçmişi Yeniden İnşa Etmek

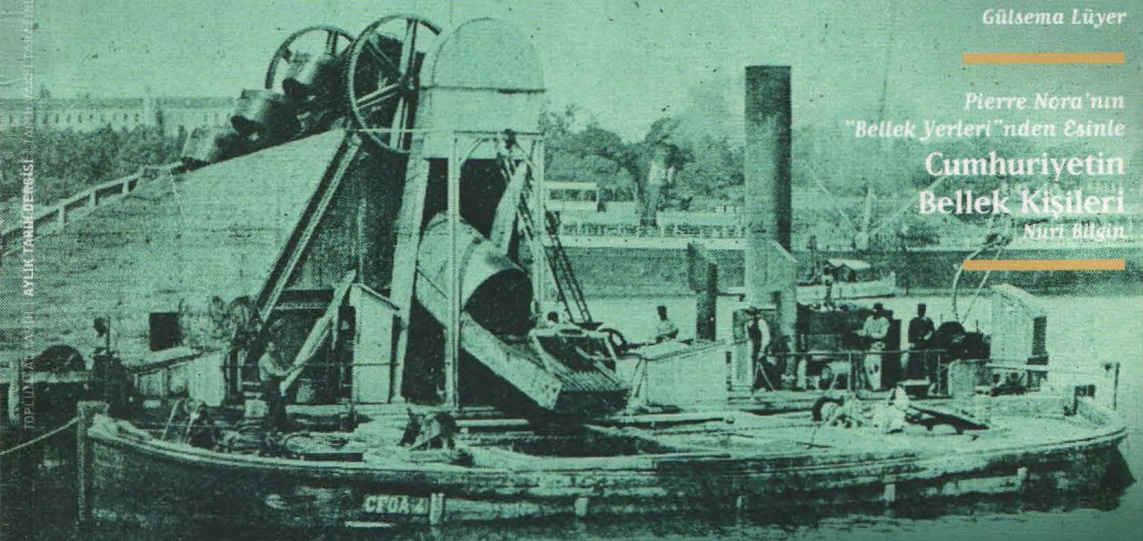
Kore Gazileri ile Sözlü Tarih Çalışması

Gülsema Lüyer

Pierre Nora'nın "Bellek Yerleri"nden Esinle

Cumhuriyetin Bellek Kişileri

Nuri Bilgin

Dosya Editörü: Hamdi Genç

Mehmet Sait Türkhan, Filiz Dişyoğlu, Burcu Kurt, Emel Soyer

Osmanlı'da Çevre Sorunları

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ | AYLIK TARİH DERGİSİ | Fiyatı: 6,00 YTL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

İki dizinin en yenileri

Özel Dizi'den:

Özel Hayatın Tarihi 3
Rönesans'tan Aydınlanma'ya

Unlü tarihçiler Philippe Ariès ve Georges Duby, özel hayatı ve görünümlerini etkilemiş değişikliklerin izini sürmeye devam ediyor: Beş ciltlik dizinin üçüncü kitabı **Özel Hayatın Tarihi 3**, Rönesans'tan Aydınlanma'ya kadar olan dönemi kapsıyor: Yavaş yavaş oluşmaya başlayan kamu-özel ayrımı, âdabı muaşeret kuralları, yemek ve sofra kultürü, dın ve özel hayat, aile ve ortak yaşam, yazın ve özel hayat... **Özel Hayatın Tarihi 3**, görsel malzemeler eşliğinde Batı'nın dinsel, siyasal ve kültürel tarihi üzerine ortak bir veri sunuyor.

Özel Hayatın Tarihi 1
Roma İmparatorluğu'ndan 1000 Yılına
Çeviren: Turhan Ilgaz
722 sayfa, 45 YTL

Özel Hayatın Tarihi 2
Feodal Avrupa'dan Rönesans'a
Çeviren: Roza Hakmen
671 sayfa, 45 YTL

Çeviren: Devrim Çetinkasap
Hazırlayanlar: Philippe Ariès - Georges Duby
704 sayfa, 45 YTL

Genel Kültür Dizisi'nden:

Sayılar İmparatorluğu
Denis Guedj

Yazar ve matematikçi Denis Guedj bizi, insanlığın en güzel buluşlarından birinin, sayıların harika oluşum sürecini izlemeye çağırıyor: **Sayılar İmparatorluğu**. . Aritmetiğin madeninden elmaslar çıkaran sanat yapıtları, insanbiçimli sayılar, butun kulturlerden hesap aletleri, matematikçi yazıları, portreler: Sayının macerasını anlatan 150'yi aşkın belge eşliğinde, parmak hesabından hesap çakıllarına, Fermat teoreminden "3,14"e uzanan bir yolculuk...

Çeviren: Ömer Aygun
176 sayfa, 13 YTL

Renkler ve Malzemeleri
François Delamare - Bernard Guineau

François Delamare ve Bernard Guineau, **Renkler ve Malzemeleri**'nde, Mısır gömutlerini süsleyen ressamlardan Jouy kumaşlarının renklendirilmesine, kitap bezeklerinin renklerinden araba boyamada kullanılan sedefli pigmentlere, Ortaçağ tariflerinden resim analizi sonuçlarına uzanıp renk gereçlerinin gizli dünyasının tarihini anlatıyorlar: Mürekkebi kım bulmuştur? Zincıfre ya da sıdıktorbası yeşili ne demektir? Blue-jean'in kökeni nedir? Çıvıdın en niteliklisi hangisidir? Zırnık sarısı neden tehlikelidir?

Çeviren: Orçun Türkay
160 sayfa, 13 YTL

YKY Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • İSTANBUL: 212 293 08 24 / 502 • İZMİR: 232 463 82 90 • ANKARA: 312 435 85 94 **E-POSTA** • ykykultur@ykykultur.com.tr **WEB SİTESİ** • www.ykykultur.com.tr
INTERNET SATIŞ • yky estore com.tr • www.yapikredi com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 293 08 24 - 252 47 00

YapıKredi Kültür Sanat Yayıncılık

KURUMSAL TARİH DOSTU

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren **Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...**

Tarih Vakfı *Kurumsal Tarih Dostu* kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* ve *İstanbul* dergilerinden birinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. Her iki dergi için ikişer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor.
Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş.

Barut Hotels

Bilesim Matbaacılık

Datagate A.Ş.

A.Ş.Despec A.Ş.

Digicom Elektronik Pazarlama A.Ş.

Ekin Fuarcılık Ltd.

Evrim Bilgisayar

Hedef Alliance

Index A.Ş.

KONE Asansörleri

Netex A.Ş.

Odeon Tours

Royal Garden Hotel

Transteo Turizm

TÜYAP A.Ş.

Üçgen İnşaat ve Ticaret

Vasco Turizm A.Ş.

Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 513 52 35
F (212) 513 21 77

169. SAYIMIZLA MERHABA

2008'in ilk ayının dosya konusu Osmanlı'da çevre sorunları üzerine. Dosya editörü Hamdi Genç böyle bir dosya önerisi getirdiğinde, doğrusunu söylemek gerekirse, "Osmanlı'nın nasıl bir çevre sorunu olabilir? diye düşündüm; bu düşüncemi kısmen de koruyorum, şöyle: İstanbul ile ilgili yazılardan anlaşıldığına göre, şehrin sorunları kısmen sanayi öncesi döneme uzanıyor. Tabii bu dönemdeki sıkıntıları çevre sorunları olarak adlandırmak biraz sorunlu zira bunlar daha çok doğal bazı olaylar neticesinde, örneğin derelerin Haliç'i doldurması veya çok sayıda insanın dar bir alanda yaşamasından kaynaklanan sorunlar. Çevre sorunu denince, sanayileşmeyle beraber ortaya çıkan ve insanın olağanüstü bir üretim ve tüketim temposuna ulaşmasıyla oluşan doğal çevre tahribatını anlıyorum. Eski çağlardan bu yana kalabalık bir nüfusun herhangi bir şehirde yaşamasının ve doğal kimi hadiselerin yarattığı sıkıntıların; bataklıklar, alüvyonların limanları doldurması gibi, sanayileşme sonrası çevre sorunlarından nitelik olarak farklı olduğunu düşünüyorum. Bu dosyada ele alınan kimi konular bu bakımdan dosyanın ismiyle uyumlu değil ama yine de sanayileşme öncesi ve sonrasında insanların çözüm aradığı bu sorunlar dosyanın merkez temasıyla komşu. Burcu Kurt'un Şattü'l-Arap Nehri ile ilgili olan yazısı ise bugünkü çevre sorunlarına çok benzer bir biçimde, doğrudan petrolün yarattığı kirliliği anlatıyor.

Toplumsal Tarih'e ilk kez yazan Yaşar Tolga, Yahudi uluslaşmasını ve Siyonizmin ortaya çıktığı koşulları inceliyor; 19. yüzyılda "modern Avrupa düşünürleriyle" karşılaşan ve bir ulus olmak zorunluluğunu hisseden diğer halklar gibi, Yahudilerin de bu dönemde yaptıkları tartışmaları ve diğerlerine benzeyen ve benzemeyen yönleriyle Yahudi uluslaşmasını ele alıyor.

Bu sayımızda yer alan ilginç makalelerden birisi de Nuri Bilgin'in "Cumhuriyet'in Bellek Kişileri" adlı çalışması. Bilgin, yazısının girişinde "toplumların geçmişleri ya da tarihleriyle ilişkisi" sorununu ele aldıktan başka, sonraki bölümlerde Pierre Nora'nın Les Lieux de Memoire kavramından esinlenerek toplumdaki "bellek kişiler" üzerinden kolektif hafızanın oluşumunu anlama çabasına girişiyor.

Son olarak değinmek istediğim, Fatmagül Berktay'ın Germain Tillion'un *Harem ve Kuzenler* kitabını tanıttığı makalesi. Kitap *Le Harem et les Cousins* adıyla 1966'da yayımlanmış ve 2005 yılında Şirin Tekeli ve Nükhet Sirman tarafından Türkçeye çevrilmiş. Bize de Fatmagül Berktay'ın tanıtım yazısında ustalıkla altını çizdiği önemli tezleri içeren bu kitabı okumak düşüyor.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 IFEA'NIN, IFRE'NİN İLK KOLOKYUMUNA KATILIM RAPORU
ÇAĞDAŞ DÜNYANIN HAFIZALARI VE TOPLUMLARI
Pierre Chuvin

08 "AGOP'UN MALINI SAVUNMAK"
Dilek Kurban

10 TOPLUMSAL SORUNLAR VE ELEŞTİREL YAKLAŞIMLAR KONFERANSI
Nurçin İleri

12 İSTANBUL'DA YAŞAYAN TÜRK YAHUDİLERİ İÇİN
ON İKİ ZOR YILIN HİKÂYESİ
Rıfat Bali

13 NEOLİBERAL SÜRECİN SANCILARI
SOSYAL BİLİMCİLERİN 10. BULUŞMASI GERÇEKLEŞTİ
Fırat Korkmaz

14 BİNALAR KONUŞUNCA MİMARLIK SUSAR
Simge Vurtok

15 II. MEŞRUTİYET TOPLANTILARI
İTTİHATÇI HAREKET DEVRİMCİ Mİ, AKSİYONER Mİ?
Barış Baştürk

16 ENVER BEY'İN KAMPINDA (3)
Hazırlayan: Edhem Eldem

20 PIERRE NORA'NIN "BELLEK YERLERİ"NDEN ESİNLE
CUMHURİYETİN BELLEK KİŞİLERİ
Nuri Bilgin

27 HARPUT'TA BİR OSMANLI MAHALLESİ VE SAKİNLERİ
OSMANLI'YA ARKEOLOJİK BİR YAKLAŞIM
Necla Arslan Sevin

34 SİYONİST MUSKELJUDEN PROJESİ
Yaşar Tolga Cora

41 ADLARINI ATATÜRK'ÜN KOYDUĞU ON GEMİ
Eser Tutel

46 KORE GAZİLERİ İLE SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI
Gülsema Lüyer

56 SANAYİLEŞMEYE GÖSTERİLEN TEPKİLER
Hamdi Genç

60 HALİÇ'TE ÇEVRE SORUNLARI VE DENİZ KİRLİLİĞİ
Mehmet Sait Türkhan

67 19. YÜZYIL İSTANBUL
HAVA KİRLİLİĞİ SORUNU
Filiz Dığıroğlu

72 OSMANLI IRAK'INDA PETROLE DAYALI ÇEVRE KİRLİLİĞİ
Burcu Kurt

76 KASIMPAŞA DERESİ ISLAH ÇALIŞMALARI
Emel Soyer

83 BİLGİ NESNESİ OLARAK OSMANLI MİMARLIĞI YA DA SEZAR'IN HAKKI
Ayda Arel

88 "KUZENLER CUMHURİYETİ"NİN YARALI KADIN VE ERKEKLERİ
HAREM VE KUZENLER
Fatmagül Berktay

92 RESİMLİ ROMAN
Hazırlayan: Gökhan Akçura

96 ANAKRONİK
Aydan Çelik

Özür ve Düzeltme: 168. sayımızda Elçin Macar'ın yazısının giriş spotunda, yanlış bir şekilde İngiltere'nin Türkiye'den gıda ithal ettiği anlaşılmaktadır. Doğrusu Yunanistan'ın Türkiye'den gıda ithal ettiğidir.

16 **ENVER BEY'İN KAMPINDA (3)**

Edhem Eldem'in hazırladığı, L'Illustration dergisinin Trablusgarb muhabiri Georges Rémond'nun 22 Haziran 1912 tarihli nüshasında yer alan röportajının son kısmı.

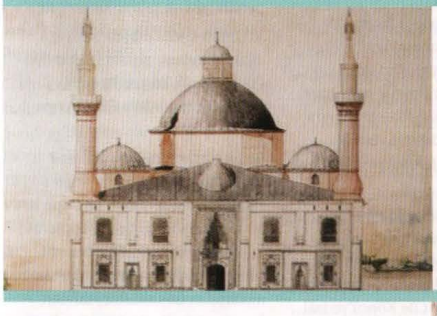
27 **OSMANLI'YA ARKEOLOJİK BİR YAKLAŞIM**

Necla Arslan Sevin, Harput'taki kazılarda ortaya çıkarılan Osmanlı mahallesine ilişkin buluntuları değerlendiriyor.

41 **ADLARINI ATATÜRK'ÜN KOYDUĞU ON GEMİ**

Eser Tutel, II. Dünya Savaşı öncesinde sivil denizcilik için satın alınan gemilerin hikâyesini anlatıyor.

83 **SEZAR'IN HAKKI**

Ayda Arel, Doğan Kuban'ın Osmanlı Mimarisi *adlı kitabını, kendisinden önceki bilgi üretiminden yararlanma biçimi açısından eleştiriyor.*

92 **KIŞ HALİ**

Gökhan Akçura, basından ve çok çeşitli kaynaklardan sağladığı malzemelerle 1930, 40 ve 50'lerde Türkiye'de kışın nasıl karşılandığını anlatıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 169 Ocak 2008

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş/İstanbul
0 212 227 37 33-227 37 34

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Aydan Çelik, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Ilür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Mutlu Öztürk, Necdet Sakaoğlu, Mustafa H. Sayar, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Esin Kumral

REDAKSİYON/DÜZELTİ
Belgin Sunal

KATKIDA BULUNANLAR
Canan Balcı, Akın Terzi, Harun Turgan

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 227 37 33 (Dahili 27)
(0212) 227 37 32 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
ekumral@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Graphis Matbaası
100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Sitesi
2. Cadde 202/A Bağcılar
Tel: (0212) 629 06 07

BASKI TARİHİ
27. 12. 2007

DAĞITIM
YAYSAT
(0212) 622 2222
www.yaysat.com.tr

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 439 12 61

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 227 37 33 (Dahili 16)
(0212) 227 37 32 (faks)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 YTL

Dersaadet Tramvayları

TERCÜMAN-I HAKİKAT
2 OCAK 1908

Dersaadet Tramvay Şirketi'nin Tünel imtiyazını iştirâ eylediği malumdur. Bu bâbdaki şerait tamamıyla kararlaştırılmış olduğundan keyfiyet-i iştira suret-i katiyyede takarrür etmiş demektir. Yalnız muamele-i iştirâiyenin hissedârân tarafından tasdik meselesi kalmış ve hissedârân dahi 1908 senesi Kanunsani'nin yirmi dokuzunda inikada davet edilmiştir.

Tramvay ve Tünel şirketlerinin birleşmesinden ahalinin ziyade müstefid olacağına [faydalanacağına] şüphe yoktur. [Istihsal olunan malumat-ı mevsukaya linanılır bilgiye] göre Tramvay Şirketi tramvay hutûtunun tezyidini ve arabaların tecdid ve tanzimini tasavvur etmektedir.

Keldani Cemââti

TERCÜMAN-I HAKİKAT
4 OCAK 1908

Sene-i cedide-i efrenciyenin hulûlu [yeni yıla girilmesi] münasebetiyle şehrimizde bulunan Keldani Cemââti, beraberlerinde Tabibzade saadetlü Abdülkerim Paşa olduğu halde evvelki gün Beyoğlu'nda Tarlabaşı'ndaki Patrikhaneye giderek Patrik vekili hürmetlü Jozef Garib Efendi hazretlerine beyan-ı tebrikat etmişler ve Cemâât-ı merkume reisi bu münasebetle bir nutuk irad ederek hükümet-i seniyyenin himaye-i re'fetinde nail oldukları eltâf ve inâyâtı bir âverde-i zebân-ı şükran ve zat-ı şevket- simât hazret-i padişahinin tevafür-i ömür ve afiyet ve tezâyüd-i şan ve şevket şahaneleri ed'iye-i hayriyesini [hayırlı dualarını] ref'-i bâr-gâh cenâb-ı müsteân eylemiştir.

Nüfus Tezkereleri

TERCÜMAN-I HAKİKAT
7 OCAK 1908

Her şahıs emvâl-i gayr-ı menkule [taşınmaz mallara] bey' ve ferâğ ve intikalinde veya bir memuriyet ve hidmete intihâbında ve polis muâmelâtıyla mürûr tezkeresi pasaport ahzında ve münâkehâtta [nikahta] nüfus tezkeresini ibrâza nizamen mecbur olduğu halde bazı mahallerce bu usule riayet edilmemekte bulunduğu haber alınmasıyla ba'de-zin [bundan sonra] hükm-i nizam ve kanuna tamamıyla riayet olunması ve hilâfında hareket edenlerin mesul edilmeleri hakkında makam-ı âlîsinden icab edenlere emir verilmiştir.

İdare-i Mahsusa

TERCÜMAN-I HAKİKAT
11 OCAK 1908

İdare-i Mahsusa'ca Londra'da matluba muvafık olmağla mübâyaası karar-gir olmuş olan iki kıt'a vaporun yakında Mersa-yı Dersaadet'e [İstanbul limanına] müteveccihen Londra'dan hareket edeceği işitilmiştir. Mezkûr vaporlar saatte 14 buçuk mil sürate malik ve elektrikle mücehhez olup -evvelce de yazdığımız vechile- Ayastefanos hattında âmed ü şüd edeceklerdir.

Malum olduğu üzere İdare-i Mahsusa'nın Ayastefanos vaporlarına Sirkeci'den râkib olacak yolcular bir müddetten beri küçük bir istimbot ile Köprü'ye isâl olunarak orada vapora aktarma edilmekte idi. Halbuki İdare-i Mahsusa bu hususta meşhud olan müşkülâtı nazar-ı dikkate alarak ahiren Sirkeci ile Kumkapı arasında küçük bir vapor işletmeye başlamış olduğundan Sirkeci'den Ayastefanos vaporlarına râkib olacak yolcular bu küçük vapor ile Kumkapı'ya giderek orada diğer vaporlara geçmektedirler.

İdare-i Mahsusa'nın 4 ve 20 numaralı vaporlarıyla Ferah Vaporu'nun Haliç Dersaadet'te tamiratına başlanmıştır.

Kurban Tevzii

TERCÜMAN-I HAKİKAT
13 OCAK 1908

Veli nimet-i bî-minnetimiz veli-i nimet-i âlem padişahımız efendimiz hazretlerinin cümle-i inâyât-ı kerimgâyânı hazret-i zıll-ullahilerinden olarak Dersaadet ve bilâd-ı selasede kâin cevâmi-i şerife hademesiyle medâris ve tekâyâ ve zevâyâ [medreseler, tekkeler ve zaviyeler] ve türeb-i münife ve Enderûn-ı Hümâyûn hademesine İd-i saîd-i adhâ'da [Kurban Bayramı'ndal i'tâ ve ihsanı mutat olan kurbanlar dün ders-i şerif vekili semahatlü Asım Efendi hazretleriyle lâhm [et] müteahhidi saadetlü İsmail Efendi ve şeriki saadetlü Mustafa Efendi hazerâtı ve Hazine-i Celile-i Maliye Muhasebe-i Umumiye Maaşât Şube'si Müdür muavini saadetlü Şefik ve Meclis-i Maliye azasından saadetlü Muhittin beyefendiler hazerâtı hazır oldukları halde tevzi edilmiş ve bu vesile-i hasene ile de da'vât-ı mefrûza-i hazret-i hilâfet-penâhî yâd ve tekrar kılınmıştır.

İd'-i saîd-i adhi mülâbesesiyle asakir-i nusret measir-i şahaneye i'tâ kılınacak kurbanlar dün fırka-i hümâyûnlara i'tâ ve tevzi olunmuştur.

Celâil-i âsâr seniyye-i hazret-i hilâfet-penâh-i uzmâdan olan Hamidiye Hicaz hatt-ı âlisi için id-i adhâ'da zebh olunacak [kesilecek] kurban derilerinin müzâyedesi zımnında Şehremanet-i celilesi muhasebecisi saadetlü Mahmut Beyefendi hazretlerinin riyaset-i vâlâlarında müteşekkil komisyon dün in'ikad ederek müzâyedeye devam olunmuş ve müzâyededede bulunmak üzere emanet-i müşârünileyha sermüfettişi saadetlü Osman Beyefendi tarafından bazı tüccârâna bu bâbda tebligatta bulunulmuştur. Mezkûr komisyon bayramın ikinci günü dahi in'ikad edecektir.

Çin'de Müslümanlık

TERCÜMAN-I HAKİKAT
19 OCAK 1908

18 Kanunevvel tarihiyle Şanghay'dan Levand Herald Gazetesi'ne atideki mektup gönderilmiştir.

Çin'deki bir devre-i terakki küşâd edilmiş ve bu terakkiyât arasında İslamiyet'in aksâ-yı şarkta

(Uzak Doğu'da) ehemmiyeti nazar-ı itibara alınmaya şayandır.

Sanayi ve tüccar nokta-i nazarınca Çin Müslümanlarının ihrâz eyledikleri mevki pek ehemmiyetlidir. Bu sırada Çin'de ikametimiz müddetince İslamiyet'in Çin Memaliki'nde ihrâz eylediği terakkiyata dair bazı malumat elde etmek istiyoruz. Çin'in bu devre-i terakkiye dahil olması Çin Müslümanlarının sanayi ve ticaretlerini tevsi'e medar olmuştur. Zira Avrupa ticaretine küşâde bulunan Çin Memaliki'nde terakkiyat-ı mezkûre kemâl-i vuzûh ile meşhud [görülüyor] olur.

Müslümanlar yirmi sene zarfında pek mükemmel bir dârü's-sınâi tesisine muvaffak olmuşlardır. Şanghay'da bir pamuk ipliği fabrikasını ziyaret eyledik. Fabrikanın sahibi olan İslam ile vuku bulan mülakatımızda izahat-ı âtiyeyi i'tâ eyledi :

"Taht-ı tasarrufumuzda bulunan iplik fabrikası Şanghay'da tesis olunan ilk fabrikadır. Bu fabrikada yüzden ziyade İslam ailesi meşgul olup yirmi binden ziyade mekik işler malumunuzdur ki bundan on beş sene evvel Çin'de istihlâk edilen pamuk mensucatın kafesi Amerika'dan gelir idi.; bu gün bunun kısm-ı azamını benim, fabrikam tedarik etmekte olduğu gibi iki seneye kadar Yunnan'da diğer yüz aile için mekiklerin adedini tezyid edebileceğimi me'mûl [ümit] ediyorum. Diğer Müslümanlarla beraber madenciliği terakki ettirmeye çalışıyoruz. Madeni ziyaret edecek olursanız bu bâbda bir fikir hasıl edebilirsiniz."

Bu mülâkât Çin'deki İslamların sanayideki terakkiyatını vâzıhan gösteriyor. Gelecek mektuplarımda Çin Müslümanlarının meşgul oldukları kaffe-i şuabât-ı sanayi hakkındaki tetkikatımı izah eylerim.

Bir Obur

İKDAM

21 OCAK 1908

İzmir'de münteşir "Armonya" Gazetesi'nden okunduğuna nazaran Ortadoksların yıl başı gecesi İzmir'de oburun biri büyük bir yıl başı pidesi ile üç yüz dirhem peynir, yirmi sekiz parça lokum, üç kıyye kuruyemiş ekl ve bel' etmiştir. Merkum geçen karnaval esnasında dahi bir hindi dolması ile altı tabak sütlaç ve üç kıyye baklavayı da bilâfütur yemiş imiş.

Union Françes'de Konser (Virjilyo Konseri)

İKDAM

25 OCAK 1908

Şehrimiz asâtize-i musikisi nezdinde bir mevki-i takdir ittihaz etmiş olan Mösyö Virjilyo'nun riyaseti altında olmak üzere Union Françes salonunda bir konser verileceğini istihbar ediyoruz. Mösyö Virjilyo'nun konserine telemmüz ve taallümle güzide olarak yetişmiş müntesibin iştirak ediyorlar. Virjilyo sezâ-yı takdir bir bestekâr-ı mahirdir. Böyle bir istidadın rehber-i ehliyetiyle kesb-i feyz eden perestârân-ı sanatının da nail-i tekemmülât olduklarına şüphe edilmemelidir. Mösyö Virjilyo'nun bu konserine iştirak edecek tilmizleri sanat-ı nefise-i musikiyeye bedâyi'-perverâne bir merak ile intisap eden muhibb-i musikişinaslardır. Madam Haçapulo, Matmazel K. Matmazel Rekişvan, Matmazel Jorjiyades, Mösyö Jorj Tariki bu konserde istimâ edileceklerdir. Mösyö Virjilyo'nun tertip ettiği bestelerden bir kaçı istimâ edilecek. Glok, Bethoven, Masgani, Vagner gibi müteferridinin eserleriyle tatyib-i hafıza edilecektir. Binaenaleyh bedâyi-i musikiyeyi, meşâhir-i dehânın âsâr-ı nefiselerini istimâa hahiş-ker olan zevkaşinâyâna bu konserde hazır bulunmayı tavsiye etmeyi levazım-ı kadr-şinasiden addederiz.

Mezkûr konser Kanunsani'nin otuz birinci Cuma günü akşamı alafranga saat dokuzu çeyrek geçe vuku bulacaktır.

Takvim-i Şems

TERCÜMAN-I HAKİKAT

29 OCAK 1908

Üç seneden beri matbaa-i âcizânem marifetiyle bir suret-i nefise ve müzeyyenede tab ve neşrolunan "ilaveli takvim-i şems" geçen senelere nisbet olunamayacak bir suret-i mükemmelede 4. defa olarak bu kere mevki-i intişara vaz' olmuştur.

İlaveli Takvim-i Şems – saat-i ezani ve saat-i vasati ile evkat-ı şer'iyyeyi irâe eyledikten başka bir takvimde bulunması lazım gelen malumatı ve vakayi-i meşhureyi havi olmağla beraber kuyûd-ı rûz-merreye mahsus her bir sayfada boş mahal bırakılarak mükemmeliyeti derece-i matlubeye îsâl edilmiştir.

Sarf-ı mesai-i âcizânem mahsulü olarak vücuda gelen takvimimize müşâbih Muhâsib Saki tarafından aynı isimle diğer bir takvim neşredilmiş ve takvimimizin geçen seneleri hatalı olduğu ilân olunmuş ise de bunun hilâf-ı hakikat olduğu ve zaten sıhhat-ı münderecatı bir kat daha temin edilmek suretiyle bu sene Erkân-ı Harbiye-i Bahriye dairesine memur Binbaşı İhsan Bey tarafından hesap edildiği ve mümâileyhin sinin -i vâfireden beri takvimcilikteki mahâret ve şöhreti her kesin müsellemi bulunduğu cihetle Takvim-i Şems'e malik olmak için "İlaveli Takvim-i Şems" ve Matbaa-i Cihan imzasıyla resimdeki 8 kere küçük olan resmine dikkat buyurmalarını muhterem müşterilerimizin malumu olmak üzere beyan ederiz. Fiyatı maktûan 5 kuruş taşra için taahüdlü posta ücreti 3 kuruş zam olunur. Merkez-i fürûhtu Bâb-ı âli Caddesi'nde "Cihan Matbaa ve Kütüphanesi" olup Köprü başındaki İkbal Kütüphanesi ile bilumum kitapçılarda dahi bulunur. Kadifeli ve alâ kağıtlı ve serapa yaldızlı nevileri derdesttir.

IFEA'NIN, IFRE'NİN İLK KOLOKYUMUNA KATILIM RAPORU

GEÇMİŞİN VARLIĞI, ÇAĞDAŞ DÜNYANIN HAFIZALARI VE TOPLUMLARI

30 Kasım-1 Aralık 2007 tarihlerinde, Beşeri Bilimler ve Arkeoloji bölümlerinin desteğiyle Prof. Jean-Luc Racine tarafından organize edilen Yurtdışındaki Fransız Araştırma Enstitüleri (Des Instituts de Recherche Français à l'Etranger-IFRE) Kolokyumunun ilki Paris'te gerçekleştirildi. Kolokyumun ana teması, "Geçmişin Varlığı. Çağdaş Dünyanın Hafızaları ve Toplumları." (Présences du passé. Mémoires et Sociétés du monde contemporain) olarak belirlenmişti. Bu tema, iç içe geçmiş pek çok uygarlıkla karmaşık -ve genelde çatışma içeren- ilişkiler kuran bir ülke olan Türkiye'ye uygun düşüyordu. Türkiye üzerine üç sunum gerçekleştirildi: Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA) Müdürü Prof. P. Chuvin Türkiye'nin Eski Yunan ve Roma (ek olarak Bizans ve Hıristiyan) geçmişi, Prof. Edhem Eldem Osmanlı geçmişi ve IFEA Bilimsel Sekreteri Dr. A. Toumarkine de Jön Türk ve cumhuriyetçi geçmişi üzerine konuştular.

PIERRE CHUVIN
ÇEVİREN:
ECE ZERMAN

P. CHUVIN'İN KONUŞMASININ ÖZETİ

Benimseme ve inkâr arasında Türkiye'nin eski Yunan ve Roma geçmişi: Avrupalı değerlerin önbelirtisi mi yoksa ötekilik simgesi mi?

Hiç kuşku yok ki, Türkiye reformlar döneminden -1839 ve sonrasındaki Tanzimat- itibaren eski Yunan ve Roma kültüründen en çok etkilenmiş Müslüman ülke olmanın yanı sıra bu dönemlere ait kalıntılar açısından da en zengin Akdeniz ülkelerinden biridir. Bu topraklarda, MÖ 8. yüzyıldan ülkenin İslam hâkimiyetine girmesine kadar Yunanca egemen kültür dili olagelmiş, Roma hâkimiyeti bunu daha da yaygınlaştırmıştır. Osmanlı topraklarındaki eski Yunan ve Roma geçmişinin varlığı uzun bir süre sorun oluşturmamıştır. Brönz, mermer gibi maddeleri yeniden kullanmak, batıl inançlar ("sihirli" heykeller) ve isyan belirtisi olarak (Mathias Corvin'in antikçağ eserleri) çeşitli tahribatlar yapılmıştır elbette.
Ama genellikle herkesin gözünün önündeki bu tarihi nesneler düşmanlıktan çok kayıtsızlıkla karşılanıyordu. Reformlar dönemi, gündeme imparatorluğun Batılılaşmasını getirerek bir tür "güncelleme" oluşturdu. 1891'de açılan Arkeoloji Müzesi, mimarisiyle olduğu kadar içindekilerle de bunun iyi bir örneğidir. Müzenin yöneticisi Osman Hamdi Bey'in güçlü etkisi 1910'daki vefatına kadar devam eder. Müzenin yanında bir de Güzel Sanatlar Okulu kurulmuştur: Burada da yine "tümüyle ithal edilme" söz konusudur.

İmparatorluğun, içinde barındırdığı ulusların yarattığı gerilimle dağılması, dolaylı olarak, Türklerin elinde kalan topraklarda, üzerinde başkalarının hak iddia edebileceği her şeyin inkârına yol açar. Yakın bir tarihe kadar, Hıristiyanlığın çeşitli mezheplerine ait kiliseler dinamitlenecek ya da görünmez kılınacaktı.
Bu, Balkanlar'daki bağımsız devletlerin de şehirlerindeki Osmanlı izlerini sildiği dönemdi. Ama Türk milliyetçiliği bir çelişkiyle karşı karşıyaydı: Bir yandan Avrupalılaşma hareketine girişmişti; bu da, kökleri eski Yunan'a dayanan ve önemli ölçüde Küçük Asya'da yer alan bir kültürü benimsemeyi getirmişti beraberinde.
Öte yandan, Yunanlı komşuları karşısında kendini göstermek, dolayısıyla da karşı kıyıdakinin ulusal kültür olarak benimsediği bu kültürü reddetmek zorundaydı. Balkan Savaşları, 1921-1922'deki Yunan-Türk Savaşı ve 1923'teki nüfus mübadelesi tabloyu büyük ölçüde karmaşıklaştırır: Bazen ayrılma isteği, ortadan kaldırılamayacak bir farklılık iddiası, bazen de -uzlaşma dönemlerinde- "Avrupalı," ortak bir kültür çağrısı. Bunu ortaya koymak için, Latince Yunancanın yerini alacak, böylece tıp (anatomi) terimleri Latince olacaktır.

1980'li yıllardan beri, "Türk" kültür mirasının bir parçası sayılabilecek şeylerin daha iyi bütünleştiği, gelişen bir zemine tanıklık ediyoruz. Bu süreç, kimi zaman siyasi ortam nedeniyle (Kıbrıs) yavaşlarken, kimi zaman da beklenmedik olaylarla (1999 depremi sonrasındaki Yunan dayanışması) hızlanıyor. Bir çeviri girişimini not edelim: Samih Rifat'ın 2007'deki vakitsiz ölümüyle yarım kalmış olan çok önemli bir girişim; Aya Sofya'ya ithafen yazılan bir şiirin -Mabeynci Pavlos'un Aya Sofya Betimi'nin (*to Description de Sainte-Sophie*)- Türkçeye çevrilmesi. Bunun yanında, kalıntıların korunması için yapılan bir eylem: Doktrinel reflekslerin ve geçmişin inkârının etkisi hissedilse de kiliselerden arta kalanı korumak için gösterilen çabalar (restore edilen Ermeni Ahtamar Kilisesi'nin açılışında yaşananlar; geçmişin, örneğin doğu Karadeniz -Pontus- kıyılarının Yunan geçmişinin "açığa çıkarılması"nın bölgeye yönelik ayrılıkçı

hak iddialarının bahanesi olabileceği endişesi); kültürel mirası bir bütün olarak ele alan müzelerin ve özel üniversitelere bağlı araştırma merkezlerinin açılması.

İster modernleşmiş bir Türkiye'nin (kimi zaman Homeros'un torunu olmayı istemeye varan) Avrupalı "öz"ünü ifade etmek için benimsenmiş olsun, ister İslamcı ya da ultra-milliyetçi değerlerin çıkarları için reddedilmiş olsun, yukarıda bahsettiğimiz durumların hepsinde söz konusu olan, geçmişin politik- ama iyiden iyiye tanınan, sonunda da kabul edilen- bir kullanımıdır.

EDHEM ELDEM'İN KONUŞMASININ ÖZETİ

Osmanlı geçmişinin kullanımı ve istismarı

Türkiye Cumhuriyeti'nin, genel olarak da Türk halkının Osmanlı geçmişiyle olan ilişkisi son derece muğlaktır. Cumhuriyetin kuruluşu büyük ölçüde -gerçek bir kırılma olmadığından- bir "ancien régime" icadıyla ve yeterince "milli" olmadığı düşünülen bir geçmişin mahkûm edilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi, Kemalist rejimin ilk birkaç on yılı boyunca ulusal(cı) tarihçiliğin kara listesinde yer aldı. Bununla birlikte, söz konusu Osmanlı mirasının olumlu addedilen bazı yönlerinin seçilerek -hatta oportünist bir biçimde- istismar edilmesinin ve kısmen Türkleştirilmesinin ötesinde, 1950'li yıllardan itibaren Osmanlı geçmişini rehabilite etmeye yönelen bir revizyonizm biçimi ortaya çıktı. 1980'li yıllardan itibaren bu eğilim iyiden iyiye güç kazandı ve bir zamanlar yasaklı olan Osmanlı geçmişi, çağdaş Türk tarih söylemine büyük oranda -bazen cumhuriyet tarihine yönelik ilgisizliği telafi etme arzusu olduğu izlenimini verecek derecede- entegre edilmiş oldu. Bununla birlikte, ilginç olan, bu entegrasyon sürecinin genellikle tarihsel ya da tarihyazımıyla ilgili kaygılardan büyük ölçüde arınmış çok çeşitli biçimler almasıdır. Genel olarak öyle görünüyor ki, Osmanlı tarihinin yeniden canlandırılarak kullanımı, politik ve ideolojik düşüncelerden büyük ölçüde etkilenmiş, böylece de akademik olduğu düşünülen bir alanı politik bir arenaya dönüştürmüştür.

A. TOUMARKINE'İN KONUŞMASININ ÖZETİ

Bugünün geçmişle doyurulması/doldurulması: Günümüz Türkiye'sinin ideolojik seferberlikleri ve politik gündeminde 1915-1922 dönemine yapılan göndermeler.

Türkiye'de birkaç yıldır, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden üç an tekrar tekrar dile getiriliyor: Sevr Antlaşması (1920), Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcı (1919) ve Çanakkale Savaşı (1915). Medyatik söylemin her yerinde kendini gösteren bu üç öğe, artık sadece birer milli bayram (Mustafa Kemal'in 1919'da Samsun'a ayak basıp Kurtuluş Savaşı'nı başlatmasına karşılık gelen 19 Mayıs; Çanakkale deniz zaferine karşılık gelen -şehitleri anma gününden hemen sonraki- 28 Mart; imparatorluğun bölünmesine olanak sağlayan, politik ve diplomatik bir kapitülasyon olarak tasarlanan 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması) olmanın ötesinde, Türk politik söyleminin kaçınılmaz referansları haline gelmiştir: Uluslararası ortamı okumanın anahtarı, dış politika ilkesi ve ideolojik seferberlik etmeni.

Bu kadar güçlü bir şekilde benimsenmiş olmaları, 1915-1922 arasındaki dönemle günümüz Türkiye'sinin siyasal gündemi arasında kurulan benzerliklere dayanıyor: Komşu ülkeler ve Batılı müttefikler (ABD ve Avrupa Birliği), onların hedefleri ve entrikaları milli birlik ve beraberliğe karşı potansiyel tehdit olduğu kadar emperyalist komplolar olarak da görülüyordu. Bu tehdit algısı, dört bir yandan düşmanlarla kuşatılmışlık sayıklaması "Sevr sendromu" kavramında ifadesini buluyordu. Bu tehditleri kale almayanlar "vatan haini", "işbirlikçi", ulusal egemenliğe ve Kemalizmin ilkelerine ihanet etmiş olarak görülüyor. Yaratılması ancak Kurtuluş Savaşı yıllarının Kuvayı Milliye ruhunun canlandırılması ve Çanakkale askerlerinin ruhlarının hatırlanmasıyla mümkün olan bir seferberlik, bilinç oluşturma ve ulusal uyanış ortamı için gerekli görülüyordu.

Bu ideolojik seferberliğin yürütücülerinin analiz edilmesi ve rejimin ideolojik ekseni cumhuriyetin ilk yılları (20'ler ve 30'lar) ve o dönemdeki reformların, neden 1915-1922 döneminin öne çıkarıldığının -günümüzde ulusal uzlaşının laiklik ve Türklük üzerinden değil de, antiemperyalist bir retorik üzerinden kurulmasının daha kolay olduğu fikrinden yola çıkılarak- anlaşılması gerekmektedir.

Geçmiş ve gelecek arasında kurulan bağın (interpolation) nedenleri de sorgulanmalıdır: Cumhuriyet rejiminin Kürt, liberal, İslamcı... karşı çıkışlar karşısında tıkanması; "Sosyal Devlet"in krizi; Ermeni soykırımı tartışmaları, Kürt ayrılıkçılığına karşı mücadele, Avrupa'yla bütünleşme sürecine yönelik tepkiler çevresinde yoğunlaşan ulusal kimlik krizi; Türkiye'nin diplomatik zemininin ve -Amerika karşıtlığı ve ekonomik küreselleşmenin etkisiyle- bölgesel aktör olarak önemini kaybetmesi.

GAYRİMÜSLİMLERİN VATANDAŞ OL(A)MAMA HALİ

"AGOP'UN MALINI SAVUNMAK"

Cemaat vakıfları, tabii ki mallarını satma, yenilerini satın alma ve tapuda kendi isimlerine kayıt ettirme haklarına sahiptirler. Türkiye'nin gayrimüslim vatandaşları konusundaki sicili düşünüldüğünde, yapılan yasal düzenlemeler gerçekten de "radikal". Diğer yandan, Türkiye'nin hukuksuzluk konusunda son derece yaratıcı olabilen bürokrasisi tarafından yeni yasalara dikkatlice yerleştirilen tuzaklar ve tanınan sınırlı ve koşullu hakları geri almayı amaçlayan idari yönetmelikler sayesinde reformlar uygulamada anlamlı bir değişiklik getirmemiştir.

DİLEK KURBAN

6-7 Eylül Olayları
Fotoğraflar- Belgeler
Fatih Çoker Arşivi

Türkiye toplumu ve devletinin "azınlık" kavramıyla sorunlu bir ilişkisi vardır. 19. yüzyılın sonlarına doğru başlayan Osmanlı'nın dağılma sürecinde, kısa sayılacak bir zaman diliminde meydana gelen ağır toprak ve insan kaybına mal olan bir dizi askeri yenilgi sonucu, cumhuriyet elde kalanlarla kurulmuştu. Kuşkusuz, büyük bir imparatorluğun aniden ve beklenmedik ölçüde parçalanışı, geride kalan toplum açısından yenilmişlik duygusu ile biçimlenen bir psikolojinin ortaya çıkmasına neden oldu. Cumhuriyetin kurucu kadrosunun Kurtuluş Savaşı'nda edindiği askeri kazanımların bu toplumsal psikolojiyi bir ölçüde düzelttiği söylenebilir. Öte yandan, 1923'teki Lozan Antlaşması müzakerelerinde Avrupalı güçlerin kurulmakta olan yeni devletin sınırları içerisinde kalmış olan gayrimüslim nüfusa azınlık statüsünün ve bu statünün ima ettiği hakların verilmesini şart koşması, kendisini "Batı" tarafından haksızlığa uğramış hisseden toplumun, bu haksızlığın ima ettiği eziklik ve öfke hislerini daha da pekiştirdi. Yakın tarihin ürettiği ve azınlık kavramını emperyalist güçlerin Türkiye'nin iç işlerine müdahalesi ile ilişkilendiren toplumsal hafıza, gayrimüslimleri Lozan ile edindikleri azınlık hakları karşılığında ikinci sınıf vatandaşlığa razı olmaya mecbur bırakmıştır. Halen, gerek toplumun gayrimüslimlere yönelik his ve tutumu, gerekse devletin aynı kesime yönelik politika ve uygulamaları, bu hafızadan beslenmeye ve onun ima ettiği ayrımcı zihniyeti taşımaya devam ediyor.

Cumhuriyet tarihi, gayrimüslimlerde Batı'nın dayatması ile elde ettikleri azınlık haklarının bedelini ödetmeyi amaçlayan devlet politikaları ve toplumsal pratikler açısından oldukça "zengin"dir. Geride bıraktığımız 84 yıl, Osmanlı'nın son yıllarında, 1915[1] ile başlamış ve cumhuriyetin kurulmasından hemen önce Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi[2] ile devam etmiş olan Anadolu'yu gayrimüslim nüfusundan arındırma projesinin farklı strateji ve araçlarla sürdürüldüğü bir dönem oldu. Kimi zaman -1942 Varlık Vergisi[3] örneğinde olduğu gibi- gayrimüslimlere yönelik ayrımcı yasalar tasarlanmış, kimi zaman -1934 Trakya Olayları[4] ile 6-7 Eylül Olayları'nda[5] olduğu gibi- gayrimüslim nüfusa yönelik toplu saldırılar ve linç girişimleri teşvik edilmiş ve bunlara göz yumulmuş, kimi zaman -1964'te Yunanistan pasaportu taşıyan Rumların sınır dışı edilmesinde[6] olduğu gibi- gayrimüslimler devletin dış politikası uğruna feda edilebilir araçlara dönüştürülmüş, kimi zaman ise -1936 Beyannamesi'nde[7] olduğu gibi- ayrımcı ve gayri hukuki uygulamalar ile gayrimüslim serveti talan edilmiştir. Anadolu'yu Müslümanlaştırmayı amaçlayan bu yasa, uygulama ve politikalar eşzamanlı olarak iki sonucun elde edilmesini sağlamıştır: Bir yandan 1915 ve 1923 sonrasında Türkiye'nin batısında kalan gayrimüslimlerin büyük bir kısmı ülkeyi terk etmiş veya terk etmeye zorlanmış, diğer yandan da geride bıraktıkları servet Müslümanlara kalarak "millileşmiş"tir.

Öte yandan, bu tarihsel arka plana ve gündelik hayatta karşılaştıkları tüm ayrımcı zihniyet ve pratiklere rağmen az sayıda gayrimüslim Türkiye'de yaşamaya devam etti. Son yıllarda, Türkiye'nin AB adaylığı bu nüfus açısından bir dönüm noktası oldu. AB üyeliğinin ima ettiği demokratikleşme süreci, gayrimüslim vatandaşların maruz bırakıldıkları hukuksuzlukların ve adaletsizliklerin nihayet sona ermesi için umut beslemelerini ve çocukları için bu topraklarda bir gelecek hayal etmeye cesaret etmelerini sağladı. Bu gelecek açısından kritik önem taşıyan sorunlardan birisi, kuşkusuz gayrimüslimlere ait vakıfların 1960'lardan bu yana sistematik olarak ihlal edilmekte olan mülkiyet hakları. Cemaat vakıflarının el konulan malları salt bir mülkiyet sorunu olmaktan öte, gayrimüslimlerin bu topraklardaki varlıklarının devam etmesini belirleyecek olan bir vatandaşlık ve insan hakkı meselesidir. Bunun en temel nedeni, gayrimüslimlerin gündelik hayatlarının, bu hayatların geçtiği eğitim, din, hayır, sağlık ve diğer kurumları yöneten cemaat vakıflarının bekasına bağlı olması. Bu vakıfların varlığının devam edebilmesi ise ancak yönettikleri kurumları barındıran taşınmaz malların kendi ellerinde kalması, ellerinden alınan malların kendilerine iadesi ve bütün bu malların işletilmesinden elde edecekleri gelir ile mümkün olabilir.

Gayrimüslim vakıflarının devletin kendilerine yönelik ayrımcı ve gayri hukuki uygulamalarına karşı 1960'lardan bu yana yürüttükleri yasal mücadele, Türkiye'nin yüksek yargı organlarının bu ülkenin vatandaşlarını yabancı

devletlerin vatandaşları ile eş tutan kararları ve yargının tarafsızlığı ilkesini bir yana bırakan ideolojik tutumu nedeniyle bir sonuç vermemiştir. Çözüm umudu yıllar sonra, AB sürecinin sağladığı siyasi mücadele imkânı ile mümkün olabildi. Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirmek amacıyla 2002'den bu yana gerçekleştirilen yasal reformlar sayesinde, cemaat vakıfları önceki yasal mevzuata kıyasla önemli bazı yasal kazanımlar edindi. Vakıflar Kanunu'nda yapılan bir dizi değişiklik, cemaat vakıflarına yeni mal edinme, satma ve halihazırda tasarruflarında olan taşınmazlara yasal olarak sahip olma haklarını verdi.[8] Aslında anayasa, Lozan Antlaşması ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmeleriyle güvence altına alınan mülkiyet hakkının ima ettiği en temel tasarruflar için yasal reformlar yapılmasının gerekmesi, bu reformların da "radikal" olarak adlandırılması, bir hukuk devleti açısından skandal olarak değerlendirilmeli. Birer tüzel kişilik olan cemaat vakıfları, tıpkı diğer tüzel kişiler gibi, sahip oldukları malları tabii ki satma, yeni mallar satın alma ve kendilerine ait olan malları tapuda kendi isimlerine kayıt ettirme haklarına sahiptir ve bu hakları kullanabilmelidirler. Öte yandan, Türkiye'nin gayrimüslim vatandaşları konusundaki sicili göz önünde bulundurulduğunda, yapılan yasal düzenlemeler gerçekten de "radikal". Ayrıca, Türkiye'nin hukuksuzluk konusunda son derece yaratıcı olabilen bürokrasisi tarafından yeni yasalara dikkatlice yerleştirilen tuzaklar ve tanınan sınırlı ve koşullu hakları geri almayı amaçlayan idari yönetmelikler sayesinde reformlar uygulamada anlamlı bir değişiklik getirmemiştir. Yine de, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana demokrasi ve hukuk dışı uygulamalara maruz kalan gayrimüslimler açısından yeni yasal düzenlemeler her şeyden öte, geleceğe dair umut beslemelerini sağlayan sembolik bir anlam taşıyor.

Cemaat vakıflarının el konulan malları konusundaki en temel sorunlar hâlâ çözülmüş değil. Bu vakıfların temel beklentisi tasarruflarında olan malların tescili değil, gayri hukuki uygulamalarla ellerinden alınan mallarının iadesi veya zararlarının tazmini ve bu uygulamaların gelecekte devam etmesini engelleyici tedbirlerin alınması. İşte, gayrimüslim vakıfların Türkiye mahkemelerinde kendilerinden sakınılan adaleti Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde (AİHM) aramalarına neden olan ve AB'nin üzerinde durduğu asıl sorun bu. Nitekim, AİHM konuyla ilgili 9 Ocak tarihli ilk kararında, Türkiye'nin İstanbul'daki Rum Ortodoks Lisesi Vakfı'na ait taşınmaza el koymasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1 No'lu Protokolü'nün 1. maddesinde güvence altına alınan mülkiyet hakkını ihlal ettiğine karar verdi. Mahkeme, Türkiye'nin el konulan taşınmazı iade etmesini veya vakfa 890.000 avro tazminat ödemesini kararlaştırdı. Rum ve Ermeni cemaat vakıfları tarafından AİHM'de açılmış olan benzer birçok dava açısından emsal değer taşıyan bu karar, dikkatleri TBMM'de beklemekte olan yeni Vakıflar Yasası tasarısına çevirdi. Nitekim, Avrupa Komisyonu 2007 İlerleme Raporu'nda da hükümete tasarıyı bir an önce yasalaştırması çağrısında bulunuldu.

TBMM tarafından 9 Kasım 2006 tarihinde kabul edilen, ancak 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından bazı maddelerinin yeniden görüşülmesi için meclise geri gönderilen söz konusu tasarı, CHP'nin muhalefeti, Sezer'in vetosu, Ak Parti hükümetinin gerekli siyasi iradeyi göstermemesi ve genel seçimlerle cumhurbaşkanlığı seçimlerini gerekçe göstererek AB reform sürecini askıya alması gibi çeşitli nedenlerle 2004'ten bu yana TBMM gündeminde. Tasarı, AİHM'in kararı ve AB'nin baskısı nedeniyle her an aceleyle kabul edilerek yasalaşabilir. Oysa gayrimüslimlerin başta mülkiyet, örgütlenme, din özgürlüğü ve eğitim hakkı olmak üzere temel hak ve hürriyetlerini ilgilendiren tasarı, onların geçmişte maruz kaldıkları ihlalleri gidermediği gibi, gelecekte benzer ihlallere maruz kalmayacakları güvencesini de vermiyor.[9] En önemlisi, el konulan malların halen devletin elinde olan bir kısmının iadesi öngörülse de, üçüncü kişilere geçmiş mallar için tazminat öngörülmediği gibi, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün gayrimüslim vakıfların yönetimine ve mallarına el koymak için geliştirdiği gayri hukuki "mazbut vakıf" uygulamasına da ilk kez yasal meşruiyet sağlanmakta olması. Bir başka deyişle, tasarı bu haliyle yasalaşırsa, meclis bugüne dek salt bürokratik tasarruf niteliği taşıyan idari uygulamalara "demokratik" bir kılıf sağlamış olacak.

Tasarının sorunlu içeriğinin yanı sıra, bugüne dek geçirdiği evrelerde kamu yetkilileri tarafından dillendirilen ayrımcı görüşler de devletin gayrimüslimlere bakışı açısından dikkate değer. Tasarı bir önceki TBMM'de görüşülürken, Ak Parti'nin öngördüğü sınırlı açılımlara CHP milletvekillerinin "Agop'un malını savunmak" gibi bir argümanla sert muhalefet sergilemesi ve bunun sonucu olarak atılan geri adımlarla zaten oldukça budanmış bir şekilde meclisten geçen yasayı, Cumhurbaşkanı Sezer'in eski vakıf statüsü olan cemaat vakıflarına "yeni haklar" tanıdığı ve bu nedenle milli güvenliği tehlikeye soktuğu gerekçesiyle veto etmesi, devletin gayrimüslimleri hâlâ vatandaş olarak değil, "yabancı" olarak gördüğünün en çarpıcı göstergesi. Öyle ki, bir hukukçu, üstelik eski Anayasa Mahkemesi başkanı olan bir cumhurbaşkanı, kendi vatandaşlarına daha fazla hak tanıyan bir yasayı bu nedenle veto etmekte hukuk devleti, demokrasi ve insan hakları açısından herhangi bir sakınca görmüyor. "Agop'un malını savunmak" da bir kez daha Batı'ya düşüyor...

DİPNOTLAR

1 1915 olaylarının kapsamlı bir analizi için bkz. Akçam, T., *A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility* (Metropolitan Books, 2006).

2 Türkiye ve Yunanistan'ın, sınırları içerisindeki Rum ve Türk azınlıkların büyük çoğunluğunu takas ettiği mübadele hakkında bkz. Gökaçtı, M.A., Nüfus *Mübadelesi: Kayıp bir Kuşağın Hikâyesi* (İletişim, 2005).

3 İkinci DünyaSavaşı'nın yol açtığı malî kriz bahane edilerek çıkarılan, gayrimüslimler ile dönmelere Müslümanlara oranla çok yüksek oranda vergi ödeme yükümlülüğü getiren, vergilerini zamanında ödeyemeyenlerin çalışmakamplarına gönderilmesine yol açan bu ayrımcı yasa hakkında bkz. Aktar A., *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları* (İletişim, 2000); Bali, R., *Bir Türkleştirme Seferberliği: 1923-1945* (İletişim, 2005).

4 Trakya'da yaşayan Musevi nüfusun toplu saldırılara uğradığı, mallarının yağmalandığı ve belgeden sürülüdüğü olaylar hakkında bkz. Aktar, *Id.*

5 İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin şahsına ve mallarına yönelik şiddet dolu toplu saldırılar hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Güven, D., *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Stratejileri ve Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları* (İletişim, 2006).

6 Yunanistan ile Türkiye'nin arasında Kıbrıs krizinin yaşandığı bir dönemde, aralarında Türkiye vatandaşlarıyle evli olanlarında bulunduğu, Yunanistan pasaportu taşıyan on binlerce Rum sınır dışı edildi. Bkz. Demir, H. ve Aktar, R. *İstanbul'un Son Sürgünleri* (İletişim, 2004).

7 Gayrimüslimlere ait cemaat vakıfları, cumhuriyet yönetiminin tapu kayıtlarının güncellenmesi amacıyla 1935 tarihli Vakıflar Yasası'na binaen bütün vakıflara sahip oldukları malları göstermeleri istenmiş, ellerindeki malları devlete bildirmişlir. 1936 Beyannamesi olarak bilinen bu listeler, 1960'larda Kıbrıs krizi sırasında Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) tarafından "hainlerin". VGM bu listelerin cemaat vakıflarının "vakfiyesi" olduğunu ileri sürerek bu vakıfların 1936'dan sonra edindiği bütün malların devlete ait olduğunu iddia eder. Bu hukuka aykırı ve ayrımcı uygulama, 1974 yılında Yargıtay tarafından onanarak yasal meşruiyet kazanır. Detaylı bilgi için bkz. Oran, B., *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar Teori Lozan İçtihatları Uygulama* (İletişim, 2005).

8 Bu düzenlemeler, Vakıflar Yasası'nda Ağustos 2002 tarihli, 4771 sayılı ve Ocak 2003 tarihli, 4778 sayılı yasalar ile gerçekleştirildi.

9 Tasarının gayrimüslim vakıflarını ilgilendiren hükümlerinin eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. TESEV, "Vakıflar Kanunu Gayrimüslim Cemaat Vakıflarının Sorunları için Çözüm Getirmiyor," basın bildirisi, 5 Aralık 2007, http://www.tesev.org.tr/etkinlik/TESEV-VakiflarKanunuOrtusu.pdf

TARİH, SİYASET, TÜRKİYE ÜÇGENİNDE

TOPLUMSAL SORUNLAR VE ELEŞTİREL YAKLAŞIMLAR KONFERANSI

Konferansta, eleştirel bilgi sunması gereken akademide bilginin üretimi, dolaşımı ve paylaşımı konusunda var olan daralmışlık ve iletişimsizliği kırmaya yönelik ortak mecralar yaratmak amaçlandı.

NURÇİN İLERİ
DİDEM TÜRKOĞLU

6-7-8 Aralık tarihlerinde Atatürk Enstitüsü yüksek lisans ve doktora öğrencileri tarafından "Tarih, Siyaset, Türkiye: Toplumsal Sorunlar ve Eleştirel Yaklaşımlar" adlı bir konferans düzenlendi. Enstitü öğrencilerinin yanı sıra sorunlarına odaklı bir konferans düzenlenmeye çalışıldı. Böyle bir kaygıyla hareket edildiğinden, oturumlarda Türkiye'nin gerek akademik, gerekse kamusal gündeminde öne çıkan kimi temel sorunlarına odaklanıldı.

Üç gün süren konferansta tartışmalar çok farklı konularda gerçekleşti.

"Kürt olmak: Direnişten Ötekileştirilmeye Kürt Kimliğinin Kuruluş ve Deneyimleniş Biçimleri" adlı oturumda hegemonya bağlamında söylem ve pratiklerin farklı aktörler tarafından nasıl oluşturulduğu ve bunun ne gibi çatışma alanları yarattığı sorunsallarını nevruz/newroz, doğu mitingleri, medya ve akademi özelinde ele alan sunumlar yapıldı.

konferansta İstanbul, İstanbul Bilgi, Yıldız Teknik, Orta Doğu Teknik, Kocaeli, Anadolu, Ankara, Bilkent ve J.W. Goethe üniversitelerinden ve farklı disiplinlerden olan/gelen öğrenciler de katılımcı olarak yer aldı. Konferansta, hem belirli bir tarihselleştirme hassasiyetiyle, hem de günümüze dair kaygıların ve "şimdiki zaman"ın şekillendirdiği akademik, toplumsal ve güncel sorunların bilinciyle hareket etmek ve bu sorunların irdelenebileceği tartışma alanları açmak hedeflendi. Disiplinlere özgü sınırların ya da güncel olanla tarihi olan arasında olduğu varsayılan sınırların kısıtlayıcılığı göz önüne alınarak, sosyal bilimlerin tümüne hitap edecek, Türkiye'nin toplumsal

"Devletin Değişen Ekonomi Politiği ve Sosyal Politika" oturumunda, piyasa yoksullarının hayatının merkezinde duran sosyal politika uygulamalarının, piyasanın hegemonyasını ve eşitsizliği yeniden üreten bir araç olduğu tartışıldı. Kadınlık deneyimini temel alan oturumda ise özellikle günümüzde çokça tartışılan türban, töre cinayetleri ve namus algısına dair sunumlar yapıldı. Müslüman kadın ve türban sorunsalını anlayabilmek için öncelikle bu sorunsala tarihsel bir perspektiften bakmak gerektiği, töre cinayetleri ve namus tartışmalarında ise bu tartışmaları belirleyen şeylerin farklı algılar olduğu belirtildi. "Kürt olmak: Direnişten Ötekileştirilmeye Kürt Kimliğinin Kuruluş ve Deneyimleniş Biçimleri" adlı oturumda ise hegemonya bağlamında söylem ve pratiklerin farklı aktörler tarafından nasıl oluşturulduğu ve bunun ne gibi çatışma alanları yarattığı sorunsallarını nevruz/newroz, doğu mitingleri, medya ve akademi özelinde ele alan sunumlar yapıldı. "Korku ve Şiddetin Siyaseti" adlı oturumda, kapitalist üretim ilişkilerinin toplumsal şiddeti nasıl ürettiği ve buna karşılık "güvende olma" söylemini hangi sınıflar yararına kullandığı tartışıldı. Her zaman tartışıla gelmiş olan sanat ve edebiyatın siyasetle ne kadar iç içe geçtiği meselesi de başka bir oturumun tartışma konusuydu. Bugün Türkiye siyasetini de büyük ölçüde belirleyen milliyetçilik ise "Kalkınma, Vatandaşlık ve Irkçılık Arasında Türk Milliyetçiliği" başlığı altında popüler kültür, çocuk kitapları, yabancı göçmenler ve siyasi partiler gibi farklı alanlar çerçevesinde ele alınırken, militarizm ve ötekileştirme sorunsalları öne çıkarılarak milliyetçi söylemin kendini yeniden ürettiği alanlardaki stratejileri irdelendi. "Popüler Kültür ve Medyada Toplumsal Çelişkiler" başlıklı oturumda, kitle kültürünü büyük ölçüde etkileyen televizyon programları, dergiler ve fıkralar temel alınarak, bu program ve dergilerin nasıl bir kültür ürettiği, mizahi bir yaklaşımı olan fıkraların toplumsal eleştiri üretme olasılığının olup olmadığı tartışıldı. "60'lardan Günümüze Toplumsal Muhalif Hareket Deneyimleri" başlıklı oturumda ise günümüz toplumsal hareket deneyimleri ve 60'ların muhalif hareket deneyimlerine dair sunumlar yapılarak, eskinin muhalif deneyimleri ve günümüzdekilerin anlamları üzerine tartışıldı. "Neoliberalizm Gölgesinde Dönüşen Kentler ve Kimlikler" başlıklı oturumda ise kentsel dönüşüm politikalarının ne tür mekân ve kimlikler ürettiği, hangi mekân ve kimlikleri dışarıda bıraktığı ve bunun anlamlarının neler olabileceği irdelendi.

Bu konferansı düzenlemekteki amaç, çağrı metnimizde de belirtildiği üzere, eleştirel bilgi sunması gereken akademide bilginin üretimi, dolaşımı ve paylaşımı konusunda var olan daralmışlık ve iletişimsizliği kırmaya yönelik ortak mecralar yaratmaktı. Konferans aracılığıyla bu tür bir alanı açılabildik diyebiliriz. Oturum konuları ve tartışmaları her ne kadar birbirinden çok farklı olsa da, ortak nokta, üniversite camiasına yeni adım atan yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin uğraştıkları disiplinler ekseninde Türkiye siyasetine ve toplumsal sorunlarına dair yeni, alternatif ve eleştirel bir dil oluşturma çabasıydı. Sıkça gündemde olan, ancak genelde üstü kapalı bir şekilde tartışılmaya alışılmış konular eleştirel bir perspektifle ve tarihsel süreçler göz önünde bulundurularak tartışılmaya çalışıldı. Bu gibi çabaların verimli bir tartışmanın başlangıcı olmasını umut ediyoruz.

NURÇİN İLERİ
DİDEM TÜRKOĞLU
ORGANİZASYON KOMİTESİ ADINA

60'LARDAN GÜNÜMÜZE TOPLUMSAL MUHALİF HAREKET

GÜLİZ ATSIZ

Konferansta gerçekleştirilen "60'lardan Günümüze Toplumsal Muhalif Hareket Deneyimleri" başlıklı oturumda, Ankara Üniversitesi SBF Siyaset Bilimi doktora öğrencisi Yavuz Yıldırım, "Bir Toplumsal Hareket Deneyi: Barışarock Festivali" başlıklı bir sunum gerçekleştirdi. Yıldırım, konuşmasına ne tür hareketlerin "toplumsal hareket" olarak tanımlanabileceği sorusuyla başladı. Bu tanım; kategorik davranışlar etrafında bir araya gelen insanlar, reformcu hareketler, tabana yayılma, organize olma gibi özellikleri barındırıyordu. Yıldırım, toplumsal hareketlere sınıf çatışması perspektifinden bakmayı tercih ettiğini ifade etti. Avrupa'daki hareketler özgürlük odaklıyken, Türkiye'deki hareketlerin genelde iktidar odaklı olduğunu belirten Yıldırım'a göre, Barışarock bu genel Türkiye tablosundan farklı bir yere oturuyor. Organizasyon; katılımcı olması, bütün olumsuzluklara karşı olması ve özellikle enerji sorunu, bilginin paylaşımı gibi makro sorunlara değinmesiyle ön plana çıkıyor.

Atatürk Enstitüsü doktora öğrencisi Alpkan Birelma ise bir gıda fabrikasında verilen sendikalaşma mücadelesi üzerine yaptığı araştırmaya ve metodolojisine dair bir sunum yaptı. Birelma sunumuna, 80 sonrası neoliberal politikaların ürünü olan iş yaşamından dışlanma, geçici işlerin yaygınlaşması, ücretlerin düşmesi, sendikaların azalması ve marjinalleşmesi gibi sorunların kolektif eylemlerin harekete geçmesini zorlaştırdığını hatırlatarak başladı. Birelma, sendikalaşma mücadelesi veren bir gıda fabrikasının işçileriyle nasıl iletişim kurduğundan da bahsederek deneyimlerini aktardı.

Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü doktora öğrencisi Muzaffer Kaya, "Türkiye'de Antiemperyalist Mücadele" başlıklı sunumunda 65-71 yılları arası dönemi ele aldı. 70'li yıllarda Türkiye'de yaşanan antiemperyalist mücadelenin alt metnini okumaya çalışan Kaya, o yıllardaki söylemlerin-sloganların ulusalcı ve milliyetçi yönlerini görünür kıldı. "Ordu gençlik el ele" sloganlarının atıldığı dönemde, işçi grevlerinin de sınıflar üstü milliyetçi bir söylem kurduğunu ifade etti. Öğrencilerin akademik taleplerinin ve sınıfsal sloganların yanı sıra doğrudan ulusalcı sloganlarının olduğunu da belirten Kaya, çeşitli örneklerle tespitini destekledi.

Son olarak ODTÜ Sosyoloji Bölümü doktora öğrencisi Meral Salman, "Alevi-Bektaşi Kimliğinin Kuruluşunda Mücadele Alanı Olarak Hacıbektaş Şenlikleri" başlıklı tebliğini sundu. Salman sunumunda, 64 yılından beri düzenlenen şenliklerin Türkiye'nin politik ortamına göre değişen isim ve içeriğinden, devlet erkânından katılımcıların ve konuşmalarının zaman içinde nasıl evrildiğinden bahsetti. Salman, anma töreninin kültürel etkinliğe dönüşen organizasyonun 61 anayasasının sağladığı görece özgür ortamda nasıl şekillendiğini, milliyetçiliğin desteklendiği 70'lerde nasıl bir çizgi izlendiğini, yani 12 Eylül'de bölücülük ve komünizm propagandası yapmak suçundan durdurulduğu döneme kadarki uzun süreci aktardı.

DÜŞÜNENİN VE DÜŞÜNCENİN İNFAZINA KARŞI BİR SERGİ

Karşı Sanat Çalışmaları'ndaki "İnfaz" sergisi, Muğla Üniversitesi Resim Eğitimi Anabilim Dalı öğretim üyesi Lütfiye Bozdağ Kalaycı'nın 30 Temmuz 2007 tarihi itibarı ile üniversiteden ilişiğinin kesilmesinin ardından, Türkiye akademisi ve akademisyeninin içinde bulunduğu durumu sorguladığı, kamuoyunda pek de duyulmayan baskıları sergilediği bir çalışma. "Kenan Evren'in askeri darbeleri övdüğü televizyon programının Muğla Üniversitesi'nde yapılmasını eleştiren Yrd. Doç. Dilek Hattatoğlu'na soruşturma açılarak uyarı cezası verildi, ardından da görev yenileme döneminde bu ceza bahane edilerek yardımcı doçentliği uzatılmadı ve öğretim görevliliğine indirildi." (Bia Haber Merkezi-Muğla 22 Ağustos 2007, Çarşamba) Sergide kullanılan yazılar, Muğla Üniversitesi'nde akademinin nasıl baskı altında tutulduğunu ve eleştiriye, karşıt görüşlere tahammülsüzlüğü açıkça yansıtıyor. Kenan Evren'in, kitaplığını üniversiteye bağışlamasının ardından öğretim üyelerinin yaptıkları protestolardan fikirlerini açıklayan akademisyenlerin kadrolarının yenilenmemesine kadar yaşanan birçok olay hakkındaki haberlerin derlendiği "İnfaz"da, diğer üniversitelerde yaşananlardan da örnekler verilerek bugün Türkiye'de akademilerin içinde bulunduğu durum anlatılıyor. Tüm yazılanların arasında asılmış, başka bir deyişle infaz edilmiş kadın akademisyen mankeni ise sergi için bir özet niteliğinde.

8-29 Aralık tarihleri arasında açık kalan serginin manifestosunda Lütfiye Bozdağ Kalaycı "İnfaz" kelimesinin bu sergide ne anlama geldiğini şöyle özetliyor: "Nitelikten yoksun niceliğin çoğunluk hegemonyası karşısında akademi, akademi olma özelliğini yitirmiş, itibarsızlaştırılmıştır. Bu yapılanmaya karşı duran akademisyenler her türlü şiddet ve baskı altında, sistematik yıldırma politikaları kıskacında cezalandırılmakta, infaz edilmektedir. İnfaz edilen yalnız akademisyenler değildir. Bilimsel bilginin üretildiği ve kamuyla paylaşıldığı yer olan akademi de piyasalaştırılmak, ticarileşmeye dönüştürülerek, öz niteliğinden uzaklaştırılmak infaz edilmektedir. Bu, düşünenin ve düşüncenin infazıdır."

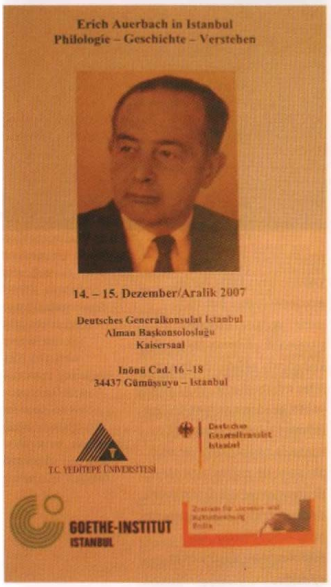
İSTANBUL'DA YAŞAYAN TÜRK YAHUDİLERİ İÇİN

ON İKİ ZOR YILIN HİKÂYESİ

Alman Yahudisi olan edebiyat bilimci Erich Auerbach, Marburg Üniversitesi Roman dilleri bölümünde profesör olarak ders vermişti. Nazilerin iktidarından sonra Almanya'dan ayrılmak zorunda kalan Auerbach Türkiye'ye gelerek İstanbul Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Alman Kültür Merkezi, Almanya Başkonsolosluğu ve Yeditepe Üniversitesi'nin katkılarıyla Erich Auerbach anısına bir sempozyum düzenlendi. Ana başlığı, "Erich Auerbach İstanbul'da: Filoloji-Tarih-Anlamak" olan toplantılar, 14-15 Aralık günlerinde Almanya Başkonsolosluğu'nun İstanbul Gümüşsuyu'ndaki binasında gerçekleştirildi. Güncel sayfalarımızda, bu toplantıda "1933-1945: On iki Zor Yılın Hikâyesi" başlıklı bir tebliğ sunan Rıfat Bali'nin konuşmasının özetini sunuyoruz.

RIFAT BALİ

Erich Auerbach anısına düzenlenen toplantıda sunduğum "1933-1945: On iki Zor Yılın Hikâyesi" başlıklı tebliğin konusu, 1933-1945 yılları arasında İstanbul'da yaşayan Türk Yahudilerinin karşı karşıya kaldıkları toplumsal ve kültürel atmosferin bir tasviriydi. Bu on iki yıl zarfında İstanbullu Yahudilerin baş etmek zorunda kaldıkları en büyük zorluk, basının kendilerine yönelttiği, umumi yerlerde en kısa sürede pürüzsüz bir şekilde Türkçe konuşmaları talebiydi. Türk basını, Türk gençliği ve Türk siyasi ve kültürel seçkinlerinin Türkçe konuşmayan Türk Yahudilerine yöneltikleri tenkit genel olarak şöyle özetlenebilir: "Bizler 430 yıl önce İspanya'dan kovulan atalarınıza kollarımızı açarak onları buraya kabul ettik. Ancak sizler nankörsünüz zira bizim bu hoşgörümüze karşı Türkçe öğrenmemek ve konuşmamakta direnerek karşılık verdiniz. Başka bir dil öğrenmeye karar verdiğinizde de Türkçe öğreneceğinize Alyans okullarına gidip Fransızca öğrenmeyi tercih ettiniz."

1923 yılından itibaren, başta İstanbul olmak üzere Türk Yahudilerine yöneltilen bu tenkitler Nasyonal Sosyalistlerin 1933 yılında Almanya'da iktidara gelmeleriyle birlikte şekil değişiridi. Bu kez Türk seçkinleri, Alman kültürüne ve diline tamamen asimile olmuş Alman Yahudilerinin Nazi rejimi altında karşı karşıya kaldıkları antisemit siyaseti örnek ve referans gösterip, Türk Yahudilerini artık tehdit tonları da taşıyan bir üslupla tenkit etmeye başladılar.

"Umumi yerlerde Türkçe konuşmama" meselesinin yanı sıra Türk Yahudilerinin karşı karşıya kaldıkları bir ikinci mesele de gelir farklılığının ve hayat tarzının Türk toplumu nezdinde yarattığı kıskançlık ve hasetti. Bu kıskançlık ve haset İstanbullu Yahudilerin "görünür" olmalarından ileri gelmekteydi. "Görünür olmak"tan kastedileri, umumi yerlerde yüksek sesle Fransızca veya İspanyolca konuşmak, çaylı balolara katılmak, Beyoğlu, yaz aylarında Adalar veya Boğaz sahillerindeki çayhane, pastane ve lokantalarda yemek yemek veya hoşça vakit geçirmekti. Bu "lüks ve gösterişli" hayat tarzı, İstanbul'un çoğunluğunu teşkil eden muhafazakâr halk tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmaktaydı. Dönemin basını, Yahudilerin gösterişli hayat tarzını ve Türkçe konuşmamalarını eleştiren yazılarla, *Akbaba*, *Karikatür* gibi popüler mizah dergileri de İstanbullu ortalama bir Yahudi karı kocayı temsil eden Salamon ve Rebeka adlı çiftin karikatürleriyle doluydu. Bu karikatürlerde Salamon cimri, kirli, yıkanmaktan korkan, sadece menfaatini düşünen, Türkiye'ye karşı bağlılık hissetmeyen bir tüccar veya seyyar satıcı olarak resmedilmişti. İlginç olan, bu karikatürlerin aynı dönemde Almanya'da rastlanan antisemit karikatürlerle büyük bir benzerlik taşımasıydı. Cumhuriyetin ilanından sonra başlayan ve esasında Türk Yahudilerinin ekonomik hayatta kayda değer ağırlık ve mevcudiyetlerinden kaynaklanan bu gerilim, ilki 1934 yılında Trakya'da yaşayan Yahudi cemaatlerine karşı gerçekleşen yağma, ikincisi ise 1942 yılının kasım ayında kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu'nun ayrımcı ve keyfi uygulamasıyla infilak edecekti. Varlık Vergisi Kanunu'nun azınlıkları hedef alan keyfi ve ayrımcı uygulaması sadece azınlıkları ekonomik açıdan mahvetmekle kalmayacak, Kemalist seçkinlerin Osmanlı döneminde tebaa ve zimmi konumunda bulunan gayrimüslimleri birer yurttaşa dönüştürmeyi hedefleyen toplumsal mühendislik tasarısının iflasını da ilan edecekti.

NEOLİBERAL SÜRECİN SANCILARI

SOSYAL BİLİMCİLERİN 10. BULUŞMASI GERÇEKLEŞTİ

FIRAT KORKMAZ

Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin (TSBD) düzenlediği 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi 28-30 Kasım tarihleri arasında ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi'nde yapıldı. 1980'den beri düzenlenen kongre, 1997'den itibaren iki senede bir yapılıyor. Bu sene 40. yılını kutlayan TSBD çeşitli oturumlarını yakın zamanda kaybettiğimiz değerli bilim insanları Prof. Dr. Cahit Talas, Dr. Füsun Sayek, Prof. Dr. Mübeccel Kıray, Dr. Ulus Baker ve Dr. Sevilay Kaygalak'ın anılarına ithaf etti.

Açılış konuşmalarını ODTÜ Rektörü Ural Akbulut ve TSBD Başkanı Galip Yalman'ın yaptığı kongrede ilk bildiriyi, sosyal bilimler alanında günümüz gelişmelerini konu alan Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. İlhan Tekeli sundu. Tekeli'nin konuşması metodoloji ve yeni açılımlar çerçevesinde Türkiye'deki sosyal bilimcilerin kendilerine verecekleri yön konusunda öngörüler içermekteydi. Açılış bildirisinden sonra, yine kongrenin düzenlemiş olduğu yarışmada çalışmalarıyla dereceye giren genç sosyal bilimcilerin ödül töreni yapıldı.

Bu yılki organizasyonda yapılan 67 oturum ve sunulan 276 bildiri geçen senelere göre kongreye artan ilginin en önemli göstergelerinden biriydi. Bildiri sunanların ve izleyicilerin çoğunluğunun genç olması, kongrenin sosyal bilimleri genç insanlara sevdirme ve anlatma konusunda başarılı olduğunun bir kanıtı olmuştur. Aynı zamanda organizasyondaki sadelik ve mütevazılık her sene olduğu gibi bu sene de kongrenin kendine has özelliği olmaya devam etti.

Kongrede sunulan bildiriler, esas olarak Türkiye'nin neoliberal dönüşüm sürecinde yaşadığı ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunlar çerçevesinde hazırlanmıştı. Oturumlarda ağırlık verilen konular eğitim, sağlık, emek, sendikal yaşam, yoksulluk, toplumsal cinsiyet, demokratikleşme, vatandaşlık, kimlik sorunları ve sosyal bilimlerdeki metodolojik yaklaşımlardı. Konu ve katılımlardaki çeşitlilik hem sunumların dinleyicilere katkı sunmasına, hem de zengin tartışmalara olanak vermiştir.

Burada, bütünselliği ile öne çıkan iki oturumdan söz etmek yerinde olacaktır. Sunumunu Ankara Siyasal Bilimler İktisat Fakültesi hocalarının yaptığı, "Eleştirel Bakışlar: Türkiye'nin Krizlerini Toplumsal Sınıflar Ekseninde Düşünmek" adlı oturumda, ülkemizde yaşanan krizlerin faturasının kime çıktığı analitik düzlemde incelenip ortaya kondu. Öne çıkan bir diğer oturum ise, Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler hocalarının yaptığı, "Türkiye'de Vatandaşlık Rejimi" adlı oturumdu. Bu oturumda Türkiye'deki vatandaşlık rejiminin durumu, cemaatler ve ulus-devlet gelişiminin tarihselliği, azınlıklar, yurttaşlık ve ulus-devlet ilişkisi üzerinden sunumlar yapıldı. Eğitim ve sağlık konusunda neoliberal dönüşümlerin ülkedeki eğitim ve sağlık sistemindeki etkilerini ele alan oturumların kongrede yer alması da bu değişimleri kavramak açısından önemliydi.

Yakın zamanda yitirdiğimiz değerli hocamız Prof. Dr. Mübeccel Kıray anısına yapılan kapanış konuşmaları ağırlıklı olarak geçmiş dönemlerin sorgulanması üzerineydi ki, bu da pek çok genç sosyal bilimcinin Türkiye ve dünyada sosyal bilimin serüveni konusunda bütünsel bir bakışa sahip olması açısından değerli bir katkıydı. İzzettin Önder'in çağımız bilim insanının sistemi yeniden üretme noktasındaki işlevi üzerine değerlendirmesi, Ünal Nalbantoğlu'nun bilim insanlarının bilim yapabilmelerini sağlayan içsel dürtü tarifi, Onur Karahanoğulları'nın şu an üniversiteye en büyük saldırının piyasa tarafından yapıldığı tespiti ve Bozkurt Güvenç'in dünya ve Türkiye'de bilim alanındaki devrim ve karşı devrim süreçlerini yirmi dakikaya sığdırarak anlatması kapanış konuşmalarında öne çıkan unsurlardı.

Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin 40. yılında 10. kez düzenlediği bu kongre ile hem farklı disiplinlerden gelen akademisyenlerin tartışıp birbirlerine çeşitli konularda katkı sundukları, hem de genç bilim insanı adaylarının bu bilimsel şölenden faydalandıkları bir ortam sağlanmıştır.

TSBD'nin çalışmaları hakkında bilgi sahibi olmak ve katkı sunmak isteyenler için iletişim bilgileri aşağıdadır:

Türk Sosyal Bilimler Derneği
Hava Sokak, 25/1, 06540
Çankaya, Ankara/Türkiye
www.tsbd.org
e-posta: t.s.b.d@superonline.com
Tel: 0 312 441 45 24 – Faks: 0 312 441 45 96

YAPI KREDİ'DE FRİG SERGİSİ

Yapı Kredi Vedat Nedim Tör Müzesi, Anadolu'da köklü bir kültür yaratarak kendilerinden sonra gelen Yunan ve Roma uygarlıklarını etkileyen Frigleri konu edinen kapsamlı bir sergiye ev sahipliği yapıyor. 25 Aralık 2007-13 Nisan 2008 tarihleri arasında ziyaret edilebilecek serginin en önemli özelliği, dünyanın ilk Frig sergisi olması. Kazılar sonucu ortaya çıkarılan Frig eserleri, başta Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri olmak üzere Eskişehir, Kütahya, Burdur müzelerinde ve geçtiğimiz yıllarda açılan Gordion Müzesi'nde bulunuyor. Vedat Nedim Tör Müzesi'ndeki Frigler sergisi işte tüm bu müzelerdeki 275 Frig eserini bir araya getiriyor. Sergi boyunca tiyatro sanatçıları "Midas'ın Eşek Kulakları" ve "Midas'ın Altın Hırsı" mitolojik öykülerinden okumalar yapacak. Ayrıca serginin konseptine uygun olarak seyircilere Eskişehir Anadolu Üniversitesi tarafından derlenen Frig esinli pan flüt ağırlıklı müzik parçaları dinletilecek. Şennur Şentürk'ün koordinatörlüğünde hazırlanan serginin bilimsel danışmanlığını Eskişehir Anadolu Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Taciser Sivas yapıyor.

BİNALAR KONUŞUNCA MİMARLIK SUSAR

SİMGE VURTOK

Atatürk Kültür Merkezi, 12-29 Aralık tarihleri arasında İstanbul Serbest Mimarlar Derneği'nin düzenlediği "Binalar Konuşunca Mimarlık Susar" adlı sergiye ev sahipliği yaptı. Küratörlüğünü ve metin yazarlığını Uğur Tanyeli'nin yaptığı sergide kamusal mekânların belli ideolojilerin kendilerini kabul ettirme aracı olarak kullanıldığı fikri üstünde yoğunlaşılarak, sorun " kimlikten konuşmak," "çağdaşlıktan konuşmak,", "inançtan konuşmak" ve "tarihsellikten konuşmak" alt başlıklarıyla incelendi.

Serginin temel yaklaşımı, Doğan Tekeli'nin (İSMD Yönetim Kurulu Başkanı) sergi kitabında da belirttiği gibi, Siyasal erk mimarlığa müdahale ettiği zaman mimarlıktan nasıl uzaklaşıldığı.

Tanyeli, tasarımcı ve tasarımı deneyimleyen arasındaki ilişkiyi, anadili dışında yeni bir dil öğrenen çocuğun o dille kurduğu ilişkiye benzetiyor. Çünkü "tasarımcı, ürünü yalnızca inşa etmez, aynı zamanda onun anlamını da belirler, hatta o anlamı imal eder ve üstüne giydirir, dolayısıyla bu eylemde tasarımcı öznedir." Tasarımı deneyimleyen ise tasarımcının yarattığı bu yeni dili öğrenmekle mükelleftir.

"Binanın anlamını onu deneyimleyen özneler zaten üretiyorsa, binanın tasarımı aracılığıyla ideolojik olarak mesaj vermenin ne gereği var?" sorusunu soran Tanyeli; yanıtı, modern totaliter iktidarın yönetme ve denetleme iddiasında olmasında, toplumdaki anlam üretme tekelini de elinde bulundurmaya çalışmasında arıyor ve şunu ekliyor: "O yüzdendir ki bir binanın anlamı üzerine özgürce düşünme imkânı olabildiğince daraltılmalıdır, aksi takdirde herkes kendi anlam üretme kapasitesini kullanıyor ve dolayısıyla iktidarı hiçe sayıyordur." İktidar denildiğinde kastedilenin sadece merkezi yönetim olmadığını da belirtmek gerekiyor.

KİMLİK

Tanyeli, bu başlık altında mimarlık dünyasının "kimlik" olgusuna bakış açısını sorguluyor ve Türkiye'de kimlik kaybı merkezli mimarlık söylemlerinin bitip tükenmez bir tartışma konusu olduğunu belirtiyor. Ancak bu tartışma, Tanyeli'ye göre bir çıkmazdan başka bir şey değil. Sonuçta "gerçek" kimliği bulma kaygısı insanların ait oldukları, kimliklerini belirleyen ana veri saydıkları bir etiketi ebedi, değişmez ve hep olumlu kalan bir " öz"ü meşru kılma eğilimine denktir.

ASRİ, AVRUPAİ, ÇAĞDAŞ, MODERN

Sergi kitabında, kişinin bir anlamda "öteki" olmak istediği kadar, ben olmak için de çabalayacağı belirtilirken, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi'nin hayali kent merkezini 19. yüzyıl Batı görüntüleriyle boğsa da kaçınılmaz olarak sahte tarihsel Odun Pazarı Türk evleri inşa edip "ben"e dayamak zorunda kalması örnek olarak veriliyordu.

İMAN, İNANÇ

Sergide, "Siyaseten en parlak olan çağ, mimarlıkta da en parlak olandır," düşüncesi, "neden mimarlıkta bir en parlak aramak veya teşhis etmek gerekir," sorusuyla irdeleniyor. Bu alışageimiş düşüncenin, Osmanlı'nın siyasal ve askeri anlamda en parlak çağı 16. yüzyıldır savını destekler hale geldiği, böyle bir tarihyazımının da güncel üretkenliğin önünde bir engel oluşturduğu ifade ediliyor.

TARİHSEL, KÖHNE

"Tarihselle yeninin ilişkisi bir çelişki yaratmakta, zaman bir yandan her eskiye tarihsellik potansiyeli vermekte, öte yandan da sürekli yenilikleri takip ederek eskiyi köhneleştirmektedir. Kültür ürünü köhneleşmek ile tarihselleşmek kutupsallığına sıkışmıştır. Yenilik o denli radikal biçimde istenir ki, tarihsellik silinir gider. Bu yüzden dün yapılmışçasına yeni görünenen Selçuklu yapıları vardır Türkiye'de."

Genel itibariyle bu serginin biz "deneyimcilerden" istediği esas şey, "geveze binaların zevzekliğine kulak tıkamaları, ideolojilerin işlevselliklerini itişme kakışma içinde kazandığını, kavganın ideolojiye yaradığını tekrar düşünüp, mesaj vermek isteyenlerin mesajlarını almamaktır."

SİMGE VURTOK
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ
ÖĞRENCİSİ

YENİ BİR YILA MERHABA

TÜSTAV bu yılki ajandasında, 40. yıldönümünde '68 toplumsal olaylarının panoramasını sunuyor.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'dan Asya'ya, Amerika'dan Afrika'ya kadar yükselen toplumsal muhalefet hareketleri dünyada barış, eşitlik, özgürlük ve adalet rüzgârları estirmişti. Vietnam Savaşı ile başlayan TÜSTAV'ın

yeni yıl ajandası, "Vietnam Kasabı" olarak ünlenmiş Komer'in arabasının ODTÜ'de ateşe verilmesiyle son buluyor. Latin Amerika'da Küba Devrimi'nin esinlendirici etkisi altında gelişen '68 olayları Che'nin insan avcıları tarafından öldürülmesiyle trajik bir döneme girerken, ABD'de siyah hareketin hakları ve özgürlükleri için yükselişinin efsanevi önderi Martin Luther King'e suikast düzenlenmiş, ancak, çok daha geniş beyaz kesimleri ve Vietnam karşıtı hareketi de kucaklayarak tüm ülkeye yayılmıştı. Avrupa'da '68, tüm toplumsal kesimleri harekete geçirdi. Fransa gibi ülkelerde işçi sınıfının ve gençlerin eylemleri aydınların da geniş katılımıyla sistemi sorgulamayı getirirken, Yunanistan'da Albaylar cuntası ve Prag Baharı'nın ertesinden gelen Varşova Paktı ülkelerinin Çekoslovakya'ya müdahalesi Doğu-Batı bloklarını sarsan bir etki yaratmıştı.

Türkiye'de '68, tüm toplum kesimlerinde yankılandı. İlk kez işgal sözcüğü her alanı kapsar hale geldi: Fabrikaları, toprakları, üniversiteleri... Ve tüm bu işgaller boyunca yükselen ağırlıklı ses de, Türkiye'nin "ABD ve NATO işgali"nden kurtarılması oldu. NATO'ya, ikili anlaşmalara, ABD üslerine karşı mücadele en çarpıcı örneğini İstanbul ve İzmir limanlarını ziyaret eden 6. Filo'ya karşı eylemlerde buldu. Ve İÜ Hukuk Fakültesi öğrencisi ve Türkiye İşçi Partisi üyesi Vedat Demircioğlu bu mücadeleler sırasında yaşamını kaybetti.

Bu politik ajanda vasıtasıyla, dünyadaki ve Türkiye'deki tüm bu gelişmelerin hikâyesi görsel anımsatmalarla birlikte yakın tarihe ilgi duyanlarla buluşuyor.

TÜRKİYE'NİN İLK GEMİ KONSERVASYON VE REKONSTRÜKSİYON LABORATUVARI

Yenikapı-Marmaray kurtarma kazılarında bulunan 30'a yakın teknenin korunması ve yeniden konstrüksiyon çalışmalarının doğurduğu ihtiyaç neticesinde, 9.12.2007 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi binasında Gemi Konservasyon ve Rekonstrüksiyon Laboratuvarı açıldı. Kimya alanında dünyanın önde gelen firmalarından biri olan BASF, laboratuvardaki çalışmalara malzeme ve know-how desteği veriyor.

Laboratuarda, kazı alanında yapılan çalışmaları değerlendirmekten başka, bulunan teknelerin ahşap parçalarının korumaya alınması için yaklaşık 10x2x1,5 boyutlarında bir tanktan yararlanılıyor. Ahşap parçalar, deniz tuzundan arınmaları için bir süre söz konusu tankın içinde tatlı suda bekletiliyor. Tuzdan arınan parçalar tekrar birleştirilip sergilenmeye hazır hale gelmeleri için bir süre de karamin veya peg adlı koruyucu sıvıda bekletiliyor. Yenikapı kazılarında ele geçen teknelerle birlikte arkeolojik çalışmalarda bulunan ve korunması zorunlu ahşap eser sayısı önemli ölçüde artan Türkiye'de yeni kurulan laboratuvarın kritik bir işlevi olması bekleniyor.

TARİH VAKFI'NIN II. MEŞRUTİYET TOPLANTILARI DEVAM EDİYOR

İTTİHATÇI HAREKET DEVRİMCİ Mİ, AKSİYONER Mİ?

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti.

Bahattin Öztuncay, Hâtıra-i Uhuvvet Portre Fotoğrafların Cazibesi: 1846-1950

BARIŞ BAŞTÜRK

Tarih Vakfı'nın Ankaralı mütevellilerinden Oktay Özel ve Ferdan Ergut'un birkaç yıldan beri tarihçileri bir araya getirmek amacıyla Ankara'da düzenledikleri toplantıların bu yılki temalı bölümünde, 2008'de 100. yılı dolacak olan II. Meşrutiyet'in ilanı ve 1908 olayları uzmanlar tarafından tekrar tartışıldı.

Bu çerçevede ilki 7 Kasım 2007 tarihinde Aykut Kansu tarafından izleyicilerle paylaşılan "1908 Devrimine ve Meşrutiyetine Yeniden Bakmak: Bir Tarihsel Çerçeve Denemesi" başlıklı toplantıdan sonra, 5 Aralık Çarşamba günü Kudret Emiroğlu'nun "İttihatçı Hareket Devrimci mi, Aksiyoner mi?" başlıklı konferansı TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi'nin konferans salonunda yapıldı.

Emiroğlu, sosyalizm ve devrimlerin aristokrasi, burjuvazi, proleterya gibi değişik sosyal sınıflara özgü olabileceğini ve politik partiler gibi siyasi oluşumların da kendini kabul ettirme süreçlerinde ve iktidarları boyunca değişebileceklerini, bu nedenle farklı şekillerde tanımlanmaları gerektiğini vurgulayarak konuşmasına başladı.

II. Meşruiyetin ilan edilişi, Emiroğlu'na göre iki farklı olayla başlamaktadır: Revan görüşmesi ile birlikte İngiliz ve Rusların Osmanlı'yı paylaşacakları ve Arnavutluk'un Avusturyalılara bırakılacağı söylentisinin yayılması. Emiroğlu, Balkanlar'da örgütlenen İttihat ve Terakki'nin, Anadolu'da etkin bir örgütlenmesi olmadığını belirtti ve bu boşluğun İttihat ve Terakki tarafından Meşrutiyet'in ilanından sonra kimi zaman valiler tarafından şubeler açılması yoluyla giderilmeye çalışıldığını sözlerine ekledi. Emiroğlu ayrıca, II. Meşrutiyet öncesi siyasi durumun İttihat ve Terakki'ye etkilerinden bahsetti ve II. Abdülhamid'in Hamidiye Alayları'nı örgütlemesinden Rus-Japon savaşına; Azeri-Ermeni çatışmasından Balkanlar'daki çetelerin etkinliklerine kadar İttihat ve Terakki'yi doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiş bir dizi olaya değindi.

Emiroğlu konuşmasının son bölümünde, Meşrutiyet'in yeniden kurulmasıyla birlikte İttihat ve Terakki'nin bizzat iktidarda bulunmaktan ziyade, iktidarı yeraltından "denetlemeyi" ve yönlendirmeyi amaçladığını, bunun sebebinin de partililerin kendilerini "devlet idare etmeye reşit" saymadıkları olduğunu söyledi. İttihat ve Terakki'nin gerek 1908 öncesinde ve sonrasında, gerek 1913'ten sonra bizzat muktedir olduğu dönemde, devlet işleyişine dair belirli bir programa sahip olmadığını kaydetti. Kadi (şeriy) mahkemelerinin yerine laik nizamiye mahkemelerinin güçlenmesini sağlaması dışında, İttihat ve Terakki'nin iktidarda iken düzene getirdiği bir değişiklik olmadığını ve dolayısıyla 1908 hareketinin bir devrimden ziyade bir "aksiyonerlik" hareketi olarak adlandırılmasının daha doğru olacağını belirtti. Buna örnek olarak, İttihat ve Terakki'nin ilk icraatı olan grev kanununu (Tatil-i Eşgal), yani grevi yasaklayan kanunu veren Emiroğlu, böyle bir ortamda demokrasi, hak ve özgürlüklerin genişletilmesinden söz edilemeyeceğinin altını çizdi. Son olarak, konuşmasının başında yaptığı, siyasi oluşumların değişebilirlikleri tanımının İttihat ve Terakki örneğinde açıkça görülebileceğini ve "İttihatçıların" fikirlerinin çok geniş bir yelpazeye dağıldığını kaydetti.

Konuşmanın ardından dinleyicilerin sorularına ve yorumlarına yer verildi. Aykut Kansu, İttihat ve Terakki'nin bizzat iktidarda bulunamayışını, bu sadece bir beceriksizlik sonucu mu idi yoksa yeterli çoğunluğa sahip olamamakla ilgili bir şey miydi soruları üzerinden irdeledi. Ferdan Ergut ise devrimlerin yapılmadığını, kendiliğinden geldiklerini hatırlattı. Ahmet Kardam, Ercan Tuna ve Özer Ergenç de yorumlarını katılar.

BARIŞ BAŞTÜRK
ODTÜ TARİH BÖLÜMÜ
2. SINIF ÖĞRENCİSİ

Çıkarılan tekne parçaları tatlı su tankında bekletilerek tuzdan arındırılıyor, solda.

22 HAZİRAN 1912

ENVER BEY'İN KAMPINDA (3)

L'Illustration dergisinin Trablusgarb muhabiri Georges Rémond'nun 22 Haziran 1912 tarihli, 3616 numaralı nüshasında yer alan ve geçtiğimiz iki sayıda yayımladığımız röportajın son kısmını bu sayımızda veriyoruz. Rémond'nun alışılmış tarz ve tutumunu sergilemeye devam ettiği bu kısımda, konu bir kez daha bir tür medeniyet karşılaştırması üzerinde yoğunlaşmış. İtalyanların cesaretten yoksun tutumlarını ve dolayısıyla harpten kaçan bir tavır sergilemelerini ayıplayan yazar, İtalyan ve Arap askerlerinin zihniyetlerini karşılaştırarak ölmek istemeyen medeni insan ile ölmeye susamış Arap klişesini okurlarına aktarmaktadır. Arapların cesur ama vahşi, yiğit ama çocuksu bir şekilde algılandığı bu yazıda sömürgeci varsayımlar giderek önem kazanmaktadır.

ASKERİ NÖRASTENİ (DEPRESYON)
AYN EL-MANSUR KAMPI,
10 MAYIS

İtalyanların tarafında hâlâ aynı hareketsizlik sürüyor. Artık keşif birlikleri bile yollamıyorlar. Ama siperlerin, istihkâmın, surların sayısı ve gücü her gün artıyor. Bir akrobatın bile tırmanmaya cesaret edemeyeceği ulaşılmaz zirveler bile bunlarla donatılmış. Buna mukabil, öncü mevkilerin ötesinde dolaşırken şaşkınlıkla fark ediyorum ki, kendi müstahkem mevkilerine iki kilometreden az mesafede bulunan ve bütün bölgeye hâkim olup Türk ve Arapların tutunmalarını imkânsız kılabilecek bir tepeyi almayı ihmal etmişler. İşin aslı, bu tepe ile kendi siperleri arasında derin ve geçişi güç bir ırmak bulunuyor ve bütün taktikleri hiçbir zaman risk almamak üzerine kurulu.

Böylece ve bu kadar uzun süredir hareketsiz ve tecrit edilmiş — kışla argosunda "sotada" denir — askerlerin morallerinin bozulmasından korkulmuyor mu? Bu tür bir ordunun hali aslında mütemadiyen başına gelebilecek hastalıktan veya kazadan korkan, tedbir ve ilaç ala ala sıhhatini bozan birininkine benzemiyor mu?

Fransa'nın Afrika'daki askeri seferlerinde hep tam tersi uygulanmıştır: Hızlı yürüyüşler, pek kalabalık olmayan hareketli sıralar, yıldırım hızıyla yapılan saldırılar. Birkaç şanssızlık dışında elde ettiğimiz sonuçlar da ortada.

Burada ise surlara yaklaşan gönüllü birliklerin, oradan geçen bir kervanın, inek veya deve sürülerinin üzerine şarapnel yağdırmaktan başka bir şey yapılmıyor.

Bir zamandan beri, bu kadar delice harcamaların ardından muhtemelen tasarruf amacıyla, artık sadece altında bir subayın, hatta belki de Enver Bey'in olabileceği düşünülen haki ceket ve pantalonların üzerine ateş ediyorlar. Bir defasında bir şarapnel parçasıyla hafifçe yaralandı ve ardından ölüm haberinin Avrupa gazetelerinde yer aldığı söyleniyor.

Reşid Bey bana İtalyanların suyunu kesmekle eğlendiği Derne ırmağındaki gece gezintilerini anlatıyor. Savaşın eğlencelerinden biri de buydu. Bu amaçla kalelerin 500 m mesafesine kadar başka bir subay ve yarım düzine askerle yaklaşıyordu. Nasıl olur da dönüş yolunu kesip kendilerini esir almak için bir birlik yollamak akıllarına bile gelmez? Bir defasında tan saatinden geçe kalmış olduklarından başlarının üstüne, vadinin dik yamaçlarının tepesine iki top yerleştirilmiş ve bütün gün boyunca ateşe tutulmuşlardı. Onlar ise büyük kayalıkların altına sığınmış, çaylarını demlemiş, hatta uyumuşlardı. Ellerinde oyun kâğıdı olsaydı briç veya daha az asil bir kâğıt oyunu oynayabilirlerdi. Akşam olduğunda sığındıkları yerden çıkmış, biraz hareket olsun diye tüfeklerini havaya doğru boşaltmışlardı.

Anlaşılan İtalya'nın bu harpteki en büyük eksiği, uygun bir araca, bizimki gibi bir sömürge ordusuna sahip olmamaları. Tekrarlıyorum, zira savaşın güzel tarafı bu ve bu konuda herkes hemfikir: İtalyan subayları gayet iyi dövüşüyorlar; savaşı yapan, askerleri iten, onları her yolla tahrik eden, tüfek ve mitralyöz kullananlar onlardır. Askerlere gelince, onların arasında da gayet cesur olanlarına, hatta özellikle astsubayların arasında gerçekten birer kahraman olanlarına rastlamak mümkün. Subay ve astsubayların arasında ölüm oranı çok yüksek. Napolyon da öyle derdi: "Öldürülenler hep aynıları oluyor."

Türk subayların düşmanlarını bu şekilde takdir etmelerini duymak çok hoşuma gidiyor. Savaşın doğurduğu çok asil duyguların en güzellerinden

biri budur. Bütün ülkelerin subayları arasında, düşmanlarında bu mesleğin onurunu oluşturan erdemleri görüp takdir etmeyi arzulatan bir dayanışma söz konusu.

Ancak muhtemelen de böyle bir savaşa böyle bir ülkede hazırlanmamış birçok genç asker, İtalyan vatanını doğrudan doğruya ilgilendirmeyen bir girişim için hayatlarını feda etmeye pek istekli görünmüyorlar. Bunu esirler söylüyor, askerler ailelerine gönderdikleri mektupların altlarına yazıyor bunu ve İtalya'daki arkadaşları da kendilerine bu tavsiyede bulunuyor; üstelik sansürden hayatta geçmeyecek olan bu sözleri burada anlatamayacağım gayet akıllıca bir şekilde saklayarak!

Gerçekten de İtalya'da hayat bu kadar güzelken ölmek ne kadar zor! İnsan orada bir eşi veya harikulade bir sevgiliyi (ölen askerlerin neredeyse tamamının üzerinden kadın portreleri çıkıyor), bir aileyi (İtalya'da aile içindeki sevgi her yerden daha fazla) veya hoş bir hayata kavuşmayı düşleyince ölmek ne kadar zor! Renan'ın dediği gibi, "bir savaşın mağlupları sadece ölülerdir," diye düşününce, ölmek ne kadar zor! Evet, gerçekten de hayattan zevk almayı bu kadar iyi bilen ve birçoğu öbür dünyaya şüpheyle bakan medeni insanlar için ölüm ne kadar da korkunç.

Gerçekten de İtalya'da hayat bu kadar güzelken ölmek ne kadar zor! (...) Evet, gerçekten de hayattan zevk almayı bu kadar iyi bilen ve birçoğu öbür dünyaya şüpheyle bakan medeni insanlar için ölüm ne kadar da korkunç.

Sancak taşıyan bir atlı ve Baraşa şeyhlerinden biri.

Tarikat sancakları.

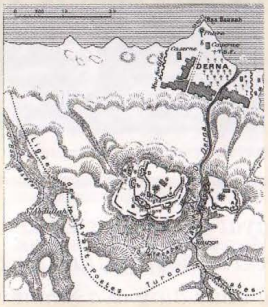
14 Temmuz günü Longchamp'taki gibi: Derne önlerindeki törende seyirciyle dolu bir ağaç. Ön planda Reşid Bey.

Burbonlar zamanında Napoli'ye gelen ve Napolili bir generalin kendisine kralın muhafız alayını teftiş ettirdiği Fransız generalin hikâyesini hatırlar mısınız?

Fransız hayranlığını ifade ediyordu: — "Ne mükemmel askerler, ne boy, ne pos, ne üniformalar!" — "E vero, e vero" (Doğrudur, doğrudur) diye cevaplamıştı Napolili, "ama inanın büyük bir kusurları var". — "O da neymiş?" — "Fazla akıllılar." — "Ama bu bir kusur mu ki?" — "Bakûs ve Aziz Gennaro adına tabii ki büyük bir kusur, zira bir asker fazla akıllı olunca nedenini pek anlamadığı muğlak şeyler uğruna öldürülmek pek hoşuna gitmiyor."

Madam Colrat, Mısır Hilal-i Ahmeri'nden Kemal Bey ve doktor Nasır Ferid.

Türk tarafından tespit edilebildikleri kadarıyla Derne'deki İtalyan istihkâmları.

Burada Arapların arasında hayatın kıymeti yok ve savaş alanında ölene cennet kesin gözüküyor... Üstelik teolojik ve mistik, bir o kadar da sıkıcı cennetimiz değilmiş onların-ki; onlara harika eğlenceler, huriler, fantazyalar, çay, şeker, kuzu çevirme, kibarları için de daha da fazlası vaat ediliyor.

Bizde, Fransa'da, eşsiz bir askeri geçmişin hatırası, şan aşkı, kibir mevcut. Görenlere bakılırsa Fas'taki Fransız askerleri, gerek sömürgelerden olsunlar, gerek anavatandan, mükemmelen savaşıyorlarmış.

Bütün ülkelerin subaylarında, İtalyan olsun, diğerleri olsun kutsal bir onur meselesi, mesleğin, kariyerin onuru söz konusu. Aynı şekilde yüksek kültür sahibi insanlarda da benzer bir şekilde öbür dünyada bir mükâfat beklemeksizin hayattan daha önemli bazı şeyler olduğu inancı mevcuttur. Ama biraz maddiyatçı, Mason veya sosyalist olup kendini düşünür sayan, politika konuşan, Banco dir Roma'nın girişimlerinden bahseden, Trablusgarb'ın alınmasından elde edebileceği kişisel kazancını az çok hesaplayabilen bir küçük burjuvanın, bir işçinin, bir köylünün savaş alanında ölmekten beklentisi ne olabilir ki?

MISIR HİLAL-İ AHMERİ'NDE

Dört gün boyunca Hilal-i Ahmer'de haşeratın bolluğundan mütevellit bir hararet krizini tedavi ettirdim.

Araplar bir hastanenin alışkanlık, kural ve âdetlerini kabul etmeye başlamışlar. Başında buna hiç uyum sağlayamıyorlardı. Katıksız anarşistler. Bir oğul bile babasının otoritesine tahammül edemiyor, onunla küstah bir şekilde konuşup cevap verebiliyor. Dolayısıyla, ilk başlarda Hilal-i Ahmer'i de bir tür hizmetçi gibi kullanıyorlardı: İyileşir iyileşmez yataklarını sırtlıyor, battaniyelerine sarılıyor, lazımlığı kafalarına geçiriyor, sağda solda bulabildiklerini çalıyor ve bu küçük ganimeti çadırlarına götürüyorlardı. Onlara mani olmak hemen hemen imkânsızdı. Bütün bunlar kendilerine padişah tarafından hediye olarak gönderilmemiş miydi?

Daha dün ameliyatlara ayrılmış olan çadıra girdiklerine, çıkarılmaya çalışıldıklarında ise kendi evlerinde olduklarını söyleyerek itiraz ettiklerine tanık oldum.

Kendi tabirleriyle "yumuşak ilaçlara" bayılıyorlar ve mütemadiyen talep ediyorlar. — "Kızıma verdiğin ve bana da çok iyi gelecek olan o yumuşak ilaçtan sende kalmadı mı?" diye soruyorlar doktora.

Ameliyat esnasında onları bir şeker parçasıyla bile sakinleştirmek kolay. Canları çok acıyınca ya da onları uyutunca, birden parmaklarını kaldırıp gayet ciddi bir şekilde "La ilahe illallah, vs." formülünü telaffuz ediyorlar. Kapıda ise bir akrabası, elinde bir soğanla, çıktığında hastaya şunları söylüyor:

— "Al şu soğanı yiyiver, zira ağzının tadı pek ekşimiş olsa gerek!"

Ayın dördünde Nil adındaki Mısır gazetesinin müdürü M. Colrat karısıyla birlikte kampımıza geldi. Karısı bütün kampta çok etki yarattı. Hasta ve yaralıları Hilal-i Ahmer'de tedavi ediyor. Araplar bu duruma bayılmış görünüyorlar. Bu Rumilerin (Frenklerin) gelmesi çok hoşlarına gidiyor: — Zafer kazandık," diyorlar, "onun için de Rumiler ülkesinden insanlar bizi hayranlıkla seyretmeye, tedavi etmeye ve bize para getirmeye geliyorlar."

BİR İNGİLİZ MUHABİRİNİN ÖLÜMÜ

8 Mayıs günü İslamı seçen genç bir İngiliz olan Osman Efendi kayboldu.[1] Herhalde İtalyanlar tarafından öldürülmüş olacak ki, kendisini aramaya gönderilen Araplar İtalyan surlarına elli metre mesafede büyük kan birikintilerine rastlamışlar.

Deli dolu, garip adamın tekiydi. Sarışın, oldukça zayıf, burnu bir boks maçında yassılıvermiş, bütün vücudu dövmelerle kaplı birisiydi ve delice bir cesaret örneği olarak hayatı bir tür spor gibi görüyordu. Her geçen gün daha da olağanüstü yeni bir marifetle ortaya çıkmak istiyordu: İtalyan toplarının ateşinin altında çayını demlemek, geceleri şehirlerin ve surların içine kadar girmeye cesaret etmek...

Bu defa ise ay ışığında kalenin fotoğraflarını çekip bana Illustration için vermeyi aklına koymuştu. Bir Arapla birlikte kalenin birkaç metre mesafesine kadar sokulmuş, muhtemelen de uzun bir poz için fotoğraf makinesinin sehpasını yerleştirmişti. Sehpanın nikel kısımları parlayarak nöbetçilerin dikkatini çekmiş ve böylece on beş dakika sonra makineyi toplamaya gittiğinde kendisine ve arkadaşına çok yakından ateş edilmiş olabilir. Ciddi bir şekilde yaralanıp kaçmaya çalışmış ve kaçarken de derin yardan yuvarlanmış, İtalyanlar da cesetlerini orada bulup Derne'ye götürmüş olabilir. Arapların anlattıklarına ve bulduğumuz izlere göre yapabildiğimiz varsayımlar bunlar.

Akşam ise Barasaların ozanı bütün ordunun önünde Osman Efendi'ye ağıt yaktı!

DİPNOT

1 Bu İngiliz, *Daily Chronicle*'ın muhabiriydi ve gerçek adı J. W. Stuart Smallwood idi. Transvaal'de İngiliz ordusunda görev yapmış, ardından da Mançurya'da *Daily Express*'in harp muhabirliğini yapmıştı.

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

2007 yılında toplam 74 ülkeden 26.559 katılımcı kuruluşa ve 94 ülkeden 2.184.840 ziyaretçiye ev sahipliği yaptık. 2008 yılında da hazırlayacağımız 83 fuarda bu çabamızı arttırarak sürdüreceğiz. Bize güvenen tüm dostlarımıza şükranlarımızı sunarız.

Saygılarımızla.

TÜYAP

TÜYAP 2008 İSTANBUL FUARLAR PROGRAMI

TÜYAP BEYLİKDÜZÜ

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ - BEYLİKDÜZÜ - İSTANBUL

• İSUGA 2008 — **24 - 27 Ocak 2008**
3. İstanbul Gıda ve İçecek Ürünleri Fuarı
(Et Üreticileri Birliği'nin işbirliği ile hazırlanmaktır.)

• İSTANBUL GIDA-TEK 2008 — **24 - 27 Ocak 2008**
4. Gıda Teknolojileri Grup Fuarı
- Drink- Tech 2008 İçecek, Dolum ve Sıvı Gıda Teknolojileri
- Milk-Tech 2008 Süt ve Süt Ürünleri Teknolojileri
- Meat-Tech 2008 Et ve Et Ürünleri Teknolojileri
- Bakery-Tech 2008 Ekmek, Pasta, Unlu, Şekerli ve Çikolatalı Ürün Teknolojileri
- Değirmen Teknolojileri Özel Bölümü
- Food Safety 2008 Gıda Güvenliği, Hijyen ve Kalite Kontrol Teknolojileri

(Gıda Güvenliği Derneği ile birlikte hazırlanmaktır.)

• İSTANBUL ÖZEL MARKALI ÜRÜNLER FUARI — **24 - 27 Ocak 2008**

• KENT 2008 — **6 - 9 Mart 2008**
12. Belediye İhtiyaçları, Kent Mobilyaları, Park Bahçe Düzenlemeleri Ekipmanları Fuarı

• SPOR 2008 — **6 - 9 Mart 2008**
13. Spor Tesisleri Yapım, Bakım, Onarım, Spor Malzemeleri, Spor Giyimi ve Modası, Yüzme Havuzları, Spor Sağlığı ve Ürünleri Fuarı

• WATECO 2008 — **6 - 9 Mart 2008**
3. Su, Atık Su, Çevre Teknolojileri, Altyapı ve Tesisat Fuarı

• İSTANBUL PENCERE 2008 — **13 - 16 Mart 2008**
9. Uluslararası Pencere, Cam Teknolojisi, Aksesuar, Yan Sanayii ve Tamamlayıcı Ürünler Fuarı
(PÜKAB Plastik Pencere Üreticileri Kalite Birliği ve PÜKAD Plastik Profil Üreticileri Kalite Birliği Derneği işbirliği ile hazırlanmaktadır.)

• EKSPOMED 2008 — **20 - 23 Mart 2008**
15. Uluslararası İstanbul Tıbbi Analiz, Teşhis, Tedavi, Korunma ve Rehabilitasyon Ürün, Cihaz, Teknik ve Ekipmanları Fuarı (SADER Sağlık Gereçleri, Üreticileri ve Temsilcileri Derneği, MASSİAD Marmara Bölgesi Sağlık Sektörü İşadamları Derneği, SEİS Sağlık Endüstrisi İşverenleri Sendikası, TÜDER Tıbbi Malzeme ve Cihaz Üreticileri Derneği ve Çukurova Medikalciler Derneği ve İMDER İç Anadolu Medikalciler Derneği işbirliği ile hazırlanmaktadır.)

• LABTEK 2008 — **20 - 23 Mart 2008**
11. Uluslararası İstanbul Laboratuar Teknolojisi ve Ekipmanları Fuarı (SADER Sağlık Gereçleri, Üreticileri ve Temsilcileri Derneği, MASSİAD Marmara Bölgesi Sağlık Sektörü İşadamları Derneği, SEİS Sağlık Endüstrisi İşverenleri Sendikası, TÜDER Tıbbi Malzeme ve Cihaz Üreticileri Derneği ve Çukurova Medikalciler Derneği ve İMDER İç Anadolu Medikalciler Derneği işbirliği ile hazırlanmaktadır.)

• BAHÇE DÜNYASI 2008 — **20 - 23 Mart 2008**
3. İstanbul Bahçe Mobilyaları, Peyzaj Tasarımı, Bahçe Mimarisi, Bahçe Ekipmanı, Havuz ve Bitkiler Fuarı

• UNICERA — **9 - 13 Nisan 2008**
20. Uluslararası Seramik ve Banyo Fuarı
(Seramik Federasyonu, TİMDER Tesisat ve İnşaat Malzemecileri Derneği işbirliği ile hazırlanmaktadır.)

• KAPI TEKNOLOJİLERİ FUARI — **9 - 13 Nisan 2008**
2. İstanbul Kapı Teknolojileri, Yan Sanayileri ve Aksesuarları Fuarı

• İSTANBUL 2. DERİ MODA FUARI — **17 - 19 Nisan 2008**
(Türkiye Deri Vakfı işbirliği ile hazırlanmaktadır.)

• KALIP AVRASYA 2008 — **19 - 22 Nisan 2008**
İstanbul Kalıp, Kalıp Teknolojileri, Yan Sanayi ve Sac Levha İşleme Fuarı
(UKÜB Uluslararası Kalıp Üreticileri Birliği ve Prestij Yayıncılık işbirliği ile hazırlanmaktadır.)

• MADEN TÜRKİYE 2008 — **19 - 22 Nisan 2008**
3. Endüstriyel Mineraller, Metalik Madenler, Kömür, Blok taş, Kırma taş, Kum, Çakıl, Çimento, Kireç ve Alçı taşı Teknolojileri, Kıymetli ve Yarı Kıymetli Taşlar ve Metaller Fuarı
(Yurt Madenciliğini Geliştirme Vakfı işbirliği ile hazırlanmaktadır.)

• 25. ULUSLARARASI ÖRGÜ, NAKIŞ, ÇORAP MAKİNELERİ, YAN SANAYİLERİ AKSESUARLARI FUARI — **14 - 18 Mayıs 2008**
(Türkiye Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası ve TEMSAD Tekstil Makine ve Aksesuar Sanayicileri Derneği ile birlikte hazırlanmaktadır.)

• 6. ULUSLARARASI İSTANBUL İPLİK FUARI — **14 - 18 Mayıs 2008**

• TEKSTİL MAKİNESİ 2008 — **14 - 18 Mayıs 2008**
25. Uluslararası Tekstil Makineleri, Yan Sanayileri ve Tekstil Kimyasalları Fuarı
(Türkiye Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası ve TEMSAD Tekstil Makine ve Aksesuar Sanayicileri Derneği işbirliği ile hazırlanmaktadır.)

• AVRASYA TARIM FUARI 2008 — **5 - 9 Ağustos 2008**
3. Tarım Hayvancılık, Tohumculuk, Fidancılık, Tavukçuluk ve Süt Endüstrisi Fuarı
(Tarmakbir işbirliği, Tarım İl Müdürlüğü desteğiyle yapılmaktadır.)

• İSTANBUL AMBALAJ FUARI — **23 - 26 Ekim 2008**
14. Uluslararası Ambalaj Endüstrisi Fuarı
(ASD Ambalaj Sanayicileri Derneği ile birlikte hazırlanmaktadır)

• 27. İSTANBUL KİTAP FUARI — **1 - 9 Kasım 2008**
(Türkiye Yayıncılar Birliği ile birlikte hazırlanmaktadır.)

• ARTİST 2008 — **1 - 9 Kasım 2008**
18. İstanbul Sanat Fuarı

• AĞAÇ İŞLEME MAKİNESİ 2008 — **15 - 19 Kasım 2008**
21. Uluslararası Ağaç İşleme Makineleri, Kesici Takımlar, El Aletleri Fuarı

• INTERMOB 2008 — **15 - 19 Kasım 2008**
11. Uluslararası Mobilya Yan Sanayii ve Aksesuarları, Orman Ürünleri ve Ahşap Teknolojisi Fuarı

• PLAST EURASIA İSTANBUL 2008 — **27 - 30 Kasım 2008**
18. Uluslararası İstanbul Plastik Endüstrisi Fuarı
(PAGEV Türk Plastik Sanayicileri, Araştırma, Geliştirme ve Eğitim Vakfı ile birlikte hazırlanmaktadır)

• İSTANBUL KAUÇUK 2008 — **27 - 30 Kasım 2008**
İstanbul 5. Kauçuk Endüstrisi Fuarı
(Kauçuk Derneği ile birlikte hazırlanmaktadır.)

• İSTANBUL 3. DERİ FUARI — **4 - 6 Aralık 2008**
(Türkiye Deri Vakfı işbirliği ile hazırlanmaktadır.)

LÜTFİ KIRDAR ULUSLARARASI KONGRE VE SERGİ SARAYI-İSTANBUL

• LOGIST — **14 - 16 Mayıs 2008**
Karayolu Taşımacılığı, Intermodal Sistemler, Yükleme, Boşaltma, İstifleme, Depolama ve Lojistik Endüstrisi Fuarı
(Bu fuar TOBB adına yapılmaktadır. Yer tahsisi TOBB tarafından sağlanmıştır. TÜYAP Ana Yüklenici olarak görev yapmaktadır.)

(TÜYAP A.Ş. fuar programında her türlü değişiklik yapma hakkını saklı tutar.)

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Üye Kuruluş

ICCA Member Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği

Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımcıların Sorumlu Organizatörler Birliği

ITFD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

TS EN ISO 9001:2000

Fuar Alanı ve Merkez Ofis: Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi E5 Karayolu, Gürpınar Kavşağı 34522 Beylikdüzü, Büyükçekmece, İstanbul
Telefon: 90(212) 886 6 886 (pbx) **Faks:** 90(212) 886 6 698 **İnternet:** www.tuyap.com.tr **E-posta: Yurtiçi Satış:** yurticisatis@tuyap.com.tr
Yurtdışı Satış: sales@tuyap.com.tr **Yurtdışı Fuarlar:** tuyapoverseas@tuyap.com.tr **Tanıtım-Halkla İlişkiler:** tanitim@tuyap.com.tr **Fuar Alanı:** fairarea@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTİÇİ OFİSLERİ: E-posta **Tüyap Adana :** tuyapadana@tuyap.com.tr **Tüyap Ankara:** tuyapankara@tuyap.com.tr **Tüyap Bursa :** tuyapbursa@tuyap.com.tr **Tüyap Diyarbakır:** tuyapdiyarbakir@tuyap.com.tr
Tüyap Gaziantep : tuyapgaziantep@tuyap.com.tr **Tüyap İzmir :** tuyapizmir@tuyap.com.tr **Tüyap Kayseri :** tuyapkayseri@tuyap.com.tr **Tüyap Konya :** tuyapkonya@tuyap.com.tr **Tüyap Samsun :** tuyapsamsun@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTDIŞI OFİSLERİ: E-posta: **Tüyap Moskova:** tuyapmoscow@tuyap.com.tr **Tüyap Sofya:** tuyapsofia@tuyap.com.tr **Tüyap Halep:** tuyapaleppo@tuyap.com.tr
Tüyap Tiflis: tuyapgeorgia@tuyap.com.tr **Tüyap Tahran:** tuyaptehran@tuyap.com.tr

BU FUARLAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

PIERRE NORA'NIN "BELLEK YERLERİ"NDEN ESİNLE

CUMHURİYETİN BELLEK KİŞİLERİ

NURİ BİLGİN

Bu çalışma, grup kimliğiyle doğrudan bağlantılı ve gruba özgü olan kolektif bellekle ilgilidir. Bu yanıyla bellek, sosyal psikoloji ve sosyoloji gibi sosyal bilim dallarının tarihle buluşma alanında yer alıyor. Bir grup veya topluluğun kimlik inşası, bu topluluğun belleğinden bağımsız değildir. Aksine bu inşa, bellekte saklanan, korunan ve çeşitli vesilelerde hatırlanan öğelerin örgütlenmesi vasıtasıyla gerçekleşir. Topluluğun kendini görme ve temsil etme tarzı, ortak belleğinde yansır.

Son yıllarda dünyanın sosyopolitik gündeminde öne çıkan konular arasında, "toplumların geçmişleri ya da tarihleriyle ilişkisi" sorunu özellikle dikkati çekiyor. Siyasal doğurguları nedeniyle yakın zamanlarda uluslararası platformlarda da ele alınan bu sorun, bugünkü ve gelecekteki sonuçları bakımından ülkemiz açısından büyük önem taşıyor. Geçmişle ilişki, bireysel ve kolektif bellekleri işe katıyor.

Bellek araştırmaları, günümüz bağlamında büyük bir ivme kazanmış durumda. Bu gelişmede, toplumsal dönüşümler ve dünya konjonktüründeki değişikliklerin büyük rolü var. Toplumların geçmişleriyle ilişkilerinde II. Dünya Savaşı önemli bir kırılma çizgisi oluşturuyor. Zira savaş sırasında yaşananların dehşeti daha önceki savaşlardan sonra devreye giren kolektif unutma mekanizmalarını etkisiz kıldığı gibi, köklü bir hesaplaşmayı da zorunlu hale getirmiştir. Savaş yıllarında yaşanan acılar, dünya ölçüsünde bir sorumluluk duygusu yaratmıştır. Bunun uyandırdığı tiksinti ve vicdan rahatsızlığı, kolektif bellek çalışmalarını öne çıkarmıştır. Bu bağlamda özellikle, geçmişi gizlemeden "hatırlamayı moral bir gereklilik sayan" (Viaud, 2002: 22) ve geçmiş bir travmayı, ortak "bellek görevi" çerçevesinde "evrensel örnek" olacak şekilde hatırlamayı (Todorov, 1998) içeren "emsal bellek" vurgulanmıştır.

Ancak çalışmamız, grup kimliğiyle doğrudan bağlantılı ve gruba özgü olan kolektif bellekle ilgilidir. Bu yanıyla bellek, sosyal psikoloji ve sosyoloji gibi sosyal bilim dallarının tarihle buluşma alanında yer alıyor. Bir grup veya topluluğun kimlik inşası, bu topluluğun belleğinden bağımsız değildir (Bilgin, 2007). Aksine bu inşa, bellekte saklanan, korunan ve çeşitli vesilelerde hatırlanan öğelerin örgütlenmesi vasıtasıyla gerçekleşiyor. Topluluğun kendini görme ve temsil etme tarzı, ortak belleğinde yansıyor.

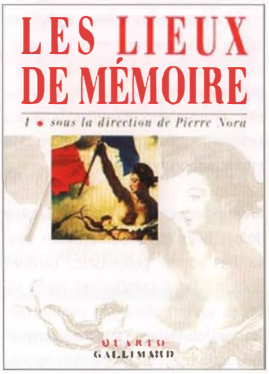
Bu nedenle kimlik araştırmaları, grupların geçmişleri hakkındaki enformasyonun bellekte depolanması veya unutulması süreçleriyle yakından ilgileniyor. Zira bellek, bir yandan kimlik inşasının bir sonucu, öte yandan bu inşanın etkili bir faktörü gibi görünüyor, yani inşa edildiği kadar, inşa eden bir yapı olarak beliriyor. Kimlik ve bellek, birbirini karşılıklı şekillendiriyor.

KOLEKTİF KİMLİK VE BELLEK

Kolektif belleğin oluşturulması, kimlik inşasının gruplar düzeyindeki te-

* Bu yazının kısa bir biçimi, X. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde (28-30 Kasım 2007, ODTÜ) sunulmuştur.

mel süreçlerinden biridir. Grup kimliğinin inşasında, daima ortak bir geçmiş vurgulanıyor ve belirli bir tarzda kurgulanıyor; yani kimliğin gerekle-rine uygun bir geçmiş icat etme, bir tarih yazma çabasına giriliyor. Kolek-tif kimlik birtakım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilerle yüklü bir gelenekten, geçmişin mirasından, kısacası kolektif bellekten hareketle inşa edilir. Ulusal, etnik veya dinsel toplulukların, kimliklerine süreklilik ve derinlik sağlayan bir geçmişe ih-tiyaçları, tarihle oynamanın yanı sıra gelenekler icat ederek (Hobsbawm ve Ranger, 2006) bizzat bu tarihi oluş-turma çabalarında yansıyor. Kolektif bellek, psikososyal açıdan sürdürül-mesi, beslenmesi ve bir bakıma "ça-lışılması" gereken paylaşılmış tem-siller alanıdır. Kimlik arayışına giren etnik veya kültürel gruplar, doğal sosyal kimlik teorisi çerçevesinde iç grubun yüceltilmesi olarak yeniden vurgulanacaktır. Aynı doğrultuda Li-cata ve Klein (2005), kolektif belleğin kolektif kimlikle ilgili üç işlevini ayırt etmektedir: Kimliği tanımlama, yü-celtme ve grubu meşrulaştırma.

Grubu meşrulaştırma, geçmişte yapı-lanları haklılaştıracak tarzda belleğe işlemeyi ifade ediyor. Muhtemel suç-lamalara karşı grup kendini bir kur-ban olarak sunuyor ve eylemlerini haklı nedenlere dayandırıyor veya bir zorunluluk olarak gösteriyor.

Demek ki belleğin kimlik tesisine katkısı kendiliğinden gerçekleşmi-yor, geçmişin belirli özellikler taşı-ması gerekiyor. Bu noktada, Keslassy ve Rosenbaum şu üç özelliği vurgu-lar: Öncelikle geçmişin bazı anları yüceltilir; geçmiş aktüel özsaygı ve özdeğerlik duygularına uygun hale getirilir. İkinci olarak kahramanca savaşlar anlatılarak, geçmiş, mevcut an için ilham verici tarzda idealleşti-rilir. Her ülke kendi kahramanlarını (Washington, Garibaldi, Gandhi vb.) ve onların yiğitliklerini anlatır. Ni-hayet geçmişte kolektif acılar aranıp öne çıkarılır. Nitekim kitle katliamla-rı bazı grupların (Protestanlar, Yahu-diler, Ermeniler) geçmişle ilişkisinde temel önem taşıyor. Gruplar arası ilişkilerde kurban figürünün çeşitli avantajlar sağlaması, pek çok grubu "mağduriyet oyunu"na sevk ediyor (Bilgin, 1997).

Grup belleği, grubun mevcut manç, değer ve ilgi konularına hizmet ettiği ölçüde önem kazanıyor. Valery'nin, "Bellek eğer tamamen sadık olsaydı, hiçbir işimize yaramazdı," sözü, bel-leğin yanlı işleyişine işaret ediyor. Bellek salt bireysel bir meleke değil

Tarih ile kolektif belleklerin ilişkilerini irdeleyen Nora, *Les Lieux de Memoire* adlı eserinde belleğin çalıştığı yerleri (semboller, anılar, anma günleri, pedagojik eserler, gelenekler, devlet figürleri gibi) ele alır.

Halbwacs, kolektif belleğin moral bir ders içerdiği ve grubu pozitif imajla donatma ve dolayısıyla sosyal kimliği savunma işlevi olduğu görüşündedir. Bu görüş, yarım yüzyıl sonra sosyal kimlik teorisi çerçevesinde iç grubun yüceltilmesi olarak yeniden vurgulanacaktır. Aynı doğrultuda Licata ve Klein, kolektif belleğin, kolektif kimlikle ilgili üç işlevini ayırt etmektedir: Tanımlama, yüceltme ve meşrulaştırma.

olarak üyelerinin geçmişi hatırlama-sını beklemiyor, onları, bütünleştir-mek için bu geçmişle tanıdık kılmaya çalışıyor. Grup üyelerinin bazı soru-larını (Neden biz böyle olduk? Neden burada yaşıyoruz? Durumumuzda, geçmişin eseri olan ne var?) cevap-layan grup belleği, kimlik inşasında önemli bir rol oynuyor, zira "kendi-mizi tanımlamaya, değerimizi takdi-re ve mevcut durumumuzu yoruma katkıda bulunan bir anlamlar ve işa-retler bütünü sağlıyor" (Keslassy ve Rosenbaum, 2007: 57). Bireyler, var-lıkları için bir anlam buldukları bazı temel grup öykülerini, benimseyerek tekrar ediyorlar.

Halbwacs, kolektif belleğin moral bir ders içerdiği ve grubu pozitif imajla donatma ve dolayısıyla sosyal kim-liği savunma işlevi taşıdığı görüşün-dedir. Bu görüş, yarım yüzyıl sonra Kimlik tanımlama işlevi, bir grubun üyelerinin birbirini ortak bir geçmi-şin varlığında tanımasıyla ilgilidir. Ortak bir geçmişe referans, grubun kendini tanımlayabilmesinin zorun-lu koşulu olduğu kadar sağlam bir zeminidir aynı zamanda. Geçmiş ve an arasında bir devamlılık duygu-su sağlar. Ayrıca grup üyelerinin, grubun sınırlarını tanımlamasını ve üyeleri üye olmayanlardan ayırma-sını mümkün kılar (Bar-Tal, 1989). Geçmişin belirli bir versiyonu ko-nusunda görüş birliğine varılması, "biz"e dahil olan ve olmayanları ayırt ederek grup kimliğini tanımlayıcı bir rol oynar. Bu olgu, ulusal kimlik için de geçerlidir.

Kimliğin yüceltilmesi, geçmiş üze-rinden pozitif kimlik duygusu yara-tmayı sağlar. Bunun için geçmişin itibar sağlayıcı olması, en azından

dir; hatıraların, yani geçmişin öyküsünün "işlevi, gerçeğin nesnelliğini garanti etmek değildir. (...) Bellek, anahtarına sahip olmakla, içindekini aynen bulacağımız bir emanet kutusu değildir. Bu içerik sürekli olarak dönüştürülür, işlenir ve düzenlenir," (Rateau ve Rouquette, 2002: 97). Geçmişin araçsallaştırılması, kimlik

Berthold Furtmeyer'in birortaçağminyatürü, "Ölüm ve Yaşam Ağacı" 1481.

Kolektif kimlik birtakım semboller, anılar vs. bilgilerle yüklü bir gelenekten ve geçmişin mirasından, kısacası kollektif bellekten hareketle inşa edilir.

gin temel payandalarından biridir. Çünkü sosyal gruplara "geçmiş, biriciklik ve süreklilik (duygularının), yani kimlik arzularının üzerine yansıtıldığı bir ekran sunar," (Gillis, 1994). De Rosa ve Mormino'ya göre (2002), grup aidiyeti geçmişin hangi öğelerinin grubun belleği, temsilleri ve kimliğinde yer alacağını etkiler çünkü bu öğelerin anlamı, grupta geçerli bilişsel şemalar, inançlar, değerler, ihtiyaçlar ve ilgilere bağlıdır. Yeni öğelerinin alınması ve bütünleştirilmesinde bellek anahtar bir roldedir zira grup, sosyal temsilleri vasıtasıyla tuhaf veya bilinmeyen kavramları belleğin kontrolü altında aşina hale getirmeye, evcilleştirmeye çalışır. "Bellek, temsillerde öngörülmeyen değişimleri önler," (Moscovici, 1981: 189).

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE BULGULARI

Araştırmamızın esin kaynağı, Pierre Nora'nın "bellek yerleri" kavramı olmuştur. Tarih ile kolektif bellekler in ilişkilerini irdeleyen Nora, ikinci dereceden bir tarih kitabı sayılan *Les Lieux de Memoire* adlı eserinde belleğin çalıştığı yerleri (semboller, anıtlar, anma günleri, pedagojik eserler, gelenekler, devlet figürleri gibi) ele alır; Fransızların yüzyıllar boyunca tarihlerini nasıl yeniden icat ve inşa ettiklerini ortaya koyar.

Araştırmamız, çeşitli nedenlerden dolayı Nora'nın çalışmasından başka bir yönde gelişmiştir. Tarihsel dönem olarak cumhuriyet tarihi ve bellek yerleri olarak da cumhuriyetin "bellek kişileri" (hafıza şahsiyetleri) alınmıştır. Bu bir tarih çalışması değildir (ancak tarihçilere önemli bir veri sağladığı da açıktır), sosyal psikolojik perspektiften yürütülen bir kolektif bellek çalışmasıdır. Kendi kriterlerimize göre bir "kişi listesi" belirlemek (Nora'nın perspektifi) yerine, alana çıkıp insanların görüşleri sorulmuştur. Burada araştırmacının iradesi dışında kalan pratik nedenlerden dolayı, üç örneklem grubu alınmıştır: Çoğu sosyal bilim dallarından akademisyenler (165 kişi) ile üniversite 3. ve 4. sınıftan tarih, Türk dili edebiyatı, uluslararası ilişkiler alanlarından iki öğrenci grubu (172 ve 164 kişi) ile çalışılmıştır ve her iki grubun da cumhuriyet tarihiyle az çok ilgili kişilerden oluşması, cevapların okul ders kitaplarını aşan bir zenginlikte olması amacına yöneliktir.

Uygulama, 2006'nın son iki ve 2007'nin ilk 5 ayını kapsayan 7 aylık bir süreye yayılmıştır. Yönergede, kişilerden cumhuriyet döneminde yaşamış ve/veya eser vermiş olan; yaşadıkları dönemde veya sonradan toplumsal biretkide bulunan ve (kendilerine göre) cumhuriyetin ruhunu, temel değerlerini az çok taşıyan 20 isim (bilim adamı, yazar, şair, gazeteci, işadamı, girişimci, sanayici, asker, bürokrat, yönetici, siyaset adamı) önermeleri istenmiştir. Ayrıca araştırmanın amacı açıklanarak, "doğru veya yanlış isim" olmadığı, isimlerin yarıştırılmadığı, vb. belirtilmiştir. Zaten "cumhuriyetin büyükleri"ni saptamak gibi bir amacımız da yoktur.

Kuşkusuz cumhuriyet kavramı zengin bir anlam halesine sahiptir. Cumhuriyetin çağrışımları, kişilerin yaşantı ve deneyimlerine göre farklılaşır. Bellek üstünde; kültür, cinsiyet, tutumlar, önyargılar, stereotipler, dinsel inançlar, siyasal eğilimler ve ideolojilerin etkisi vardır. Yukarıdaki kriterlere, birisine göre uygun olan, diğerine göre uygun olmayabilir. Bir konunun uzmanı olmayan kişiler, o konuda günlük yaşamda oluşturduğu düşünceleri taşır. Bu, "uzman düşüncesi"nden farklı "günlük düşünce"dir. Üzerinde düşünülen konular benzer de olsa, uzmanın soyut, kavramsal düşüncesi, günlük düşüncede imgesel, sembolik, metaforik, somut bir hale gelir (Bilgin, 2005). Bunların farkı, kitle gazetesi ile bilimsel dergi farkı gibidir (Clemence, 2002). Bu ayrım, Assmann'ın (2001) kültürel bellek konusundaki "sıcak toplum" ile "soğuk toplum" (tarihle ilişkisinde, sakinleştirici hatırlama vasıtaları kullanan ve bu sayede tarihin basıncına karşı direnerek bir tür bilgeliğe ulaşmış toplum) ayrımına benzer.

Bu iki düşünce tipi, Halbwacs'ın "tarihsel bellek ve kolektif bellek tiplerine tekabül ettirilebilir," (Clemence). Tarihsel bellek, geçmişin bilim adamı tarzında yeniden inşasıdır. Bizden öncekilerin çevrede bıraktıkları izlerin sistematik analizine dayanan zaman kesitlerini temel alır. Kolektif bellek ise aksine, nesiller arası alışverişlerin sürekliliğinde bu izlerin iletilmesine dayanır. Ama ikisi birbirinden bağımsız değildir. Tarihsel bellek geçmişin anılarını kırarak inşa olur ama bu anılar yaşayan temsillerimize bulaşır, geçmişe bakışımızda devreye girer. Buna karşılık, tarihsel üretim de mirasa katılır, onu dönüştürür ve dönüşür. Tarihsel bellek de bir iz haline geldiğinde kolektif bellekte yer bulur.

İnsan günlük yaşamında rasyonel tutarlılık peşinde değildir, tasniflerinin mantıksal veya ampirik geçerli-

şini aramaz. Görüş birliği açısından geçerliğe bakar, çevresindeki hâkim normları gözetir. Bu nedenle araştırma verilerine normatif açıdan bakmamak gerekir. Cevaplar bazı açılardan değerlendirilebilir.

Bellek genişliği: Cevaplara gelince, özetle, akademisyenlerin cevaplarında 459, ilk öğrenci grubunda 367, diğerlerinde 295 farklı isim bulunmuştur. Örneklemin bütününde 1121 üstünden 724 farklı isim vardır. Gruplar, cumhuriyetin "bellek genişliği" bakımından farklılaşmaktadır. Bu, literatüre (Bartlett, 1932; Stoetzel, 1978) uygun bir bulgudur.

Halbwacs (1950) geçmişe bakışta, bireyler ve gruplar arası farkları açıklarken biri içsel (bireysel), diğeri dışsal (sosyal) iki bellekten söz eder. Ona göre, bunlara "otobiyografik bellek" ve "tarihsel bellek" denilebilir (1997: 51); bunlardan ilki ikincisine yardım eder, çünkü yaşamımızın tarihi, daha geniş bir kapsama sahip olan genel tarihin bir parçasıdır. Kimlik bilgilerimizin ya da yaşamımızın belleği olan otobiyografik bellek, çeşitli yaşantılarımızı olabildiğince tutarlı ve ahenkli olarak bütünleştiren bir öykü şeklinde inşa edilir. Anılarımız, olayların kopyası değil, yanlı bir inşasıdır (Greenwald, 1980). Bu yüzden uzman tarihçiye kıyasla bireyler, kendine odaklı bir tarihçi (historien autocentre), kendini metheden tarihçi (historien autoapologiste) ya da "yanlı bir tarihçi" gibi görünür.

Örneklemdeki kişilerin farklı kimlik anlayışları olduğu gibi, otobiyografik bellekleri de farklıdır. Dolayısıyla benzer bir okul eğitiminden geçmiş de olsalar, cumhuriyete ve onu temsil eden kişi ve kurumlara bakışları da çeşitlilik gösterecektir. Zira "otobiyografik belleğimiz geçmişi yoğun ve süreklilik içinde sunarken, genel tarih, özet ve şematik bir tarzda sunar. Birini içinden, diğerini dışından bildiğimiz bu iki bellek arasında kontrast vardır," (Halbwacs, 1997: 99).

Örneğin Sandıklı'yı hatırlıyorum çünkü çocukluğumu orada geçirdim. Ayrıca Albay Reşat Bey'in İstiklal Savaşı sırasında Sandıklı ile Sincanlı ovaları arasındaki Çiğiltepe'de kendini vurduğunu ve naaşının Ankara'ya naklinden önce Sandıklı mezarlığında toprağa verildiğini, hatta orada bir anıt mezarının bulunduğunu hatırlıyorum çünkü bunu hem okudum, hem de aile büyüklerimden dinledim. Bu olayları şahsen görmedim, yaşamadım. Savaşın cereyan ettiği dağlık araziyi biliyorum; çocukluğumda, 8 demiryolu tünelinin bulunduğu Afyon-Sandıklı arasındaki 60 kilometrelik yolda, trenlerin sürekli durduğu, yolcu veya yük indirdiği küçük Çiğiltepe istasyonunda beklerken, Albay Reşat'ı tepeler üstünde savaşırken hayal ederdik. Savaşın senaryosu, zaman içinde sürekli üretilerek aktarılan ve benim okuduğum veya duyduğum bilgi parçacıklarıyla örülürdü.

Halbwacs'a göre (1997: 22) tüm tarihsel olaylarda buna benzer yanlar vardır. Özel isimler, tarihler, formüller, anekdot veya alıntı sözler, geçmişin olaylarının gölgesidir; bunlar çoğu mezar taşının üstündeki yazılar gibi fazla anlamı olmayan, kısa ve genel bilgilerdir. Tarih, mekânın ölçüldüğü ve her an yeni ölenler için yer bulmanın gerektiği bir mezarlığa benzer. Geçmiş sosyal çevremizin sadece tarihsel kayıtlar sayesinde varlığını sürdürmesi ve daha genel haliyle kolektif belleğimizin sadece olay tarihleri, hatırlatmaları veya formülleri içermesi halinde, kolektif bellek bize dışsal olacaktır.

Gruplar arası benzerlikler ve kesişmelerin oranı: Üç grubun belirttiği toplam 724 isimde, ortak isim sayısı 130'dur. Gruplar arası benzerlik %17 düzeyindedir; I. grubun II'ye benzerliği %39 (II'nin I'e benzerliği ise %48); II'nin III'e benzerliği %53 (tersi %66) düzeyindedir. Bunun yanı sıra her bir listedeki orijinal isim sayıları 257, 124 ve 76 olarak belirmektedir. Buna göre, grupların orijinallik düzeyleri (diğerlerinden farklı isim belirtme oranı) I. %56, II. %34 ve III. %26 şeklindedir. Ayrıca akademisyen grubunun her bir öğrenci grubuna benzerliği, öğrenci gruplarının birbirine benzerliğinden daha düşüktür ve bu, örneklemimizin kısmen farklı, kısmen benzer iki evreni (akademisyenler ile öğrenciler) temsil ettiğini gösterir. Bu bizi, bellekler arası benzerlik/farklılık sorununa gönderir. Halbwacs (1997), başkalarının belleğinin bizimkini tamamlaması ve pekiştirmesi için, bu grupların hatıralarının bizim geçmişimizdeki olaylarla ilişkili olması gerektiğini vurgular. Ona göre ulusal tarih -bir an, önemli olayların sadık bir özeti olarak kabul edilse dahi- geneli ilgilendiren olayları dikkate aldığı için bile yöresel, bölgesel tarihlerden farklı olacaktır. Oysa küçük gruplarda, konformizm nedeniyle bireyler daha çok birlikte düşünür ve hatırlarlar. Geçmiş olayların ilişkin anı veya öyküleri bozulduğunda, birbirlerini düzeltirler.

Araştırmamız, çeşitli nedenlerden dolayı Nora'nın çalışmasından başka bir yönde gelişmiştir. Tarihsel dönem olarak cumhuriyet tarihi ve bellek yerleri olarak cumhuriyetin "bellek kişileri" alınmıştır. Bu bir tarih çalışması değildir (ancak tarihçilere önemli bir veri sağladığı da açıktır), sosyal psikolojik perspektiften yürütülen bir kolektif bellek çalışmasıdır.

Bellek içerikleri

Bellek içerikleri, brüt verileri logaritmik esasta konumlayan "çağrışım burcu tekniği"yle (Moles, 1993; Bilgin, 1999) irdelenmiştir. Burada, bellek öğeleri (kişiler) merkeze konan referans kavrama (cumhuriyet) mesafesi gittikçe artan tabakalar üstüne yerleştirilir. Şekil-1, akademisyen grubu verilerinin bu tekniğe göre betimlenmesini göstermektedir. Şekilde iki grup "bellek kişisi" eksiktir. Temsilde, Mustafa Kemal ve silah arkadaşları olarak tarihsel belleğimizde yerini almış şahsiyetlere yer verilmemiştir; bunlar I. tabakada Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Kazım Karabekir; II. tabakada ise Celal Bayar ile Fevzi Çakmak'tır. Diğer eksik grup, başbakanlık ve/veya parti liderliği yapmış (ve bu yönleriyle öne çıkmış) şahsiyetlerdir. Bunlar arasında ilk sıralarda (II. tabaka) Bülent Ecevit, Ahmet Necdet Sezer ve Süleyman Demirel; biraz uzak mesafede (V. tabaka) Turgut Özal ve Adnan Menderes, daha alt sıralarda (VI. tabaka) ise Kenan Evren, Alpaslan Türkeş, İsmail Cem, Cemal Gürsel, Fahri Korutürk, Erdal İnönü, Tevfik Rüştü Aras, Şükrü Saraçoğlu, Deniz Baykal ve Tayyip Erdoğan bulunuyor.

Bunlar, aynı zamanda "tarihsel bellekte" yer aldıkları için, hem de çağrışım burcunun karmaşıklığını azaltmak için şekilde gösterilmemiştir. Karşılaştırmaya daha uygun olduğu için ilk iki grubun bellek kişileri, önem basamaklarına göre Çizelge-1'de sunulmuştur.

Akademisyen belleğinde III. tabakada (½ ile ¼ çemberi arası) önce, yani "cumhuriyet vitrini"nin önünde Hasan Âli Yücel, Halide Edip Adıvar, Uğur Mumcu, Ziya Gökalp, Fuat Köprülü, Nâzım Hikmet ve Vehbi Koç; Turgut Özakman, Münir Nurettin Selçuk, Yakup K. Karaosmanoğlu ve Aziz Nesin bulunuyor. Bu grupta özellikle iki kişi dikkati çekiyor. Bunlardan Hasan Âli Yücel, akademisyenlerin kolektif belleğinde cumhuriyeti simgeleyen en önemli figür olarak beliriyor. Turgut Özakman ise, yaşayanlar arasında bu tabakaya giren tek kişidir (bunun güncel olaylarla ve kitabıyla ilişkili olduğu düşünülebilir).

Öğrencilerde Hasan Âli'nin yerini, bir tabaka üstte Halide Edip Adıvar alıyor ve ardından 10 isim geliyor (III. tabaka). Bu ilk 11 kişinin 6'sı akademisyen listesinde de bulunuyor. Diğer isimler de, akademisyen listesinin bir sonraki tabakasında yer alan isimlerdir. İki örneklem grubu arasındaki temel fark, Mehmet Akif Ersoy'dur. Belki de öğrencilerin branşlarının da etkisiyle Mehmet Akif, -yaşamının tüm detayları ve fikirleri dikkate alınmaksızın- İstiklal Marşı'nın şairi olarak, ilk sıralarda yerleşiyor.

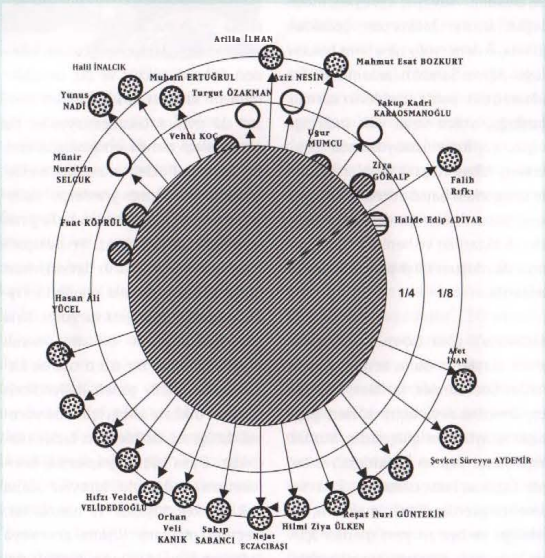
Çizelge-1: Akademisyen ve öğrenci bellek listesinin ilk 4 tabakası.

IV. tabakada (¼ ile ⅛ arası), akademisyen belleğinde Muhsin Ertuğrul, Afet İnan, Ahmet Taner Kışlalı, İsmail Hakkı Tonguç, Orhan Veli Kanık, Hilmi Ziya Ülken, Falih Rıfkı Atay, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Nejat Ferit Eczacıbaşı, Sakıp Sabancı, Atilla İlhan, Reşat Nuri Güntekin, Mahmut Esat Bozkurt, Yunus Nadi, Yusuf Akçura, Abdi İpekçi, Şevket Süreyya Aydemir, Yaşar Kemal, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve Halil İnalcık'tan oluşan 20 kişi yer alıyor. Bu tabaka öğrenci listesinde 16 kişiden oluşuyor.

Akademisyen belleğinde, çizelgede gösterilmeyen V. tabakada (1/8 ile 1/16 arası) 13 isim var: Nadir Nadi, Rıfat Ilgaz, Mustafa Necati, Faruk Nafiz Çamlıbel, Ruhi Su, Hayrettin Karaca, Yıldız Kenter, İbrahim Çallı, Adnan Saygun, Nurullah Ataç, Muzaffer Sarısözen, Mehmet Akif Ersoy, Safiye Ayla. Öğrenci belleğinde ise 16 kişi bulunuyor.

VI. tabaka nicel açıdan önemli olmasa da, kolektif belleğin dinamiklerini ve ne yönde işlediğini kavramak bakımından önem taşıyor. Akademisyenlerde bu tabaka şu isimleri kapsıyor: Neyzen Tevfik, Cahit Arf, Macit Gökberk, Ekrem Akurgal, Refik Saydam, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Agop Dilaçar, Ruşen Eşref Ünaydın, Orhan Kemal, Haldun Taner, İlhan Selçuk, Ahmet Ağaoğlu, Mazhar Osman, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ali Fuat Cebesoy, Sabahattin Ali, Sabiha Gökçen, Kazım Dirik, Âşık Mahzuni Şerif, Sırrı Erinç, Muammer Aksoy, Mübeccel Kıray, Niyazi Berkes, Orhan Burian, Oktay Sinanoğlu, Mustafa Rahmi Balaban, Zihni Derin, Aydın Sayılı, Bozkurt Güvenç, Müfid Mansel, Sadri Maksudi Arsal, Uğur Dündar, Türkan Saylan, Zülfü Livaneli, Celal Şengör, Cemal Süreyya, Gazi Yaşargil, Mazhar Müfit Kansu, Mehmet Emin Erişirgil, Mehmet Emin Yurdakul, Mehmet İzzet, Mehmet Kaplan, Müzeyyen Senar, Metin Oktay, Behçet Uz, Behice Boran, Cahit Sıtkı Tarancı, Sezen Aksu, Adnan Adıvar, Şakir Eczacıbaşı, Şerafettin Turan, Semih Balcıoğlu, Hasan Ören, Cemal Reşit Rey, Ceyhun Atıf Kansu, Duygu Asena, Hamit Zübeyr Koşay, Hikmet Çetin, Hüseyin Cahit Yalçın, İbrahim Hakkı Akyol, İdil Biret, Kemal Tahir, Yahya Kemal Beyatlı, Lefter, Muazzez İlmiye Çığ, Muhittin Birgen, Mustafa Şekip Tunç, Necip Fazıl Kısakürek, Orhan Şaik Gökyay, Ömer Lütfi Barkan, Reşit Rahmeti Arat, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Sabri Esat Siyavuşgil, Sabri Ülgener, Selim Sırrı Tarcan, Suna Kan, Şevket Aziz Kansu, Talat Halman, Tarık Zafer Tunaya, Zeki Velidi Togan, İlhan Tekeli, Cemal Kutay.

VI. tabaka öğrencilerde şu isimleri kapsıyor: Oktay Sinanoğlu, Afife Jale, Âşık Veysel, Şener Şen, Sezen Aksu, Cemal Süreyya, Zülfü Livaneli, Mehmet Kaplan, Mübahat Kütükoğlu, Uğur Dündar, Server Tanilli, Orhan Pamuk, Niyazi Berkes, Naim Süleymanoğlu, Emin Çölaşan, Zeki Müren, Yunus Nadi, Ruhi Su, Safiye Ayla, Cahit Arf, Cahit Sıtkı Tarancı, Halit Ziya Uşaklıgil, Rahmi Koç, Hüsrev Gerede, Kadir Has, Latife Uşaklıgil, Mahmut Esat Bozkurt, Mehmet Emin Yurdakul, Muazzez İlmiye Çığ, Barış Manço, Recep Yazıcıoğlu, Rıfat Ilgaz, Cemal Kutay, Necip Hablemitoğlu.

Şekil: 1: Cumhuriyetin bellek kişilerine ilişkin çağrışım burcu. Kişilerin belirtilme frekansı merkeze yaklaştıkça oransal olarak artmaktadır.

Sayıca çok olmasa da bazı katılımcılar isim olarak "aile"yi belirtiyor; örneğin Eczacıbaşı ailesi gibi (bunlar, özel isim frekanslarına dahil değil). Veya bazen aynı ailenin birkaç ismi bulunuyor; örneğin bu konuda Nejat F. Eczacıbaşı ve Şakir Eczacıbaşı, Vehbi Koç ve Rahmi Koç, Sakıp Sabancı ve Güler Sabancı, Mazhar Müfit Kansu, Şevket Aziz Kansu ve Ceyhun Atıf Kansu'nun isimleri dikkat çekiyor.

• Genel olarak akademisyen listesi öğrenci listesini kapsıyor. Ama özellikle alt tabakalarda öğrenci listesinden daha geniş görünüyor. Refik Saydam, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Mustafa Rahmi Balaban, Zihni Derin gibi pek çok isim öğrenci listelerinde bulunmuyor. İkinci öğrenci grubu da alınarak öğrenci sayısının iki katına çıkarılması bu durumu değiştirmiyor. Kişi sayısının artırılması, kişi çeşitliliğini fazla etkilemiyor. Öğrenci listelerinin alt basamaklarında, birinde olan diğerinde olmayabiliyor. Bunlar öğrencilerin dünya görüşüne göre dikkate alınan veya alınmayan kişiler: Cemil Meriç, Ahmet Piriştina, Sabahattin Ali, Enver Ziya Karal, Muammer Aksoy, Bahriye Üçok, Hikmet Çetin gibi. Veya öğrencilerin ilgi alanlarına göre seçilenlerdir: Can Yücel, Oğuz Atay, Naim Süleymanoğlu, Şener Şen, Hıncal Uluç, vb.

• Öğrenci listelerinde, Namık Kemal, Tevfik Fikret, Talat Paşa, Ziya Paşa, Mithat Paşa, Mustafa Reşit Paşa gibi cumhuriyet öncesi dönemin bazı ünlüleri görülüyor. Bu, tesadüfi bir olgu veya bir iki kişinin yaptığı bir hata gibi görünmüyor zira öğrencilerde toplamda Ömer Seyfettin (1884-1920) 18, Namık Kemal (1840-1888) 15, Tevfik Fikret (1867-1915) 8, Hasan Tahsin (1888-1919) 6 kez öneriliyor. Tarih bakımından önce de olsa, fikren benzer görülen kişileri kronolojik planda kaydırma ve aynı zaman diliminde çekme eğilimi söz konusu. Bu olgu, Halbwacs'ın (1941) Kudüs'ü ziyarete giden Hıristiyan hacıların, kutsal yerlerin konumları hakkındaki tanıklıklarında saptadığı bir eğilime (mekânsal yoğunlaştırma yanılsaması) benzetilebilir. Cumhuriyetin temsil ettiği fikirlerle yakın bulunan tarihsel şahsiyetlerden bazıları, cumhuriyet dönemine çekiliyor. Buna "zamansal yoğunlaştırma olgusu" denebilir.

• Akademisyen listesindeki bilim adamı ve fikir adamlarının sayısı öğrencilerinkinden açıkça daha fazla: Celal Şengör, Ömer Lütfi Barkan, Orhan Burian, Mehmet İzzet, Mustafa Şekip Tunç, Macit Gökberk, Hulusi Behçet, İlhan Tekeli, Hasan Eren gibi pek çok isim öğrenci listelerinde yer almıyor. Bu olgu, sosyal belleğin değerlerden etkilenişinin bir göstergesi sayılabilir.

• Önceki kuşakların önemsediği ve toplum gündeminde öne çıkmış bazı isimler akademisyenlerin listesinde varken, öğrencilerde görülmüyor: Behçet Uz, Haldun Taner, Ruhi Su, Doğan Avcıoğlu, Duygu Asena, Sabri Esat Siyavuşgil, Sabri Ülgener, Erol Güngör, Turhan Selçuk, vb. Akademisyen listesinde yerel bağlamda ünlü bazı isimler var: Muhittin Erel, Kazım Dirik, Behçet Uz, Fahrettin Altay, Reşit Sönmez gibi. Nihayet, öğrenci listesine bugünün medyatik isimleri de giriyor. Tüm bunlar, medyatik görünürlüğün kolektif bellek açısından önemini gösteriyor. Öğrenciler, aktüaliteye ve dolayısıyla medyada öne çıkan isimlere daha duyarlı. Bu eğilim alt tabakalarda belirgin. Öğrenci listelerinde bulunan Can Dündar, Naim Süleymanoğlu, Emin Çölaşan, Abdullah Çatlı, Abdüllatif Şener, Altan Öymen, Ataol Behramoğlu, Baskın Oran, Bedri Baykam, Cem Karaca, Çağan Irmak, Doğu Perinçek, Edip Akbayram, Fahir Atakoğlu, Fatih Altaylı, Fatih Terim, Metin Uca, Mine Kırıkkanat, Sabih Kanatoğlu, Sinan Aygün, Toktamış Ateş, Yalçın Küçük, Doğan Cüceoğlu, Zafer Toprak gibi pek çok isim, güncele odaklı bir duyarlılığı ifade ediyor. Bunda, genç grupların tercihlerinde zaman ufkunun daha kısa oluşu, "burada ve şimdi"nin daha önemli olması, sosyalleşmelerinde ve boş zaman etkinliklerinde medyaya daha bağımlı olmaları gibi çeşitli faktörlerin rolü olabilir.

Akademisyenler	Öğrenciler
I. Tabaka: (1/1)	**I. Tabaka: (1/1)**
Mustafa Kemal	Mustafa Kemal
İsmet İnönü	İsmet İnönü
Kazım Karabekir	Kazım Karabekir
II. Tabaka: (1/1-1/2)	**II. Tabaka: (1/1-1/2)**
Celal Bayar	Celal Bayar
Fevzi Çakmak	Halide Edip Adıvar
III. Tabaka: (1/2-1/4)	Fevzi Çakmak
Hasan Âli Yücel	**III. Tabaka: (1/2-1/4)**
Halide Edip Adıvar	Mehmet Akif Ersoy
Uğur Mumcu	Yakup K. Karaosmanoğlu
Ziya Gökalp	Uğur Mumcu
Fuat Köprülü	Nâzım Hikmet
Nâzım Hikmet	Hasan Âli Yücel
Vehbi Koç	Atilla İlhan
Turgut Özakman	Ziya Gökalp
Münir Nurettin Selçuk	Yahya Kemal Beyatlı
Aziz Nesin	Reşat Nuri Güntekin
Yakup K. Karaosmanoğlu	Ahmet Taner Kışlalı
IV. Tabaka: (1/4-1/8)	**IV. Tabaka: (1/4-1/8)**
Muhsin Ertuğrul	Sabiha Gökçen
Afet İnan	Ahmet Hamdi Tanpınar
Ahmet Taner Kışlalı	Aziz Nesin
İsmail Hakkı Tonguç	Necip Fazıl Kısakürek
Orhan Veli Kanık	Halil İnalcık
Hilmi Ziya Ülken	Abdi İpekçi
Falih Rıfkı Atay	Orhan Veli Kanık
Fazıl Hüsnü Dağlarca	Vehbi Koç
Nejat Eczacıbaşı	Sakıp Sabancı
Sakıp Sabancı	Emre Kongar
Atilla İlhan	Müzeyyen Senar
Reşat Nuri Güntekin	Şevket Süreyya Aydemir
Mahmut Esat Bozkurt	Adnan Adıvar
Yunus Nadi	Turgut Özakman
Yusuf Akçura	Yaşar Kemal
Abdi İpekçi	Fazıl Hüsnü Dağlarca
Şevket Süreyya Aydemir	
Yaşar Kemal	
Hıfzı Veldet Velidedeoğlu	
Halil İnalcık	

Çizelge 1

Medya etkisi, hızlı değişen toplumlarda kişisel "seçici hatırlama" olgusuyla ilişkilendirilebilir. Kendi dışında bir değişiklik yaşayan insanlar, seçici bir hatırlama tepkisi gösteriyor ve geçmişi revize ederek an ile tutarlı kılmaya çabalıyor (Ross & Conway, 1986). Bu anlamda medya, geçmişten nelerin alınacağı ve hangi olanları daha çok hatırladıkları gibi, bir kuşak etkisinden de söz edilebilir. Esasen her insanın kendi yaşam öyküsünün bazı öğelerini toplumsal olaylarla ilişkilendirmesi nedeniyle, otobiyografik bellekle kolektif bellek arası geçişler görülür. Ancak kuşak etkisi, daha çok çağın tarih görüşü, hatırlanan olay tipi ve olay-karşılaştıkları olaylar, hem de çağın başat değerleri ve dünya görüşleri bakımından 2000 sonrası dönemin çocuk ve gençlerinden farklı olmaları beklenen bir olgudur. Ayrıca insanların daha çok pozitif tonalitesi olan olayları hatırlamaları da, başat değerlerin bellekte tutulmasını destekliyor. Nihayet, 20. yüzyılın ikinci

Halbwacs geçmişe bakışta bireyler ve gruplar arası farkları açıklarken biri içsel, diğeri dışsal iki bellekten söz eder. Bunlara "otobiyografik bellek" ve "tarihsel bellek" denilebilir. Bunlardan ilki, ikincisine yardım eder çünkü yaşamımızın tarihi, daha geniş bir kapsama sahip olan genel tarihin bir parçasıdır. Otobiyografik bellek, çeşitli yaşantılarımızı olabildiğince tutarlı ve ahenkli olarak bütünleştiren bir öykü şeklinde inşa edilir. Anılarımız, olayların kopyası değil, yanlı bir inşasıdır.

mevcut öğelerle birleştirileceği hususunda etkide bulunuyor. Medyada ön plana çıkarılan isimler, formel ve kamusal anlamda anılan kişiler olarak algılanıyor.

Kolektif belleğin içeriğinde diğer bazı faktörlerin etkisinden de söz edilebilir. İnsanlar kendi sosyal kategorileri, aidiyet grupları ve dolayısıyla kendi kimlikleri için önemli

larla karşılaşma yaşı olarak kendini gösteriyor (Deschamps, Paez ve Pennebaker, 2002). Örneğin 10-25 yaş arası cereyan eden olaylar daha iz bırakıcı görünüyor. Araştırmamızda, akademisyenlerle öğrenciler arası bellek içerikleri planındaki farklılaşmada kuşak etkisi hissediliyor. Akademisyenlerin ergenlik ve gençlik dönemi büyük ölçüde 1960-1990 arası yelpazeye konumlanırsa, hem

yarısı ile 21. yüzyıl başları arasında geçmiş bilgisinin sınırları farklılaşıyor. Gillis'in (1994) vurguladığı gibi, günümüze yaklaştıkça, belleğin sınırları ulusal tarihin sınırlarını aşıyor ve ulus pek çok insan için bellek çerçevesi olmaktan çıkıyor.

NURİ BİLGİN
EGE ÜNİVERSİTESİ

KAYNAKLAR

Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bar-Tal, D. (1989): Delegitimization: The extreme case of stereotyping, in D. Bar-Tal, C. F. Grauman, A. Kruglanski ve W. Stroebe (eds.), *Stereotyping and Prejudice* NY: Springer-Verlag, s. 169-188.

Bartlett, F. C. (İlk basım 1932): *Rememberıng*. Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

Baumeister, R. F. ve Hastings, S. (1997) Distorsions of collective memory: How groups flatter and deceive themselves, in J. W. Pennebaker, D. Paez ve B. Rime (eds) *Collective Memory of Political Events*, NJ: Lawrence Erlbaum, s. 227-293.

Bilgin, N.: *Kimlik İnşası*, Aşina Kitaplar, Ankara, 2007.

Bilgin, N.: *Siyaset ve İnsan. Siyaset Psikolojisi Yazıları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005 (1. baskı, 1997).

Bilgin, N.: *Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar*, genişletilmiş II. basım, Ege Ün. Ed. Fak. Yay., 1999, İzmir.

Clemence, A.: Prises de position et dynamique de la pensée représentative. In *La Memoire Sociale: Identites et Representations Sociales* (ed. S. Laurens ve N. Roussiau). PUR., Rennes, 2002, s. 51-61.

De Rosa, A. S. et Mormino, C.: Au confluent de la memoire sociale. Etude sur l'identite nationale et europeenne, in S. Laurens ve N. Rousslau (ed), *La Memoire Sociale: Identites et Representations Sociales*, P. U. R., Rennes, 2002, s. 119-137.

Deschamps, J. C., Paez, D. ve Pennebaker, J.: Memoire collective et histoire a la fin du second millenaire, in S. Laurens ve N. Roussiau (ed) *la Memoire Sociale: Identites et Representations Sociales*, P. U. R., Rennes, 2002, s. 245-257.

Fortier, A.-M.: *Migrant Belongings. Memory, Space, Identity*. Oxford: Berg, 2000.

Gillis, J.: *Commemorations. The Politics of National Identity*, Princeton University Pres, 1994.

Greenwald, A. G.: The totalitarian ego: Fabrication and revision of personal history, *American Psychologist*, n. 35, 1980, s. 603-618.

Halbwacs, M.: *Les Cadres Sociaux de la Memoire*. Alcan, Paris, 1925. II. b. PUF, 1952.

Halbwacs, M.: *Topographie Legendaire des Evangiles en Terre Sainte: Etude de memoire collective*. Presses Universitaires de France, Paris, 1941.

Halbwacs, M.: *La Memoire Collective*. ed. Albin Michel, Paris, edition critique G. Namer, 1997 (1. basımı 1950).

Hobsbawm, E. ve Ranger, T.: *Geleneğin İcadı*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.

Keslassy, E. ve Rosenbaum, A.: *Memoires Vives*, Bourin Editeur, Paris, 2007.

Licata ve O. Klein: Regards croisés sur un passé commun: anciens colonisés et anciens coloniaux face à l'action belge au Congo. *Autre: Regards Psychosociaux*. PUG, Paris, 2005, s. 241-277.

Moles, A. A.: *Belirsizin Rihmleri*, çev. N. Bilgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

Moscovici, S.: On social representations, in J. P. Forgas (ed), *Social Cognition: Perspectives on Everyday understanding*, London, Academic Pres, 1981.

Nora, P.: *Les Lieux de Memoire*, ed. Gallimard, coll. Quarto, Paris, 3 tomes, 1984-1992.

Rateau, P. ve Rouquette, M. L.: Hier est aujourd'hui. Deux exemples d'actualisations des souvenirs, in S. Laurens ve N. Roussiau (ed) *la Memoire Sociale: Identites et Representations Sociales*, P.U.R., Rennes, 2002, s. 97-117.

Ross, M. ve M. Conway: Remembering one's own past: The construction of personal histories, in *Handbook of Motivation and Cognition*, Guilford, New York, 1986, s. 122-144.

Stoetzel, J.: La Psychologie Sociale, Flammarion, Paris, 1978.

Todorov, T.: *Les Abus de la Memoire*, ed. Arlea, Paris, 1998.

Viaud, J.: Contribution à l'actualisation de la notion de memoire collective, in S. Laurens ve N. Roussiau(ed), *La Memoire Sociale: Identites et Representations Sociales*, PUR., Rennes, 2002, s. 21-32.

HARPUT'TA BİR OSMANLI MAHALLESİ VE SAKİNLERİ

OSMANLI'YA ARKEOLOJİK BİR YAKLAŞIM

PROF. DR. NECLA ARSLAN SEVİN

18. yy sonları ve 19. yüzyılın başlarındaki bakımsız görünümüne karşın, daha çok Osmanlı asker ve bürokratlarının yaşadığı sanılan Kale Mahallesi önceleri Harput'un en gıpta edilen yerleri arasındaydı. Mahalle ne zaman kurulmuştu? Sakinleri kimlerdi? Sosyal konumları hangi düzeydeydi? Üçüncü yılını dolduran iç kale Osmanlı mahalle kazısı şimdiden Harput'un bilinmeyen yönlerini ortaya koymaya başladı. Çalışmalar sonuçlandığında, Osmanlı dönemi Anadolu'sunun modernizmden etkilenmemiş bir mahallesi çeşitli yönleriyle ortaya çıkacak, dönemin sosyoekonomik ve sosyokültürel yapısına bir taş daha konmuş olacaktır.

Elazığ'ın atası Harput'un, Süt Kalesi de denen iç kalesi yalçın kayalıklar üzerine adeta tünemiş surlarıyla tanınır; burçları, kuleleriyle ünlüdür. Evliya Çelebi bu kaleyi, "acayip ve garip yalçın kaya üzere metin bir hisardır," sözleriyle tanımlar. Aslanlı Kapı, Artuklu Sarayı, sur ve kuleler ziyaretçilerin tüm dikkatini toplar. İlgi hep bu görkemli anıtlara odaklanmış. Osmanlı döneminde kurulup 20. yüzyılın başlarına dek yaşamış mütevazı Kale Mahallesi hiç mi hiç dikkat çekmemiştir doğal olarak. Fransız ressamı Jules Laurens'in 1850 tarihli bir suluboya resminde yansıttığı üç katlı Paşa Konağı'nın perişan hali, bu ilgisizliğin nedenini kolaylıkla açıklar (Resim: 1). Ünlü İngiliz sanat tarihçisi Gertrude Bell,[1] 20. yüzyılın başlarındaki ziyareti sonrasında burayı, "bir harabe yığınından başka bir şey değildir," sözleriyle tanımlar. Avrupalı gezgin ve bilim insanlarının kaleye gösterdiği ilginin en büyük nedeni, 12. yüzyılın başlarında Artuklu Beyi Belek Gazi'nin, Kudüs Kralı II. Baldwin ile Urfa'nın Haçlı Kontu Joscelin de Courtenay ve Birecik Senyörü Galeran de Puiset'i hapsettiği zindanı görebilme arzusudur.[2]

Fransız ressam Jules Laurens'in 1850'lerde sulu boya ile yaptığı ve üzerine "Habitation du Pacha à Karpout" notu düştüğü resmi. (Resim 1)

Fotoğraflar: Feridun Şendede

7-8 dekarlık bir alana yayılan Kale Mahallesi 15 kadar konut, 8-10 kadar işlik-atölye, dükkân, bir cami, bir mescit ve bir meydan içerir. Tüm yapılar, Aslanlı Kapı'dan gelip kavisleneren Artuklu Sarayı'na doğru çıkan bir ana cadde ve bu caddeye açılan dar sokaklar arasındaki adalara konumlandırılmıştır. Arşiv kaynaklarından yola çıkarak nüfusunun çoğunlukla Müslüman olduğu söylenebilir.

Sultan Reşad döneminde basılmış 1909 tarihli gümüş 20 para; ön yüzde "hürriyet, müsavat, adalet" yazıları yer alıyor. (Resim 2, sayfa 27)

Kale Mahallesi toprak üstü kalıntılarından genel görünüm, geride Keban Baraj Gölü. (Resim 3)

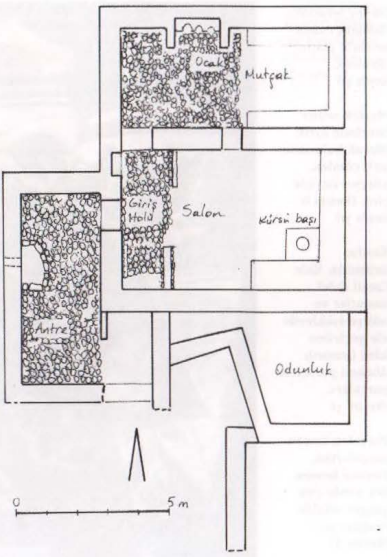
Güney terasta tümüyle kazılmış Osmanlı evinin 2005 yılı kazıları sırasında genel görünümü. (Resim 4)

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarındaki bakımsız ve yoksul görünümüne karşın daha çok Osmanlı asker ve bürokratlarının yaşadığı sanılan bu mahalle, önceleri Harput'un en gıpta edilen yerleri arasındaydı; "Kalede evi olanlar parmakla gösterilirdi."[3] Mahalle ne zaman kurulmuştu? Sakinleri kimlerdi? Geçimlerini nasıl sağlıyorlardı? Sosyal konumları hangi düzeydeydi? Bu sorulara kolayca yanıt verilemez. 2005 yılında başlayan ve daha önce *Toplumsal Tarih* dergisinin 159. sayısında ele aldığımız Harput iç kale Osmanlı mahalle kazılarına kadar bu konularda hemen hiçbir sağlıklı bilgi yoktu.[4] Aşağıdaki satırlarda bu sorulara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni, Elazığ Müze Müdürü Haydar Kalsen'in başkanlığı ve Prof. Dr. Veli Sevin'in genel koordinatörlüğü altında Osmanlı arkeolojisi kapsamında sürdürülen çalışmalar ışığında kimi yanıtlar vermeye gayret edeceğiz.

Kökeni Urartular çağına uzanan Harput Kalesi erken dönemlerde az sayıda idari, askeri ve dini yapı barındıran bir karakter taşıyor olmalıydı. Roma İmparatorluk çağında Ziata ya da Ziata Castellum (Arapça Hısn-ı Ziyâd) ve Bizans döneminde de Kharpert ya da Hartaberd adını alarak bu yapısını korudu. 1087 yılında Çubukoğulları'yla Türk yönetimi altına alındı. 1516'da Yavuz Sultan Selim'e bağlı güçler tarafından zapt edilerek Osmanlı egemenliğine girdi. 16. yüzyıl şeriye sicillerine göre kalede, bir dizdarın (kale muhafızı) komutası altında sayıları 120'ye kadar yükselen askeri bir garnizon görev yapmaktaydı. H. 1103-1133/M. 1691-1720 tarihli bir Harput şeriye sicili kaydında geçen "kale reisi" ibaresi, bu görevlinin 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın başlarında hâlâ var olduğunu gösterir. Zamanla bu garnizon, kalenin içinde bir mahalleye dönüşmüş gibidir,[5] ancak 16-17. yüzyıllara ait Osmanlı kayıtlarında, adları tek tek anılan 16 mahalle arasında Kale Mahallesi'nin adı geçmez.[6] Oysa Evliya Çelebi 1655'lerdeki ziyareti sırasında su sarnıçları, tahıl ambarları, cephanelikler, âlâ şahi toplar ve toprak damlı "bin kadar" haneden söz eder.[7] Öyle görünüyor ki, Evliya Çelebi'nin konut sayısındaki alışılmış abartısı bir yana, 17. yüzyılda kale hâlâ askeri niteliğini korumaktadır. Sakinleri de askeri görevlilerle aileleridir. Şeriye sicillerinde adının geçmeyişinin, ailelerin vergiden muaf, asker kökenli oluşu ile bir ilgisi bulunabilir. H. 1103-1133/M. 1691-1720 tarihli Harput şeriye sicili kayıtlarından bir diğerinde anılan "Harput kalesi sakinlerinden Bekir Çavuş"un adı bu kişinin askeri kimliği ile ilgilidir. 1821 tarihli Harput şeriye siciline göre, Kale Mahallesi'nde 29 hane bulunmaktadır. 1830'lardaki bir nüfus sayımında 47, 1885 tarihli Mamüret-ül Aziz Salnamesi'nde ise yalnızca 15-20 hane sayılır.[8] Bu kayıtlardan Kale Mahallesi'nin 17. yüzyıl-

da kurulduğu ve yaşamını, sakinleri azalmakla birlikte 19. yüzyılın sonu ve hatta 20. yüzyılın başlarına kadar sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Gerçekten de kazılarda mahalleye ilişkin kalıntıların birkaç yapı katı halinde saptanmış oluşu üç yüz yıla yaklaşan bu uzun ömrün kanıtı olmalıdır.

1834 yılında Diyarbakır'a eyalet valisi olarak atanan fakat Harput'ta ikamet eden Mehmet Reşit Paşa, kış aylarında ulaşımın yarattığı sorunlar ve özellikle yakacak teminindeki güçlükler nedeniyle Harput'taki maiyet erkânını ovadaki Agavat Mezrası'na indirmiştir. Bu olaydan sonra ordu merkezinin çevresinde büyük kışlalar, resmi binalar, erzak depoları yaptırılmış, imar hareketlerini gören civar köy ve kasaba halkı buraya taşınmaya, çarşı ve pazarlar kurmaya başlamıştır.[9] Önceleri Mezraa (Mezre), sonraki yıllarda Ma'müretü'l-Aziz adı altında gelişen bu yeni kente karşılık Harput sönükleşmeye başlamıştır. 1845'te Ma'âdin-i Hümâyün Emaneti'nin Harput'a bağlanmasıyla bağımsız bir eyalet haline getirilmişse de giderek küçülüp biçim değiştirerek yavaş yavaş terk edilmiştir.[10] Kalede bulunan bakır ve gümüş Osmanlı sikkeleri, iskânın çok seyrek de olsa, en azından 20. yüzyıl başlarına kadar sürdüğüne işaret etmektedir. Ön yüzünde "hürriyet, müsavat, adalet" yazan H. 1327/M. 1909 tarihli Sultan Reşad sikkeleri bu son evreye aittir (Resim: 2).

çoğu kez bellidir (Resim: 3). Yüz elli yıl kadar önce terk edilmeye başlanan bu mahalle, modern gelişmelerden hiç etkilenmemiş özgün dokusuyla son derecede dikkat çekicidir. Betonlaşıp yok olan geleneksel Osmanlı mahalle sistemi ile konutlarını hemen tüm incelikleriyle tanıyıp değerlendirebilmek, ancak bu gibi örnekleri ortaya çıkarıp incelemekle mümkündür.

Bugün 7-8 dekarlık bir alana yayılan kalıntıları toprak üstünden izlenebilen en geç mahalle kabaca; yukarı, aşağı ve orta olmak üzere üç ana sektöre dağılmış 15 kadar konut, 8-10 kadar işlik-atölye, dükkân, bir cami, bir mescit ve meydan içerir. Toprak üstünden izlenebilen bu konut sayısı 1885 tarihli Mamüret-ül Aziz Salnamesi'nde verilen sayılara oldukça yakındır. Tüm yapılar Aslanlı Kapı'dan gelip kavisleneerek kuzeye, Artuklu Sarayı'na doğru çıkan 3-4 m genişliğindeki bir ana cadde ve bu caddeye açılan dar sokaklar arasındaki adalara konumlandırılmıştır. Arşiv kaynaklarından yola çıkarak, nüfusunun çoğunlukla Müslüman olduğu söylenebilir. Geçmişi Çubukoğulları ya da Artuklulara uzanan ve 20. yüzyılın başlarına değin kullanıldığı anlaşılan eski Kale Camii ile batı terası üzerindeki mescit bunun en açık kanıtıdır. Şehroz, Sinabud, Gürcü Bey ve Norsis gibi mahallelerdeki Ermeni ve Süryani kiliseleri ise farklı etnik grupların varlığının simgesidir.

Harput kadınları takıya oldukça meraklıydı. Kazılar sırasında bulunan süs eşyaları mahalledeki kadınların süse olan bu düşkünlüklerini ele verir. Bunlardan en ilginç grubu, cam bilezikler oluşturur. Elazığ ve Harput'ta "şeve" olarak isimlendirilen cam bilezikler öylesine yaygındır ki, "Şeve Kırma" olarak bilinen bir oyunla Elazığ folkloruna bile girmiştir.

KALE MAHALLESİ

Issızlaşan mahallenin kalıntıları bugün hâlâ toprak yüzeyinde izlenebilir; sokaklar, dükkânlar, atölyeler ve evlerle meydanların planları bile

BİR KONUTUN ANATOMİSİ

Her biri bağımsız bir düzene göre planlanmış Kale Mahallesi konutları moloz taş ve çamur harçtan, ahşap

Güney terastaki Osmanlı evinin şematik planı. (Resim 5, sayfa 31)

Mutfak sediri üzerinde kırık olarak bulunmuş sırlı çömlek, yöresel deyişle çini. (Resim 6, sayfa 31)

Kazılar sırasında, Kale Camii dahil konutlar ve atölye-işliklerde ele geç'irilen kimi Osmanlı dönemi porselen parçaları. (Resim 7)

Porselen fincan parçalarına, kazılan hemen her yerde çok yaygın şekilde rastlanıyor. (Resim 8)

hatıllarla güçlendirilerek inşa edilmiştir. Kuzeyden güneye doğru alçalan teraslar üzerinde yer alan bu kâgir konutlardan şimdilik güney uçtaki biri tümüyle incelenmiştir (Resim: 4-5). Kalenin güney surları yakınında, en alt terasta yer alan bu alanda yalnızca karşılıklı iki konut bulunmaktadır. Mahalledeki diğer yapılardan yalıtılmış bir görünüm arz eden iki yapıdan batıdaki, öndeki odunluk eklentisi hariç toplam 100 metrekarelik bir tabana oturtulmuştur. İki katlı ve düz damlıdır. Duvarlar 0.70 m kalınlığındadır. İçten ince çamurla sıvanmış bulunan duvarlar beyaz badanalıdır. Güneybatı köşede taş döşemeli ve tek katlı bir giriş holüne yer verilmiştir. Bu hol doğrudan doğruya girişe izin vermeyen geleneksel Türk evi anlayışına uygun bir tasarımın ürünüdür. Yüzünü güneye, Elazığ Ovası'na çevirmiş bulunan bu holde bulaşıkların yıkandığı "çarh" denilen sulu alan bulunur. Eve, tek kanatlı ve günümüze gelemeyen ahşap bir kapıdan geçilerek girilir. Kapı üzerinde, yaşayan geleneksel örneklerdeki gibi, kadın ve erkeklere ait iki farklı tokmak olmalıdır. Bunlardan kadınların kullandığı küçük ve ince demir tokmak tiz sesli, erkeklerin kullandığı kalın ve büyük olanı ise tok sesliydi. Böylece konuğun cinsiyeti henüz eve girmeden anlaşılabilmekteydi. Kapıdan, zemini taş döşeli ve dolaplı dar, uzun bir koridora geçilir. Oturma salonu (kışlık sofa) ve mutfak alt kattadır. Yöresel olarak "kürsü başı" denen ocaklı oturma salonu 7.40X4.45 m boyutlarındadır. Uzun kış aylarının geçirildiği toprak tabanlı bu sıcak salonda, duvarlara bitişik ve yuvarlak ocağa yakın alçak sekiler uzanır. Salona bitişik mutfak (7.40X3.30 m) iki bölümlüdür. Taş döşemeli bölümde üç gözlü ocak, toprak tabanlı diğer yarısındaysa sekiler bulunur. Kazı sırasında ocağın büyük gözü üzerinde mavi beyaz emaylı bir çinko sahan ile bakır çay tabağı, sedirlerden birinde de yan yatmış yeşil sırlı (çini) bir çömlek ele geçirilmiştir (Resim: 6). Mutfak ile salon arasındaki duvarda küçük bir servis penceresi bırakılmıştır. Evin alt katı penceresizdir, ışık yüksek ve dar menfezlerden sağlanmış olmalıdır.

Alt kat koridorundan, yöresel adıyla ayahcah denilen ahşap bir merdivenle çıkılan ikinci kat günümüze ulaşmamıştır. Tüm ahşap aksamı sökülerek Elazığ'a taşınmış üst katta, hâlâ yaşayan geleneksel örneklerden de anlaşılacağı üzere sofa, yatak odaları, meyvelik, küçük bir kahve ocağı ve tuvalet gibi mekânların yer aldığı anlaşılmaktadır. Şahnişinli ve

Osmanlı tütün lüleleri büyük bir koleksiyon oluşturuyor. (Resim 9)

Kazılarda, gerek evlerde gerekse sokaklarda bol miktarda ele geçen bir buluntu da tütün lüleleridir. Özellikle üzerleri kazıma, baskı ve kabartma teknikleriyle çiçek bezeli ve damgalı olan çeşitli boylardaki kaliteli lüleler, kalede yaşayanların ekonomik durumlarının nispeten iyi ve sosyal konumlarının yüksek olduğu düşüncesini pekiştirmektedir.

manzaralı bu kat pencerelidir, ancak pencerelerde cam yerine ahşap şebeke ve kafeslerle bir dizi uygulamadan geçirilerek şeffaf hale getirilen bir tür yağlı kâğıt kullanılmaktadır.[11] 1838 yılının soğuk bir mart ayında Harput'ta bulunan Alman Mareşali H. von Moltke,[12] kaldığı evin pencerelerinin kâğıtla kaplı olduğunu söyler. Pencerelerdeki bu uygulamanın yalnızca Harput evlerine özgü olmadığı, Doğu Anadolu'nun başka noktalarında da kâğıt kullanıldığı Avrupalılar tarafından gözlenmiştir. Örneğin 19. yüzyıl ortalarında Erzurum'daki İngiliz konsolosluğunda görev yapan gezgin ve diplomat Robert Curzon,[13] camın pahalı olması ve lüks kabul edilmesi nedeniyle pencerelerde, küçük bir bölümünde cam bulunan yağlı kâğıtlar kullanıldığını yazar.

Üst kattaki yatak odalarının biri ya da birkaçında musandra ya da yüklük denilen ahşap gömme dolaplar bulunuyordu ve bu dolapların içine kapaklı küçük yıkanma hücreleri yerleştirilmişti. Evin dışında, ana yapıya sonradan eklenmiş derme çatma hacmin bir odunluk olması mümkündür. Geleneksel Harput evlerinin vazgeçilmezleri arasındaki ahır ve depolara ise yer verilmemiştir.

Bu konutta kimler yaşamıştı? Hayvan beslemeyen, tarımla uğraşmayan bu aile geçimini nasıl sağlamıştı? Mimari özellikler çeşitli yönleriyle, konutu kullanan ailenin sosyoekonomik ve sosyokültürel durumunu yansıtmaktadır. Arşiv belgeleri ile eski cami ve bir mescit ise, mahallede daha çok Müslüman asker ve bürokrat sınıfa mensup ailelerin yaşadığını düşündürmektedir. Buradan hareketle, söz konusu evin tarım ve hayvancılıkla ilişkisi bulunmayan, maaşlı bir Müslüman Osmanlı devlet memuru ile ailesine ait olabileceğini sanmaktayız.

EV EŞYALARI

Harput'tan Elazığ'a göçen aile tüm eşyalarını, eskimiş birkaç kap kacak dışında, yeni evlerine taşımış olmalı. Çünkü kazı sırasında ev, mutfakta bırakılmış bir iki parça çanak çömlek hariç, oldukça temiz durumda ele geçti. Belki de hanım, hüzün içinde boşalttığı anılarla dolu konutunu son bir kez silip süpürerek temiz bırakmak istemişti. Sonraları ahşap kısımlar ve işe yarayacak parçalar da bir bir söküldü, yapı giderek harabe

Osmanlı cam bilezikleri döneme özgü nitelikleriyle dikkat çekici. Bilezik yüzeylerinin baklava ve oval biçimli fasetlerle bezenmesi oldukça yaygın görülüyor. (Resim 10)

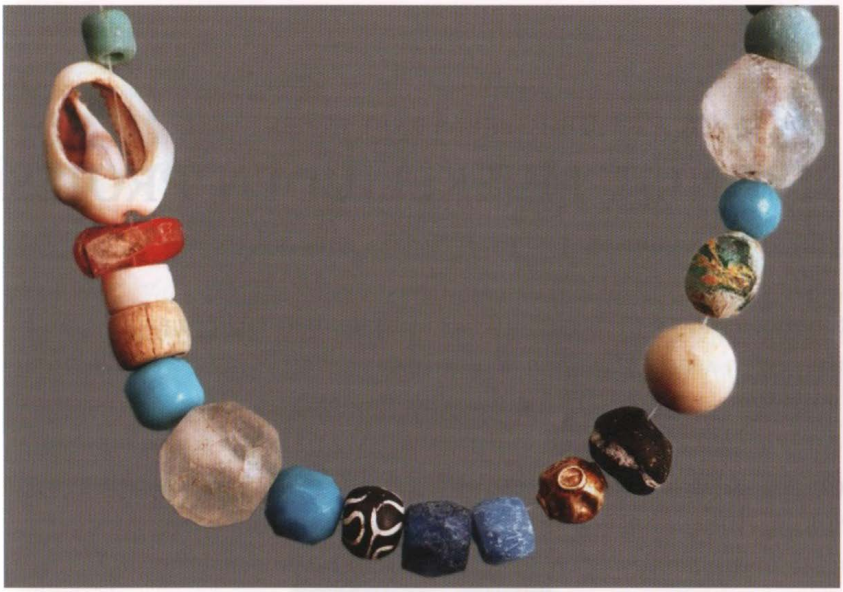
Kimi cam bilezikler beyaz renkli yaprak ve çiçek motifleriyle bezeli. Bu tür bileziklerin 19. yüzyılın sonlarına doğru Venedik'te üretilmiş olmaları mümkün. (Resim 11)

yığını haline geldi. Bütün bu telaş içinde kimi eşyalar kırılıp döküldü ya da gözden kaçarak toprağa gömüldü. Nitekim kazılar sırasında gerek bu evde, gerekse mahallenin çeşitli bölümlerinde günlük kullanım ve süs eşyaları ele geçirilmiştir. Bunlardan kap kacak parçaları en yoğun grubu oluşturur. Çoğu pişmiş topraktan yapılmış çanak çömleklerin bir kısmı yeşil ve sarı sırlıdır. Daha çok kahve fincanı, kâse ve tabak gibi malzemelerin yapımında kullanılan porselen malzeme dikkat çekici şekilde az sayıdadır (Resim: 7-8). Osmanlı topraklarında daha çok "fağfur" olarak bilinen porselen, pahalı olduğundan yalnızca zengin evlerini süslemiştir. Bir kısmı Çin, bir kısmı da Avrupa kaynaklı, tamamı ithal porselenlerde mavi ve koyu yeşil renkler göze çarpar. Bunlardan bir kısmı Doğu manzaralarından motifler taşır. Kulpsuz küçük kahve fincanlarına konan sıcak kahvenin servisi, işlemeli madeni zarflar içinde yapılmıştır. Diğer mutfak malzemeleri, tüm Anadolu'da olduğu gibi daha çok bakır ve az sayıda emaylı çinko kaplardan yapılmış olmalıdır. Bakırcılığıyla ünlü Harput'ta, kalede bir kalaycı dükkânının varlığı bakır kap kacağın günlük yaşamda ne denli önemli bir yer tuttuğuna işaret eder.

Kazılarda, gerek evlerin içinde gerekse sokaklarda bol miktarda ele geçen bir diğer buluntu tütün lüleleridir. Özellikle üzerleri kazıma, baskı ve kabartma teknikleriyle çiçek bezeli ve damgalı olan çeşitli boylardaki kaliteli lüleler, kalede yaşayanların ekonomik durumlarının nispeten iyi ve sosyal konumlarının yüksek olduğu düşüncesini pekiştirmektedir (Resim: 9). Öte yandan, söz konusu buluntuların çok miktarda oluşu yoğun bir tütün tüketiminin varlığına işaret eder. Tütün, yasaklandığı dönemlerde bile Anadolu'nun bu köşesinde hayli yaygın bir keyif maddesiydi. II. Mahmud devrinde, askeri alanda yapılan ıslahat hareketleri için gerekli masrafları karşılamak üzere yeni vergiler konmuştu. "Rüsûm-ı zecriye" denen tütün vergisi de bunlar arasındaydı. Bu vergiden Harputlu tütün tiryakileri de kaçabilmiş değildi. Diyarbakır Müzesi'ndeki 1832 tarihli ve 398 nolu şeriye sicili kayıtlarına göre, Harput'tan tahsil edilen vergiler arasında 500 kuruş ile rüsûm-ı zecriye en başta gelmektedir.[14]

CAM BİLEZİKLER VE BONCUKLAR

Harput kadınları zengin fakir demeden takıya oldukça meraklıydı. Kazılar sırasında ele geçen küpe, yüzük, boncuk ve bilezik gibi süs eşyaları

Harput Osmanlı mahallesi kazılarında bulunan, çeşitli dönemlere ait boncuklar. Osmanlı cam boncukları genellikle mavi ve çokyüzlü. Sağ üstteki yeşil üzerine sarı yaprak motifli boncuk 19. yüzyıl Venedik üretimi. Alt ortadaki sarı renkli altın boncuk erken Bizans dönemi tabakalarından. Sol üstteki *cowrie* türü bir sıcak deniz yumuşakçası, günümüzde bile nazara karşı koruyucu ya da insan üzerinde olumlu etkileri bulunan bir tür güç simgesi olarak kullanılıyor. (Resim 12)

mahalledeki kadınların süse olan düşkünlüklerini ele verir. Bunlardan en ilginç grubu, cam bilezikler oluşturur (Resim: 10-11). Çabuk kırılıp işe yaramaz duruma geldikleri için, çok sayıda örnekle temsil edilirler. Elazığ ve Harput'ta "şevc" olarak isimlendirilen cam bilezikler öylesine yaygındır ki, "Şeve Kırma" olarak bilinen bir oyunla Elazığ folkloruna bile girmiştir.[15] Siyahtan kırmızıya kadar her renkten bezemeli ya da bezemesiz cam bilezikler geç Roma ve Bizans dönemlerinden başlayarak yoğun şekilde kullanılmıştır. Cam bileziklere ev ve sokakların yanı sıra Kale Camii'nde de bol miktarda rastlanması son derece ilginçtir; ancak bunlardan bir bölümünün caminin altındaki Osmanlı ve İslam öncesi dönemlere ait olduğu belirgindir.

Geç Osmanlı dönemi bilezikleri pembe, kırmızı, sarı, yeşil, açık kahve ve mavi parlak canlı renkleri ve fasetli yüzleriyle diğerlerinden kolaylıkla ayrılır. Kimileri beyaz renkli çiçek ve yaprak motifleriyle, kimileri de hamur yaşken yapılmış baskı motifleriyle bezenmiştir. Haklarında fazla bilgi olmayan Osmanlı dönemi cam bileziklerinden bazılarının Murano yapımı Venedik ithal malları olduğu belirgindir. Çoğu karışık durumda ele geçen boncuk taneleri genellikle camdandır (Resim: 12). Siyah, yeşil, sarı, kırmızı ve beyazın yanında en sevilen renk mavi ve tonlarıdır. Osmanlı dönemine ait mavi boncuklar çoğunlukla irili ufaklı küresel fasetli biçimdedir. Aralarında 19. yüzyıla ait Venedik yapımı "Halep Kornalini" (cornalin d'Aleppo) denen türde, mercan taklidi bir cam boncuk ile yeşil üzerine sarı renk yaprak bezemeli bir diğeri dikkat çekicidir. Yanı sıra, cowrie türü sıcak deniz yumuşakçalarının da, eskiden olduğu gibi bir tür muska olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

İç kaledeki Osmanlı mahalle kazısı henüz üçüncü yılını doldurmuş olmasına karşın daha şimdiden Harput'un bilinmeyen yönlerini ortaya koymaya başladı. Osmanlı arkeolojisi kapsamında yapılan ve uzun yıllar süreceği anlaşılan bu çalışmalar sonuçlandığında, Osmanlı dönemi Anadolu'sunun modernizmden hiç mi hiç etkilenmemiş bir mahallesi çeşitli yönleriyle ortaya çıkacak, dönemin sosyoekonomik ve sosyokültürel yapısına bir taş daha konmuş olacaktır.

DİPNOTLAR

1 G.L. Bell, Amurath toAmurath, London 1911, 329.

2 Bu olay için bkz. Gregory Abû'l Farac. Abû'l Farac Tarihi II, Ankara 1950, 358.

3 Harputlu Lokman Tasalı'nın babasından aktardığı bilgi

4 Bkz. N. Arslan Sevin ve V. Sevin, "Osmanlı Arkeolojisi: Harput Kazıları", *Toplumsal Tarih* 159, 2007.

5 M.A. Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, 197, 306.

6 İ. Sunguroğlu, *Harput Yollarında* I, İstanbul 1968, 231; M.A. Ünal, "1056/1646 Tarihli Avarız Defterine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Harput", *Belleten* 199, 1987, 123.

7 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* 5 (çev. Z. Danışman), İstanbul 1970, 105 vdd.

8 Sunguroğlu, age, I, 264 ve not 4; A. Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ 1999, 118 vdd. 134, 160.

9 Sunguroğlu, age, I, 202 vd.

10 Aksın, age, 65,. F. Tızlak, Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850), Ankara 1997.

11 Sunguroğlu, age, 4, 263; Arslan Sevin ve Sevin, age, 52.

12 *Moltke'nin Türkiye Mektupları* (Çev. H. Örs), 3. Baskı, İstanbul, 1999, 186.

13 Robert Curzon, *Armenia: A Year in Erzeroom, and the Frontiers of Russia, Turkey and Persia*, London, 2003.

14 F. Tızlak, "Harput'tan Askeri İhtiyaçların Karşılanması (1831-1839)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1989, 3, 1: 202.

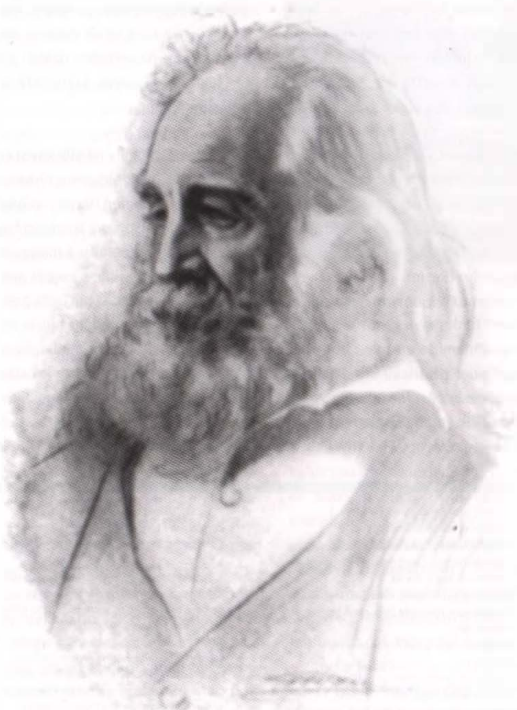
15 F. Memişoğlu'na göre, oyunda yan yanı dizilen kadınlar müziğin nitmine uyaraksağa sola yaylanır ve el çırparlar. Şevelerden çıkan sesler müziğe ayrı bir ahenk verir. Kadınlar kendilerini oyunun ruhuna öylesine kaptırırlar ki, kollarındaki şevelerin bir kısmı kırılır. Hatta şeveleri kırılmayanların müziği tam olarak hissedemediklerine inanılır. (*Harput'ta Gelenekler, İnançlar ve El Sanatı*, Ankara, 2006: 53)

"YAHUDİ'NİN ASALETİNİ TEKRAR ZAPT ETMEK"

SİYONİST MUSKELJUDEN PROJESİ

YAŞAR TOLGA CORA

Budapeşte'de yayımlanan bir Haggada'da, bir muskeljuden "hayırsız evlat" olarak tasvir edilmiş, bunun sebebi olarak da gencin kaslı vücudu gösterilmiştir. Bu tanım, Siyonizmin muskeljuden projesi ile Yahudi erilliğinin daha geleneksel tanımları arasındaki karşıtlığı göz önüne serer. Bu karşıtlık, Siyonist muskeljuden projesinin Yahudi'yi hem birey hem de ulus bazında nasıl dönüştürmeyi hedeflediğini özetlemektedir. Bu, Yahudi düşünsel birikiminin modern Avrupa düşünürleriyle çarpışmasından doğan bir sentez ve Yahudi kültürünün o dönemde geçirdiği değişimin bir parçasıdır.

Max Nordau'ya göre Yahudilerin gördüğü kötü muamele ve "ötekileştirme" fiziksel zayıflıklarından kaynaklanmaktadır. Beden terbiyesi aracılığıyla kaslı bir Yahudi, muskeljuden yaratarak Nordau bu sorunu çözmeyi düşünür.

www.gutenberg.org/files/12933/12933-h/12933-h.htm

19. yy Avrupa tarihi gözden geçirildiğinde Yahudilerle ilgili şu gerçek göze çarpar: Yahudiler yaşadıkları ülkelerin hepsinde azınlık konumundadırlar ve hiçbir ülkede çoğunluğu oluşturmazlar. Peki, Yahudiler özgürlük (emancipation)[1] öncesi ve sonrası dönemde kendilerini nasıl algılamışlardır? Ya da aydınlanma çağından Holokost'a kadarki dönemde sorulanşekliyle, "Yahudilerin modern Avrupa'daki yeri nedir?"[2]

Yahudiler, "Yahudi sorunu"na çözüm bulmaya çalışmışlar ve bu çabalar, modern Avrupa'da var olan düşünürlerle yüzyıllardır süregelen Yahudi deneyimini uzlaştırma biçiminde gelişmiştir. Emancipation, kültür(süz)leşme (aculturation) ve modernizm dönemin sorunlarına çözüm bulmaya çalışan Yahudi entelektüellerinin "Kutsal üçlemesi"ni oluşturmuştur. Yahudi entelektüelleri de sadece sorunlarını bu kavramlar aracılığıyla dile getirmekle kalmamış, çözümleri de yine bu kavramlar aracılığıyla düşünmüşlerdir. 18. yy sonlarında Prusya'da doğan Haskalah hareketi, 19. yüzyılın ilk yarısındaki reform hareketi ve son

olarak da yine 19. yüzyılın son çeyreğinde filizlenen Siyonizm, "Yahudi sorunu"na Yahudilerin verdikleri en önemli cevaplardır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısındaki hareketlerin gelişiminde modern anti-Semitizmin çok önemli bir etkisi vardır. Yahudiler bu yeni düşmana karşı savaşlarında Yahudi olmayanların[3] milliyetçilik, sosyalizm ve liberalizm gibi en önemli ideolojik silahlarını kullanmışlardır. Yahudilere bir vatan verme gayesini taşıyan Siyonizm ise, adı geçen ideolojileri siyasal bir şemsiye olarak bünyesinde birleştirmeyi başarmıştır. Bu yüzden, Siyonizm Yahudilerin modern Avrupa'daki siyasal akımlarla etkileşiminden doğan birçok değişik biçimi de barındırmaktadır.[4] Aşağıdaki metinde de bu etkileşimlerden doğan biçimlerden özellikle birinin üzerinde duracağız. Bu, "yeni Yahudi"nin yaratılmasını, özellikle de Yahudi halkının yeniden doğumunu amaçlayan "muskeljuden" projesidir. Bu proje, liberal Siyonizmin kurucularından biri olarak addedilen Max Nordau'nun "üstün Yahudi"yi yaratarak genelde dönemin Avrupa'sında görülen -kendi ifadesiyle- dejenerasyona ve özelde de Yahudi sorununa verdiği cevaptır. Bu projedeki nihai amaç, beden terbiyesi ve spor ile Yahudileri Avrupa'daki gettolardan çıkarmak ve Filistin'in kolonizasyonunda görev alacak ve sonrasında orada yaşayacak üstün bir Yahudi halkı yaratmaktır. Aşağıdaki metinde öncelikle, dejenerasyon kavramının dönemin Avrupa'sını anlamakta neden belirleyici olduğunu inceliyeceğiz. Bu yüzden, muskeljuden projesinin detaylarına geçmeden önce toplumun "bilimselleşmesi" ile sosyal-Darwinizmin Avrupa'daki gelişimine ve bu fikir hareketlerinin muskeljuden projesini nasıl şekillendirdiğine bakacağız ve sonra da bu projenin nasıl bir erillik anlayışı içinde doğduğunu göstereceğiz. Daha sonra muskeljuden'in dönemin en önemli Yahudi ressamlarından E. M. Lilien'in çalışmalarındaki rolüne kısaca göz atacağız. Son olarak da bu projede kullanılan mitlerin politik Siyonizmin ulusal tarih anlatısındaki yerine değineceğiz.

Yahudiler, "Yahudi sorunu"na çözüm bulmaya çalışmışlar ve bu çabalar modern Avrupa'da var olan düşünlerle yüzyıllardır süregelen Yahudi deneyimini uzlaştırma şeklini almıştır. Emancipation, kültür(süz)leşme (aculturation) ve modernizm, dönemin sorunlarına çözüm bulmaya çalışan Yahudi entelektüellerinin "Kutsal üçlemesi"ni oluşturmuştur.

Theoder Herzl ve Nordau'nun "Yeni Yahudi"si iki kavram etrafında oluşur: Onur ve asalet. Herzl'e göre bu iki kavramın noksanlığı Yahudilerin gördükleri kötü muamelelerin en temel sebebidir.

Wikipedia

BİLİM YÜZYILI VE IRKSAL MÜCADELE

19. yüzyıl boyunca önce fiziki, ardından beşeri, en sonunda da sosyal bilimler gerek fikirsel gerekse kurumsal açıdan büyük değişimler geçirmiştir.[5] Bizim çalışmamız açısından önemli olan, bu değişimlerin bilimsel ve tıbbi söylemler aracılığıyla "kendi"nin ve "öteki"nin (bu metinde Yahudi'nin) algılanışı üzerindeki etkileridir. Bu süreçte "öteki"nin bedeni ve zihni hakkındaki düşünceler dinsel retorikten arınmış ve "bilimsel" bir nitelik kazanmıştır. "Normal"in yeniden yapılan ve bilime dayanan tanımı özellikle beyaz orta sınıf değerlerini netleştirmiş, sınırlarının zihinsel "anormal"lerden ve ırksal, dolayısıyla kalıtımsal "zayıflar"dan korunmasını sağlamıştır.[6] Toplumun "bilimselleşmesi"ndeki sonraki adım ise kamu sağlığı ile ilgili artan kaygılar olmuş ve bu kaygıların giderilmesinde salgın hastalıklarla mücadeleden, toplumun "zayıf" unsurlarının dışlanmasına kadar çeşitli yöntemler kullanılmıştır.[7] Yahudiler, aşağıda detayıyla vereceğimiz gibi, bu bilimselleşme sürecinin en önemli hedeflerinden biri olmuş, Yahudi'nin "öteki"liği bilimselleşmiş ve dolayısıyla meşrulaşmıştır. Fakat daha da önemli olan, Yahudilerin de bu iddiaları kabul etmeleri ve bu bilimsel anti-Semitizme karşı aynı söylemleri kullanarak karşı çıkmaya çalışmalarıdır. Muskeljuden projesi bu entelektüel çerçevede ortaya çıkmıştır.

19. yüzyılın bir diğer önemli düşünce akımı ise sosyal-Darwnizmdir. Sosyal-Darwnizm, "doğadaki her şeyin sabit kuralların sonucu olduğunu" savunan bir dünya algısının yansımasıdır. Bu algıya göre dünya tarihi, doğal seleksiyonun her an yaşandığı bir "yaşam için mücadele" tarihidir. Doğal seleksiyon sadece insan biyolojisine bağlı kalmamış, insan yaşamının zihinsel ve sosyal yanlarını da içine alacak şekilde genişlemiştir.[8] Bu zihinsel ve sosyal yanlar sosyal hastalıklar kavramı ile çakışmış ve dönemin tıp söylemi ile dejenerasyona yol açmıştır. Sosyal-Darwinizm

Eski Ahit kahramanlarının sanat alanında popüleritelerinin artması siyonist ressam E. M. Lilien'in çalışmaları sayesinde olmuştur. Lilien'in çizimiyle İsrailoğullarının Mısır'daki tutsaklıktan kurtuluşu, pesah.

Wikipedia

Siyonist ikonografinin babası olarak bilinen Ephraim Moses Lilien (1874-1925) "Der Jüdischer Verlag" kurucuları ile beraber, 1902. Oturanlar: Berthold Feiwel, Martin Buber, ayaktakiler: E. M. Lilien, Chaim Weizmann ve Davi's Trietsch.

Wikipedia

kendi tanımladığı sosyal hastalıklara kendi çözümlerini de sunmuştur. Öjeni ya da diğer bir ifadeyle ırkın ıslahı sosyal-Darwinist düşünürlerin sundukları en önemli tedavi yöntemidir. Öjeni, bilinen şekliyle pozitif ve negatif olarak ikiye ayrılabilir. Negatif öjeni toplumun zayıf olarak adlandırılan unsurlarının üremesi ve gelişmesinin engellenmesini savunurken, pozitif öjeni toplumun üstün unsurlarının gelişmesi için çalışmaktadır.[9]

Bir tarih okuyucusu için ilginç olan, Yahudi tarihinin bir taraftan anti-Semitiklerin Yahudilere karşı negatif öjeni önlemleriyle ve "nihai sonuç" olarak Holokostla şekillenmesi, diğer taraftan dönemin Yahudi bilim insanlarının fiziksel ve sosyal dejenerasyon retoriğini benimsemeleri ve Yahudi "ırkının intiharı" olarak adlandırdıkları, bedenin zayıflığından Yahudi olmayanlarla evliliklerin artmasına kadar uzanan bir listeye karşı savaşmalarıdır.[10] Bu mücadelede kullanılan yöntemler, Yahudi olmayanların kendileri için yaptıklarından çok farklı değildir ve temel olarak pozitif öjeni olarak adlandırılır. Alınan en önemli önlem, beden eğitimi aracılığıyla "ideal erkeği" yaratmak ve bu bireylerden oluşan sağlıklı bir ulus meydana getirmektir.

İDEAL ERİLLİK VE JİMNASTİK

Bu süreci ve modern erilliğin gelişmesini anlamak için George Mosse'nin çalışmaları oldukça yararlıdır. Mosse'ye göre modern toplumların geçirdiği yapısal değişikliklerde ve özellikle orta sınıf değerlerinin değiştiği dönemlerde eriilik kalıbı da değişime uğramıştır. Bu değişim sürecinde erkek bedeni hem toplumun ilerleme, gelişme gibi gereklerinin bir yansıması olarak algılanmış hem de onur gibi orta sınıf değerlerinin sembolü olmuştur.[11] Böylece modern eriilik gerek toplum gerçekleri, gerekse gelecek için umut barındıran birçok vasıf taşımaktadır. Bu vasıflar fiziki ve ahlakidir ve görsel algılanışları aracılığıyla topluma yansırlar. Böylece dış görünüş iyi ahlakın dışa yansıması olarak algılanmaya başlanmıştır. 19. yüzyılda yapılan arkeolojik kazılar bu değerleri yansıtan ideal erkeğin tanımlanmasında yardımcı olmuştur. Bu değerler atletik nitelikleriyle ünlü antik Yunan erkeği ve ona atfedilen ahlaki düsturlardır.[12] İdeal ölçüt bulunduğuna göre, geriye tek bir soru kalmıştır; ona nasıl ulaşılacaktır?

Bu soruya verilen ilk cevap, beden terbiyesi ve jimnastiktir çünkü bu sayede hem ahlakın hem de ahlaksal gelişimin simgesi olarak bedenin geliştirildiğine inanılmıştır. Beden eğitimi, farklı bağlamlarda da olsa hemen bütün ülkelere yayılmıştır fakat genel olarak birkaç beden eğitimi metodu daha kalıcı olmuştur. Bunlar, Alman Jahn'ın ve İsveçli Ling'in geliştirdiği metotlardır ki diğer beden eğitimi metotlarının gelişimini de etkilemişlerdir. Muskeljuden'in de gelişiminde Jahn'ın "Turnen" jimnastiklerinin etkisi yadsınamaz.

Turnen jimnastikleri Alman fizik kültürünün bir sonucudur ve kurucusu Jahn, temelini iki öğeye yaslamıştır: 18. yy Alman romantizmi ve Napolyon'a karşı savaşlarda ortaya çıkan Fransız düşmanlığı. Jahn'ın 1811 yılında Berlin yakınlarında kurduğu eğitim sahası (Turnenplatz) ile başlayan Turnen jimnastiklerinin tarihi 1848 Devrimi'nde bir kırılma yaşar. Bu tarihe kadar Jahn'ın özgürlükçü karakteriyle özdeşleşen hareket, bu tarihten itibaren muhafazakâr bir

milliyetçi görünüm alır ve 1871 yılında Almanların Fransızlara karşı zaferinden sonra Alman İmparatorluğu'nun gelişimi için mücadeleye dönüşür. Bu tarihten sonra hareket açık havadan kapalı salonlara döner ve amacını, Alman gençliğini disipline etmek ve onları otoriteye karşı itaatkâr yapmak olarak belirler. Gençlerin enerjilerini disiplin altında tutmak gayesini milliyetçilikle birleştiren dönemin birçok devleti jimnastiğin gelişimini desteklemiştir. Bu yüzden, özünü Turnen'den alan jimnastik hareketleri Avrupa'nın pek çok ülkesinde görülmüştür. Turnen'in en önemli etkisi, kuşkusuz Doğu Avrupa ülkeleri üzerinde olmuştur ve Çek, Slovak ve diğer Slavik ulusların geliştireceği "Sokol" hareketini doğurmuştur.[13]

Friedrich Ludwig Jahn (1778-1852). Bireyi disipline etmek ve bu disipline olmuş bireylerden oluşacak disiplinli bir ulus tahayyülü Jahn sonrası jimnastiğin Avrupa'daki genel görünümünün bir yansımasıdır.

Wikipedia

Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısındaki hareketlerin gelişiminde modern anti-Semitizmin çok önemli bir etkisi vardır. Yahudiler bu yeni düşmana karşı savaşlarında milliyetçilik, sosyalizm ve liberalizm gibi en önemli ideolojik silahlarını kullanmışlardır. Yahudilere bir vatan vermek gayesini taşıyan Siyonizm ise, adı geçen ideolojileri bünyesinde birleştirmeyi başarmıştır.

Jahn'ın geliştirdiği ve daha sonra birçok ülkeye yayılan Turnen, bizim çalışmamızda iki açıdan önemlidir. Bunlar jimnastik sayesinde gelişeceğine inanılan ideal bir erkeklik modeli ve bu hareketin yücelttiği milliyetçiliktir. Jahn'a göre, jimnastik aracılığıyla "saf, muktedir, korkusuz, dürüst ve müsellah" bir birey meydana gelecektir.[14] Bu standartlar 19. yüzyılın son çeyreğinde muskeljuden'i tasavvur edenler tarafından da paylaşılmıştır. Fakat onların önlerinde aşılması gereken asli bir sorun vardır: Yahudi olmak ve Yahudi bedeni taşımak.

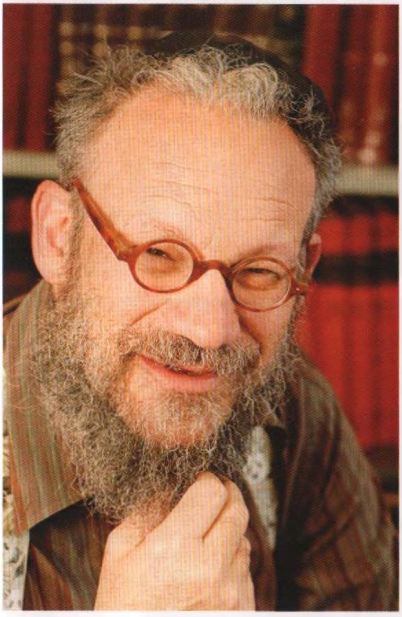
YENİ YAHUDİ: YAHUDİ BEDENİ VE MUSKELJUDEN

Bu yazının temel konusu olan muskeljuden'in yaratılması, yukarıda belirttiğimiz değişimlere verilmiş bir cevap niteliğindedir. Fakat muskeljuden'i her şeyden önce dönemin Yahudi entelektüellerinin çeşitli şekillerde tahayyül ettiği ideal erkek ya da diğer bir deyişle, "yeni Yahudi"yi yaratmayı amaçlayan projeler çerçevesinde ele almak gerekir.[15] Siyonizmden Yahudi sosyalistlerinin meydana getirdiği "Bund"a kadar bütün Yahudi fikir ve siyasi akımları kendi yeni Yahudilerini tasavvur etmişlerdir. Fakat Siyonist yeni Yahudi'nin diğerlerinden temel bir farkı vardır; toprak ile kuracağı fiziksel ilişkisi içinde düşünülmüştür. Yeni Yahudi önce gettolardan ve onun yarattığı sorunlardan kurtulacak ve sonunda da Filistin'i kolonileştirecek "halkı" oluşturacaktır.

Yeni Yahudi tasavvurlarını dört temel eksene indirgemek mümkündür. Bunlardan birincisi, yukarıda adı geçen Haskalah hareketinin dolaysız sonucu olan maskil, diğer bir ifade ile "aydınlanmış Yahudi"dir. Maskil'in temel amacı, içinde bulunduğu "gentile" dünyaya uyum sağlamak, onunla bütünleşmek ve kendi sosyal konumunu iyileştirmektir. İkinci yeni Yahudi tahayyülü ise Nietzsche felsefesine dayanan "dirimsellik" (yaşama dair olmak) olarak adlandırılabilir. Nietzsche'nin "güç istemi" prensibini benimsemiş bu yeni Yahudi'nin bağlılığı şimdiye ve kendisinedir. Geçmiş ve cemaati ile ilgili hiçbir bağı yoktur. Bu tahayyülün mimarı olan Berdichensky'ye göre tartışılması gereken konu Musevilik değil, etten kemikten oluşan Yahudilerdir. Yeni Yahudi doğayla iç içe yaşayacak, güzelliğe ahlaktan, güce aşktan daha fazla değer verecektir. Üçüncü yeni Yahudi tasavvuru ise sosyalistlerden gelmektedir. Kamu yararına çalışmak, kas gücüne dayanan iş ve benzeri sosyalist değerler bu yeni Yahudi'nin temelini oluşturmaktadır. Berdichensky'in hayalindeki yeni Yahudi ile sosyalist yeni Yahudi arasında birçok benzerlik bulunmasına rağmen, birey ve kamu yararına çalışmak konusunda bu iki tahayyül birbirinden ayrılmaktadır.[16]

Son yeni Yahudi tahayyülü ise akılcılığa dayanır ve iki temel kategoriye ayrılır. Bunlar Ahad Ha'am'ın başını çektiği kültürel Siyonizme dayanan ve laik Yahudi kültürünü benimsemiş yeni Yahudi ile, Theodor Herzl ve Max Nordau'nun liberal-politik Siyonizmine dayanan yeni Yahudi tahayyülleridir. Herzl ve Nordau'nun yeni Yahudi'si iki kavram etrafında oluşur; onur ve asalet. Herzl'e göre bu iki kavramın noksanlığı Yahudilerin gördükleri kötü muamelelerin en temel sebebidir. Nordau için ise Ya-

hudilerin gördüğü kötü muamele ve "ötekileştirme" için bir sebep daha vardır ki, bu da Yahudilerin fiziksel zayıflıkları ve bedensel noksanlarıdır. Beden terbiyesi aracılığıyla kaslı bir Yahudi, bir muskeljuden yaratmak Nordau'nun bu meydan okumaya verdiği cevaptır.

Daniel Boyarin'e göre, muskeljuden'in Yahudi erilliğinin değişimindeki rolü oldukça önemlidir. Çünkü muskeljuden, asırlar boyu süregelen, Yahudi'nin beden yerine entellektüel birikim ve ahlak ile özdeşleş(tiril)mesini kırmaya çalışmıştır.

Wikipedia

ÖTEKİ OLARAK YAHUDİ BEDENİ

Peki, Yahudi'nin bedeni Yahudilerin ötekileştirilmesinde neden temel unsur olmuştur? Bu, yukarıda da belirttiğim gibi toplumun bilimselleşmesiyle, "kendi"nin bilimsel söylemler üzerinden tanımlanması ile doğrudan ilgilidir. Bu süreçte Yahudi'nin "ötekiliği" dinsel öğelerin dışına çıkıp bilimsel bir surete bürünmüştür. Gilman Sander, "Yahudi'nin Bedeni" (*The Jew's Body*) adlı eserinde bu değişimin önemini vurgulamaktadır.[17]

Mesela Yahudi'nin ayağı onun ötekileştirilmesinde önemli rol üstlenmiştir. Ortaçağ dinsel retoriğinde "şeytan ayağı" olarak adlandırılan ve Yahudiler arasında rastlanan düztabanlık bu bilimselleşme sürecinde Yahudi'nin topluma entegrasyonuna engel olan patolojik bir noksanlık haline dönüşür. Gilman'a göre bu tıbbi söylem Yahudilerin "emancipation"ı için önemli bir engeldir çünkü ordu millet kavramının çok etkin olduğu bir dönemde bu söylem Yahudileri askerlik görevinden, böylece de vatandaşlık kurumundan uzakta tutmuştur.[18] Ayrıca Yahudilerin ötekileştirilmesinde önemli rolü olan bu tıbbi söylem modern anti-Semitizmin yayılmasını gözlemlemek açısından da önemlidir. Yahudilerin bu tıbbi söylem aracılığıyla ötekileştirilmesi, geleneksel olarak anti-Semitik olarak adlandırılan Orta ve Doğu Avrupa toplumlarının yanı sıra İngiltere gibi anti-Semitik hareketlerin çok ender görüldüğü toplumlarda da gözlenmeye başlanmıştır. Bunun en belirgin örneği, özellikle 1. Dünya Savaşı döneminde kamu sağlığı ve asker alımlarıyla ilgili politikalarda Yahudilere karşı olan tutumdur.[19]

İlginç olan, yukarıda da belirttiğimiz gibi, fiziksel noksanları üzerinden oluşan bu söylemleri Yahudilerin de kabullenmeleridir. Dönemin Yahudi entelektüellerine göre bu noksanlar getto ve şehir hayatının yarattığı yıpratıcı etkilerle, fiziki ve zihinsel dejenerasyonun sonuçlarıdır. Bu noksanları gidermek için kaslı bir beden ve çelik gibi sinirler gereklidir ve bu ancak beden eğitimi ve Yahudi erilliğini yeniden yapılandırmakla mümkündür.[20] Burada önemli olan, Yahudilerin düztabanlığın kötü olduğunun evrenselliğini kabul etmeleri ve bu fikre karşı çıkmak yerine, uzlaşma yolunu seçmeleridir.[21]

"DEJENERASYON" VE "YENİ YAHUDİ" OLARAK "MUSKELJUDEN"

Yeni bir Yahudi yaratmak tahayyülünün fikirsel arka planının bu şekilde oluştuğu kabul edilirse, Theodor Herzl ile birlikte politik Siyonizmin babası olarak kabul edilen Max Nordau'nun "Dejenerasyon" (*Ertatung*) isimli bir eseri yayınlamış olması hiç de şaşkınlık yaratmaz. Bu kitap, kendisi de doktor olan Nordau'nun toplumsal, klinik ve ahlaksal hastalıklar olarak nitelediği şeylere karşı yazılmış bir ilaç niteliğindedir.[22] Nordau eserinde Yahudileri hiçbir zaman "anormal" kategorisinde nitelememesine rağmen, Yahudiler şehirlerde oturmaları ve kas gücüne dayanan işlerden zevk alamayacak ölçüde entelektüelleşmeleri yüzünden üstü kapalı biçimde dejenere olarak kabul edilirler. Bu dejenerasyona karşı durmanın tek yolu, Yahudi'nin asaletini tekrar zapt etmektir. Bu da ancak geniş göğüslü, kaslı vücutlu ve keskin bakışlı Yahudileri yaratmaktan geçmektedir.[23] Bu süreç sadece Yahudilerin toplumda uğradıkları ayrımcılığın sebeplerini ortadan kaldırmakla kalmayacak, yeryüzündeki görevlerini tamamlamalarını da sağlayacaktır.[24] Siyonistlere göre bu görev, kuşkusuz Filistin'in kolonizasyonudur.

Nordau, muskeljuden fikrini ilk kez 1898 yılında, Basel'deki 2. Siyonist Dünya Kongre'sinde dile getirir. Toplanan Siyonist kalabalığa şu şekilde seslenmiştir:

"Beden eğitimi ve jimnastiğin Yahudiler için oldukça büyük bir önemi vardır. (Yahudiler ki) en büyük eksikliklerini disiplin olagelmiştir ve şu anda da öyledir... Doğa bizi olağanüstü atletik başarıların gerektirdiği ruhsal özelliklerle donatmıştır. Tek eksiğimiz kastır ve bu, beden eğitimi sayesinde gelişebilir... Yahudilerin spor branşlarındaki sayıları arttıkça, kendilerine güvenleri ve saygıları da artacaktır."[25]

Peki muskeljuden özellikle Almanca konuşan ülkelerde filizlenen liberal Siyonizmin beden kültürünün sembolü haline nasıl gelmiştir?[26] Nordau'nun bu konuda olgunlaşan ve gelişen fikirleri ise ilerleyen yıllarda Yahudi Ulusal Jimnastik Federasyonu'nun dergisi *Judische Turnerzeitung*'da yayımlanmıştır. Bu yazılarda Nordau, Yahudi bedeninin gerçekten de az gelişmiş olduğunu fakat Yahudilerin "jimnastik için kalıtımsal bir istidatları" olduğunu belirtir.[27] Bu sözler hakkında yapılabilecek en akla yatkın yorum,

muskeljuden'in dejenerasyon ile Yahudilik arasında kurulan bağlara bir antitez olarak düşünüldüğüdür.[28] Tarihçi Presner'e göre Nordau'nun "Dejenerasyon"u bir geleneğin korunmasını amaçlamaktadır fakat bu koruma Nordau'nun Yahudilerin kaybolmuş karakterlerini yeniden kazanmak arzusundan çok, onun geleceğe bakması ve evrimsel bir kırılmayı amaçlamasıdır.[29] Bu evrimsel kırılma Siyonizmle ve özellikle de Filistin'i kolonileştirecek bir ulus yaratma amacıyla ilişkilidir.[30] Bu ulus, Nordau'nun yukarıdaki konuşmasında vurguladığı gibi disiplinli bireylerden oluşacaktır. Bu disiplin sayesinde oluşacak yeni Yahudi kaybolmuş ideallerini ve ahlaksal değerlerini tekrar kazanacaktır. Disiplin ve ahlaka yapılan bu vurgu, "fin de siecle" Avrupa'sının değerlerinden doğmuştur. Bireyleri disipline etmek ve bu bireylerden oluşacak disiplinli bir ulus tahayyülü, Jahn sonrası jimnastiğin Avrupa'daki genel görünümünün bir yansımasıdır. Benzer şekilde, kaslı bedenler ve "iyi ahlak" arasındaki ilişki de yukarıda belirttiğimiz orta sınıf ideal erilliği çerçevesinde geliştirilmiştir. İşte bunlar muskeljuden projesinin çeşitli Siyonist gruplar tarafından eleştirilmesine yol açmıştır. Bu eleştirilerden biri, yeni Yahudi'nin Yahudi kültürünü özümsemiş bireyler olduğunu savunan Ahad Ha'am'dan gelmiştir. Ahad Ha'am muskeljuden'de neyin Yahudi olduğunu sormuştur. Bu soruya Nordau ve diğer politik Siyonistlerin verdiği cevap ise birçok milliyetçinin başvurduğu bir yoldur: Bir mit yaratmak.

Politik Siyonistlerin envanterindeki en önemli öğe, kuşkusuz Eski Ahit'te adı geçen Yahudi kahramanlarıdır. Bunun birçok sebebi vardır. Birincisi, yukarıda değinildiği gibi Avrupa kültürünün "ideal erkek" imajını antik Yunan'dan esinlenerek yaratmasıdır. Yahudiler de Bar Kochba ve Maccabee gibi kahramanlarından esinlenerek kendi "ideal erkek"lerini kendi tarihleri içinden çıkarmışlardır. İkinci sebep ise Siyonistlerin politik duruşlarıyla ilgilidir. Mesela geleneksel ve dinsel Bar Koziba yerine Bar Kochba sözcüğünün tercih edilmesi, Siyonistlerin oluşturdukları alternatif Yahudi tarihi ile ilgilidir. Çünkü mesih olduğuna inanılan Bar Kochba'nın Romalılara karşı isyanı başarasızlığa uğrayınca, Bar Kochba (güneşin oğlu) olan ismi Bar Koziba (yalanın oğlu) olarak değiştirilmiştir. Bu şekilde Siyonistler tarafından Bar Kochba'ya ve onun başını çektiği isyana yapılan vurgu ve bu isyanın Yahudi tarihinde bir dönüm noktası olarak sunulması, İkinci Tapınak'ın yok edilmesi ile başlayan Yahudilerin sürgün tarihine bir alternatiftir. Burada ulusal siyasal anlatı dinsel anlatıya tercih edilmiş ve modern Yahudi milliyetçiliği için bir efsane konumuna gelmiştir.[31]

Eski Ahit'teki kahramanların sanat ve edebiyatta kullanımlarının artması da bu döneme rastlamıştır. Nordau'nun çevresindekilerin bu kahramanların fiziksel güzellikleri hakkında yazılar kaleme aldıkları bilinmektedir.[32] Ama bu kahramanların sanat alanında popülaritelerinin artması, Siyonist ressam E. M. Lilien'in çalışmaları sayesinde olmuştur. Lilien, kaslı Yahudi figürünü çalışmalarının merkezine yerleştirmiştir. Eserlerinde yeni Yahudi'nin fiziksel güzelliğine ve kaslı vücuduna vurgu yapılırken, sürgündeki Yahudi yaşlı, yorgun, üzgün ve zincirlenmiş şekilde tasvir edilir.[33] Lilien'in çalışmalarında "kadınsı", zayıf ve doğadan kopuk olarak tasavvur edilen ve gettolarda yaşayan Yahudi'nin "kendisini, toprağını ve ulusunu yeniden yapılandıran" dünyevi erkeğe dönüşümü izlenmektedir.[34]

Fakat eski Yahudilere yapılan bu vurgu tenkitsiz değildir. Gelenek ve evrimsel kırılma arasındaki ilişki özellikle antik çağlardaki Yahudi savaşçılarına yapılan eleştirilerde göze çarpar. Bu kahramanlar sadece nasıl görünmek gerektiğinin değil, aynı zamanda "ulusun müdafası" gibi konularda nasıl davranılması gerektiğinin de örnekleridir. Fakat Nordau kendi muskeljuden'inin, ahlaksal açıdan bu antik kahramanlardan üstün olduğunu savunur. Bu savaşçılar Helen atletlerine ya da kuzeyli savaşçılara karşı mücadelelerinden dolayı kahramandırlar. Fakat yeni Yahudi ahlaksal açıdan bu savaşçılardan üstündür çünkü bu savaşçılar "Musevilikten utanmışlar ve akitlerini cerrahi ameliyatlarla gizlemeye çalışmışlardır."[35] Burada Nordau'nun değindiği konu, Helenistik dönemde çıplaklığın önemli olduğu kamusal alanda topluma uyum sağlamak için bazı Yahudilerin başvurduğu tersine sünnet operasyonudur (epispasm).[36] Şu sözler politik Siyonizmin tahayyülündeki yeni Yahudi projesinin adeta bir özetidir: Beden eğitimi ve onun getireceği yüksek ahlak ve sonuçta Yahudi'ye "asaletini yeniden kazandırmak." Bu, geleneğin devamından çok onun geliştirilmesidir.

Eski Ahit'teki kahramanların muskeljuden projesindeki diğer kullanımlarını incelersek, bu kahramanların isimlerinin ilk kurulan Yahudi spor kulüplerine de verildiğini gözlemleriz. Mesela Nordau'nun bizzat kurduğu spor kulübü Bar Kochba adını taşırken, günümüzde bile birçok Yahudi spor kulübü Maccabi adını taşımaktadır.[37] Yahudi spor kulüplerinin

Mosse'ye göre, modern toplumların geçirdiği yapısal değişikliklerde ve özellikle orta sınıf değerlerinin değiştiği dönemlerde "erillik" kalıbı da değişime uğramıştır. Bu değişim sürecinde erkek bedeni hem toplumun ilerleme, gelişme gibi gereklerinin bir yansıması olarak algılanmış hem de onur gibi orta sınıf değerlerinin sembolü olmuştur.

sayısı 19. yüzyılın son yıllarında, özellikle Orta ve Doğu Avrupa'da adeta bir patlama yapar. 1902 yılında yalnız Almanya'da 13 Yahudi spor cemiyeti vardır ve bu kulüpler bir sonraki yıl Jüdische Turnerschaft adı altında birleşirler.[38] O yıl ayrıca 35 jimnastikçi Basel'deki dördüncü Siyonist Kongresi'nde bir gösteri yapar.[39]

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda da Yahudi jimnastik kulüpleri kurulmaktadır ve 1895 yılında İstanbul'da kurulan İsrael Gymnastic Club, dünyada Yahudiler tarafından kurulmuş ilk spor cemiyeti unvanını taşır.[40] Bununla birlikte, bu cemiyetin 1895 yılında, yani Nordau'nun yukarıda alıntılanan konuşmasından üç yıl önce kurulmuş olması ilginçtir. Bir tarihçiye göre, İsrael Gymnastic Club aynı dönemde Avrupa'da yükselen anti-semitik dalgaya paralel olarak İstanbul'da Almanlara ait bir spor kulübünden atılmış Yahudiler tarafından kurulmuştur.[41] Bu da beden eğitimi ve spor fikrinin Nordau'nun konuşmasından önce de Yahudiler arasında var olduğunun bir kanıtı olarak görülebilir ve Yahudilerin, Yahudi olmayanlarla ilişkilerini anlamak açısından önemlidir. Fakat Nordau ve muskeljuden üzerinde yapılmış çalışmalarda bu vaka göz ardı edilmiştir.

SONUÇ: YAHUDİ ERİLLİĞİNİN DEĞİŞİMİ

Yahudi beden kültürü üzerine eserleri de bulunan Daniel Boyarin'e göre, muskeljuden'in Yahudi erilliğinin değişimindeki rolü önemlidir. Çünkü muskeljuden, asırlar boyu süregelen, Yahudi'nin beden yerine entelektüel birikim ve ahlak ile özdeşleş(tiril)mesini kırmaya çalışmıştır. Fakat bu çabanın ne ölçüde başarıya ulaştığı tartışmaya açıktır ve 1938 gibi geç bir tarihte bile Budapeşte'de yayımlanan bir Haggada'da[42] bir muskeljuden "hayırsız evlat" olarak tasvir edilmiştir. İlginç olan, bu gencin hayırsızlığının sebebi olarak Yahudiliğinin ya da dindarlığının değil, kaslı vücudunun gösterilmesidir.[43]

Bu tanım, Siyonizmin muskeljuden projesi ile Yahudi erilliğinin daha geleneksel tanımları arasındaki karşıtlığı gözler önüne serer.[44] Bu karşıtlık, Siyonist muskeljuden projesinin Yahudi'yi hem birey bazında hem de yukarıda tanımladığımız gibi ulus bazında daha da dönüştürmeyi nasıl hedeflediğini özetlemektedir. Bu değişim, Yahudi düşünsel birikiminin modern Avrupa düşturlarıyla çarpışmasından ortaya çıkan bir sentez ve Yahudi kültürünün o dönemde geçirdiği değimin bir parçasıdır. Çünkü genelde yeni Yahudi, özelde ise muskeljuden sadece Yahudi değildir, amaç "gerçek, modern" Yahudi'yi yaratmaktır.

DİPNOTLAR

1 "Emancipation" sözcüğünün Türkçedeki karşılığı özgür kılma, azat etme ve serbest bırakmadır. Yahudi tarihi bağlamında incelendiğinde ise, Yahudilerin 19. yy boyunca Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde kazandıkları demokratik haklar ve eşit vatandaşlık statüsü anlamına gelmektedir.

2 David Rechter, "The Jews, A European Minority" in (edited by)Stefan Berger, *A Companion to Nineteenth-Century Europe, 1789-1914*, (Malden, MA: Blackwell Publications, 2006), s. 277.

3 Yahudi olmayan kavramı, İngilizce "gentile" sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmıştır. Gentile kısaca, dinsel edebiyatta Musevi olmayan kimse anlamına gelmektedir.

4 *Ibid.*, s. 279-287.

5 Kathryn M. Olesko, "The Century of Science", in edited by Stefan Berger, *A Companion to Nineteenth-Century Europe, 1789-1914*, (Malden, MA: Blackwell Pub., 2006), s. 334.

6 *Ibid.*, s. 336-337.

7 *Ibid.*, s. 339.

8 Mike Hawkins, "Social Darwinism and Race" in edited by Stefan Berger, *A Companion to Nineteenth-Century Europe, 1789-1914*, (Malden, MA: Blackwell Pub, 2006), s. 225.

9 *Ibid.*, s. 232-233.

10 John M. Efrun, *Defenders of the Race: Jewish Doctors and Race Science in Fin-de-Siecle Europe*, (New Haven: Yale University Press, 1994), s. 125.

11 George L. Mosse, *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*, (New York: Oxford University Press, 1996), s. 4.

12 *Ibid.*, s. 17-39.

13 Allen Guttman, *Games and Empires: Modern Sports and Cultural Imperialism*, (New York: Columbia University Press, 1994), s. 141-156.

14 George L. Mosse, The Image of Man, s. 43.

15 Anita Shapira, "The Origins of the Myth of the 'New Jew': The Zionist Variety," in (ed. by) Jonathan Frankel, *The Fate of the European Jews, 1939-1945: Continuity or Contingency?* (New York: Oxford University Press, 1997), s. 253-268.

16 *Ibid.*, s. 256-264.

17 Sander Gilman, *The Jew's Body*, (New York: Routledge, 1991).

18 *Ibid.*, s. 39.

19 İngiltere'de bu dönemde tıbbi söylem sadece Yahudilerin ötekileştirilmesi için değil, bütün "öteki"lerin (Yahudi, madunlar ve işçi sınıfı mensuplarının) bir kategoride toplanması için kullanılmıştır. "Askerliğe uygun olmamak" bu kategorilerin en önemlisi olarak göze çarpar. J. M. Winter, "Military Fitness and civilian Health in Britain During the First World War", *Journal of Contemporary History*, Vol. 15, No. 2 (Apr., 1980), s. 211-244.

20 Sander Gilman, *The Jew's Body*, s. 48-49

21 *Ibid.*, s. 51.

22 George L. Mosse, "Max Nordau, Liberalism and the New Jew", *Journal of Contemporary History*, Vol. 27, No. 4, (Oct. 1992), s. 565-566.

23 *Ibid.*, s. 567.

24 *Ibid.*, s. 568.

25 Quoted in "Maccabi World Union", *Encyclopaedia Judaica*, (Jerusalem: Keter Publishing, 1996), Vol. 11, s. 664.

26 Todd Samuel Presner, "Clear Heads, Solid Stomachs, and Hard Muscles: Max Nordau and the Aesthetics of Jewish Regeneration", *Modernism/Modernity*, Vol. 10, No. 2, s. 270.

27 Quoated in George L. Mosse, "Max Nordau, Liberalism and the New Jew", s. 569.

28 Hans-Peter Söder, "Disease and Health as Contexts of Modernity: Max Nordau as a Critic of Fin-de-Siècle Modernism", *German Studies Review*, Vol. 14, No. 3 (Oct. 1991), s. 479.

29 Todd Samuel Presner, "Clear Heads, Solid Stomachs, and Hard Muscles", s. 276.

30 *Ibid.*, s. 281.

31 Yael Zerubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*, (Chicago: University of Chicago Press, 1995), s. 52.

32 George L. Mosse, "Max Nordau, Liberalism and the New Jew", s. 570.

33 Michael Stanislawski, *Zionism and the Fin de Siecle: Cosmopolitanism and Nationalism from Nordau to Jabotinsky*, (California: University of California Press, 2001), s. 107.

34 *Ibid.*, s. 113.

35 Marilyn Reizbaum, "Max Nordau and the Generation of the Jewish Muscle", *Jewish Culture and History*, Vol. 6, Number 1 (2003), s. 134.

36 Bu konuyla ilgili ilginç bir makale için bakınız: Robert G. Hall, "Epispasm: Circumcision in Reverse," *Bible Review*, (August 1992), s. 52-57.

37 "Maccabi World Union", *Encyclopaedia Judaica*, Vol. 11, s. 664.

38 Todd Samuel Presner, "Clear Heads, Solid Stomachs ...", s. 285.

39 "Maccabi World Union", *Encyclopaedia Judaica*, Vol. 11, s. 664.

40 *Ibid.*, s. 464.

41 Dr. Uriel Simri, *Jews in The World Of Sports: A Historical View*, www.jewishsports.net/historical_view.htm [29/01/2007]

42 "Haggada," Yahudilerin Hamursuz (Pesah) bayramlarında Mısır'dan çıkışını ve benzeri dinsel hikayeleri anlatan mumlerdir.

43 Daniel Boyarin, "Goyim Naches, or: Modernity and the Manliness of the Mentsh" in (ed. by) Bryan Cheyette and Laura Marcus, *Modernity, Culture and 'the Jew'*, (Cambridge: Polity Press, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1998), s. 81.

44 *Ibid.*, s. 82.

II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ

ADLARINI ATATÜRK'ÜN KOYDUĞU ON GEMİ

ESER TUTEL

Türkiye Denizcilik İşletmeleri hem eski gemi satın almış, hem de yeni gemi inşa ettirmiştir. Hatta kendi tersanelerinde pek çok gemi inşa etmiştir. Ne yazık ki, geçmişi 1843'e kadar giden bu köklü kuruluş deniz taşımacılığını bütünüyle bırakmıştır. Büyük yolcu gemileri elden çıkarılmış, iç ve dış hatlar kapanmış, şehir hatları taşımacılığı da İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin çatısı altındaki İstanbul Deniz Otobüsleri adlı kuruluşa devredilmiştir.

Yıllarca Bandırma ve Karadeniz postası yapan Kadeş, Galata rıhtımında, direğine hareket flamasını çekmiş, kalkmak üzere.

Bütün görsel malzemeler Eser Tütel'in kişisel arşivinden alınmıştır.

İstanbul limanına ilk buhar makineli gemi, Sultan II. Mahmud zamanında İngiltere'den geldi. Swift adındaki 1801 yapımı bu ahşap gemi 139 net tonluktu ve 32 m boyundaydı. Önceleri yelkenliyken, sonradan çok basit bir buhar makinesi yerleştirilerek istimli hale getirilmişti. Türkiye'de makineli gemilerin kullanılmasının tarihi, Sür'at adı verilen bu küçük gemi ile başlar.

Bu geminin getirilmesinden sonra daha başka gemiler de satın alınmış, hatta kendi tersanelerimizde de makineli gemilerin inşasına girişilmişti. İnşa edilen ilk saç gemimiz, 1848'de İstanbul Baruthanesi'nde, Küçük Demir Fabrikası'nda yapılan küçük bir gemiydi. Dahasonra Aynalıkavak'taki tersanede daha başka buharlı gemiler de inşa edildi. Birkaçı donanmaya kazandırılan, birkaçı da ticaret gemisi olarak kullanılacak olan bu gemilerin kazanları da, makineleri de hep dış ülkelerden, özellikle de İngiltere'den satın alınmaktaydı.

Zaman içinde makineli gemilerimiz sayıca çoğalırken, yelkenli gemiler de birer ikişer tarih sahnesinden çekiliyordu. Bu arada, 1851'de Boğaziçi köyleri halkının İstanbul'la bağlantısını sağlamak amacıyla ilk anonim şirketimiz, Şirket-i Hayriye kuruldu. Bu kuruluş, -en sonuncusunun dışında- 76 vapurunun hepsini de, çoğu İngiltere'de olmak üzere hep yabancı ülkelerde inşa ettirmişti.

TİCARET FİLOMUZ ESKİ GEMİLERDEN OLUŞUYORDU

O dönemde dünyadaki gemi inşa sanayisinin en güçlü olduğu ülke, İngiltere'ydi. İngiltere'de inşa edilip Büyük Britanya İmparatorluğu'nun ticaret filosuna katılığı yepyeni gemiler miadı dolunca çoğunlukla hep Yunan armatörlere satılıyordu. Onlar da bu gemileri yıllarca kullandıktan sonra filo dışında bıraktıklarında çoğunu biz satın alıyor, basit bir tadilat ve tamirattan sonra hemen sefere sokuyorduk. Devletin İstanbul içinde, Marmara iskeleleri arasında ve Selanik, Bandırma, İzmir, Trabzon gibi uzak hat sayılan iskele ve limanlara çalıştırdığı gemiler -birkaç istisna dışında- hep yıllarca kullanılmış, doğal ömürlerini çoktan doldurmuş bu eski gemilerdi.

Bu hurdası çıkmış tekneler sert havalarda, özellikle de Karadeniz'de şiddetli bir fırtınaya yakalandıkları zaman, bindiren dev dalgaların şiddetinden sık sık sac atıyordu. Gemiciler sac atan yeri hemen eski yorgan ve benzeri malzemeyle tıkayarak kapatıyor, sonra da üstüne su çimentosu dökerek yola devam ediyordu. Hemen hepsi de küçük, eski ve de yolsuz teknelerdi. Kazanı tamir edilemeyecek derecede eskiyen, makinesi tıknefes pek çok büyüklü küçüklü gemi, sonunda bir daha sefere konamayacağı için götürülüp Paşabahçe ile Beykoz arasındaki sığlığa kıçtan kara bağlanıyor ve kaderine terk ediliyordu. O kıyı hurda gemilerle dolduktan başka, Haliç ve limanın Sarayburnu kıyısı da gemi mezarlığı haline dönüşüyordu.

Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi'nin 1923 yılındaki filosunda ancak dokuz gemi 1000 gros tonun üzerindeydi. İkisinin dışında hepsi İngiltere yapımı, buhar kazanlı ve tek uskurluydu. Gemilerin yaş ortalaması ise 37'ydi.

Geminin adı	İnşa yeri	İnşa yılı	Yaşı	Gros tonajı
Gülcemal	İngiltere	1874	49	5.071
Akdeniz	İngiltere	1890	33	5.006
Reşit Paşa	İngiltere	1901	22	4.458
Kızılırmak	Danimarka	1897	26	4.300
Şam	İngiltere	1886	37	3.630
Giresun	İngiltere	1887	36	3.056
Ümit	İngiltere	1869	54	1.563
Gülnihal	İngiltere	1886	37	1.356
Bahr-i Cedid	İngiltere	1893	30	1.316
Altay	İngiltere	1893	30	866
Gelibolu	İngiltere	1867	56	282
Bandırma	İngiltere	1887	36	279
Nimet	İngiltere	1877	46	233
Ereğli	Japonya	1900	23	120

İdarenin aynı yıl İstanbul'da Şehir Hatları'nda çalıştırdığı filo ise 14 vapurdan ibaretti. Bu vapurlar yukarıdakilere kıyasla daha genç olup, yaş ortalamaları 17 yıla yakındı.

Geminin adı	İnşa yeri	İnşa yılı	Yaşı	Gros tonajı
Kadıköy**	Fransa	1912	11	697
Moda**	Fransa	1912	11	697
Burgaz**	Fransa	1912	11	697
Kınalıada**	Almanya	1914	9	531
Maltepe**	Almanya	1914	9	531
Pendik**	Almanya	1914	9	531
Halep (yç)	Almanya	1904	19	437
Basra (yç)	Almanya	1904	19	437
Bağdat (yç)	Almanya	1904	19	437
Neveser (yç)	Avust.-Macar.	1903	20	371
İhsan (yç)	Avust.-Macar.	1903	20	371
Fenerbahçe (yç)	İngiltere	1894	29	375
Haydarpaşa (yç)	İngiltere	1894	29	375
Yakacık*	İngiltere	1905	18	146

(*) Tek uskurlu; (**) Çift uskurlu; (yç) Yandan çarklı.

İzmirlilerin en sevdiği yolcu vapurlarından Efes, bir yaz günü Konak yolunda.

GEMİLERİMİZİN YAŞ ORTALAMASI 37!

Cumhuriyet Türkiye'si, Osmanlı döneminden hepsi hepsi 14 yolcu ve yük gemisi devraldı. Kaldı ki, özel şahısların çalıştırdığı armatör gemileri de sayıca çok az olup, onlar da eski teknelerdi. O yıllarda doğru dürüst karayolu ağının bulunmadığı ülkemizde ulaşım işte hep bu eski gemilerle sağlanmaya çalışılmaktaydı.

FİLO YİNE ESKİ GEMİLERLE TAKVİYE EDİLİYOR

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ticaret gemilerimizin gençleştirilmesi için harekete geçildi. Önce işe idarenin başına Sadullah (Güney) Bey'in getirilmesiyle başlandı. Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi, Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi adı altında yeniden yapılandırıldı. Bu arada da yurtdışından eldekilere oranla daha yeni ve işe yarar gemiler satın alınıp filoya katıldı.

Sadullah Bey'in iş başına getirilmesinin üzerinden bir buçuk yıl bile geçmemişken, bu kısacık süre içinde toplam 1.200.000 lira karşılığında Karadeniz, Marmara, Mersin, Antalya, Çanakkale, Zonguldak, Kocaeli, Şehit Miralay Nâzım Bey ve Büyükada adlı gemilerle dört de römorkör satın alınarak bunlara Türk bayrağı çekildi. Ayrıca filodaki Cumhuriyet ile Mahmut Şevket Paşa adlı gemiler tamir edildi ve baştan sona yenilenerek sefere kondu.

O günlerde bir başka atılım da Eyüp'teki İplikhane binasının alınarak 30 bin liraya kusursuz bir Seyr-i Sefain Fabrikası meydana getirilmesiydi. Yeni alınan gemilerden, Adalar seferinde kullanılacak olan Büyükada yolcu vapurunun kamaralarında, güvertesinde ve kaptan köşkünde yapılan değişiklikler ve yeni düzenlemeler ilk olarak bu fabrikada gerçekleştirildi. Sadullah Bey bunlardan başka idarecle sıkı bir disiplin kurmuş, en büyük görevlisinden en küçüğüne kadar herkesin düzenli bir şekilde çalışmasını sağlamıştı. Bu kadarla da kalınmadı, filodaki çok eski birkaç gemi hurdaya çıkarılarak yerine Anafarta ile Bandırma (sonraki Ülgen) adı verilen iki yolcu ve yük gemisi daha alındı.

KENDİ LİMANLARIMIZ ARASINDA KENDİ GEMİLERİMİZ ÇALIŞACAK!

1 Temmuz 1926 günü, kabotaj hakkının bundan böyle bütünüyle Türk Devleti'ne geçtiği tüm dünyaya ilan edildi. Bu, Türkiye'nin kendi limanları ve iskeleleri arasındaki yolcu ve yükünü kendi gemileriyle taşıma hakkının elde edilmesi demekti. Böylece Türk limanları ve iskeleleri arasında o zamana kadar sefer yapma hakkını istismar ederek kullanan yabancı kumpanyalar gemilerini sularımızdan çekmek zorunda kaldılar. Dış ülkelerden gelecek gemiler elbette limanlarımıza demirleyecek, rıhtımlarımıza yanaşacak, yolcu indirip bindirecek, yük boşaltıp yük alabileceklerdi ama kendi limanlarımız arasında, yalnız ve yalnız Türk bayraklı gemiler çalışacaktı.

O yıllarda ticaret filomuza Ankara (sonra Çorum), Ege, İzmir, İnebolu, Konya, Sinop gibi gemiler katıldı. Bunlar da daha öncekiler gibi hep yıllarca kullanıldıktan sonra satışa çıkarılmış olan eski gemilerdi. Yenilenen bu gemiler sayesinde daha önceden kapatılmak zorunda kalınan bazı hatların tekrar açılması mümkün oldu. 1930 yılının 11 Temmuz günü, ilk dış hat seferi olarak İstanbul-Pire-İskenderiye hattı açıldı. Akdeniz'de döneminin en rahat ve en konforlu gemilerini çalıştıran Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi'nin gemileriyle yolculuk yapanlar giderek artmaktaydı.

1928'de, Fransa'ya daha önce inşa ettirilmiş olan Burgaz sınıfı şehir hattı vapurlarının eşi iki vapur daha ısmarlanıp yeni olarak inşa ettirildi. Bunlar Heybeliada ile Kalamış adları verilen birbirinin eşi, çok kullanışlı gemilerdi. 1933'te, görülen ihtiyaç üzerine bu sefer de Şirket-i Hayriye'den iki vapur satın alındı. Bunlardan 68 baca numaralı Hüseyin Hâki'nin adı Göztepe, 70 numaralı Ziya'nınki de Erenköy olarak değiştirilerek Köprü-Kadıköy ve Adalar-Yalova hatlarında kullanılmaya başlandı.

ARMATÖRLER, "VAPURCULUK SOSYETESİ T.A.Ş." ALTINDA TOPLANIYOR

1930'lu yılların başlarında bazı armatörlerin, devletin de yardımıyla orta boy yolcu ve yük gemileri alarak limanlarımız arasında deniz taşımacılığına başladığı görülüyor. Bu firmalar, gemilerini hep kâr getiren hatlarda çalıştırmak istiyorlardı. Kal-

dı ki, çoğunun can ve mal güvenliğini ihmal ettikleri görülüyordu. Sonunda devlet bu duruma bir son vermek amacıyla harekete geçme gereği duydu. 1933'te çoğu iki, üç gemisi olan bu küçük kumpanyaları Vapurculuk Sosyetesi T.A.Ş. adı altındaki özel bir kuruluşun çatısı altında topladı ve bütün gemi sahiplerinin bütün hatlarda sefer yapmalarını şart koştu.

1933'te, Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi de lağvedilerek yeniden yapılandırılınca, ortaya üç ayrı kuruluş çıktı:

3- Yeni kurulan Fabrika ve Havuzlar İşletmesi Müdürlüğü de adından anlaşıldığı üzere tersanelerdeki bakım ve onarım çalışmalarını sürdürecekti.

Hükümet, Vapurculuk Sosyetesi T.A.Ş. adıyla yeni kurulan şirketin yararlı ve düzenli olamayışı karşısında, daha ikinci yılında (1935) bu şirketi tasfiye etmeye mecbur kaldı. Böylece bu kuruluşun çatısı altında toplanmış olan armatörlerin gemileri devletçe satın alınarak Devlet Denizyolları İşletmesi Müdürlüğü'nün yapıldı, fiyatlar hakkında anlaşmaya varıldı. Eski bir donanma mensubu olan Necmettin Erol Bey'in başkanlığındaki bir heyet gemilerin inşaat çalışmalarını yerinde denetleyebilmek için Almanya'daki tersanelere gönderildi.

Ismarlanan gemi sayısı 14'tü. Çok geçmeden tersanelerde gemilerin inşasına başlandı. Bunların üçü İstanbul Şehir Hatları, ikisi de İzmir Körfez Hattı için ısmarlanmıştı. Üçü Marmara iskeleleri arasında,

Makineli gemilerimiz sayıca çoğalırken, yelkenli gemiler de birer ikişer tarih sahnesinden çekiliyordu. 1851'de, Boğaziçi köyleri halkının İstanbul'la bağlantısını sağlamak amacıyla ilk anonim şirketimiz, Şirket-i Hayriye kuruldu. Bu kuruluş, -en sonuncusunun dışında- 76 vapurunun hepsini de, çoğu İngiltere'de olmak üzere yabancı ülkelerde inşa ettirmişti.

Bursa ve Gemliklilerin göz bebeği Sus, bir kış sabahı saat tam 9:00'da Mudanya'ya gitmek üzere Tophane iskelesinden ayrılıyor.

1- İstanbul dışına sefer yapan tüm gemiler yeni kurulan Devlet Denizyolları İşletmesi Müdürlüğü'ne verildi.

2- Şehir içinde yolcu seferleri yapan vapurlar AKAY* İşletmesi Müdürlüğü adlı yeni bir kuruluşa devredildi.

filosuna dahil edildi. Sadıkzade, Tarı, Aksu, Güneysu, Dumlupınar, Sakarya, Tayyar, İnönü (Tunç), Bartın, Saadet, Seyyar, Kemal, Erzurum, Bursa, Millet, Vatan, Uğur, Saka, Bülent gibi gemilerin bacalarına Denizyolları'nın ay yıldızlı ve çifte çapalı forsu yerleştirildi. Böylece ticaret filomuzdaki gemi sayısı da, hat sayısı da ciddi bir artış gösterdi. Ekonomimizde, o yıllarda çok sıkı bir devletçilik politikası egemendi.

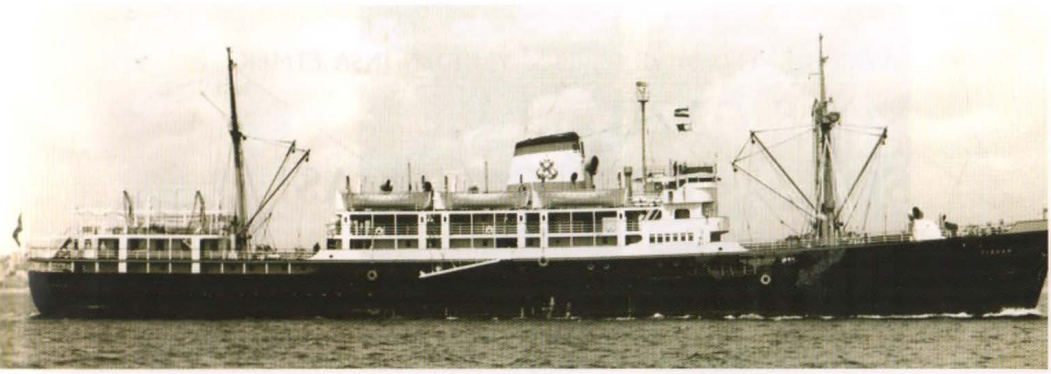
UZUN ZAMAN SONRA İLK KEZ YENİ GEMİ ISMARLANIYOR

Deniz ticaretimizin kısa zamanda gelişmesi için yeni ve sağlam, üstelik de çok kullanışlı gemilere ihtiyaç vardı. 1930'lu yılların ortalarında çoğu devlet adamı dünyanın yeni ve çok büyük bir savaşa sürüklendiğini görmeye başlamıştı. O günlerde Atatürk'ün direktifiyle, olası bir savaş öncesinde hem donanmamızı güçlendirmek hem de ticaret filomuzu geliştirmek amacıyla yabancı ülkelere yeni gemiler ısmarlamak için harekete geçildi. Ticaret gemilerinin Almanya tezgâhlarında inşa ettirilmesine karar verilmişti. Gemi tipleri ve sayısı saptandı, tersane seçimleri orta boy olanların üçü ile en büyük öteki üçü de Karadeniz, Ege ve Akdeniz'deki limanlar arasında çalıştırılacaktı, hatta uygun düşerse, açılacak dış hatlarda da.

O günler, Güneş-Dil teorisinin gündemde olduğu günlerdi. Yeni gemilerin isimlerini Atatürk'ün bu görüşün etkisi altında kalarak bizzat kendisinin koyduğu söylenir. Bir başka görüşe göre de bu adların birkaçı eski Türk boylarının isimleriydi.

Suvat-Ülev-Çaldıran: Bu gemiler İstanbul'da Şehir Hatları'nda kullanılacaktı. Bu üç yolcu vapuru Bremen'de, Atlas Werke Akt. Ges. Tersanesi'ne ısmarlanmıştı. 923 gros tonluk bu vapurlar 62.5 m uzunluğunda, 10 m genişliğinde, çektikleri su da 2.4 m kadar olacaktı. Her birine 850 beygir gücünde iki adet buhar makinesi yerleştirilecekti. Çift uskurluydular, Saatte 14 mil yapacaklardı. Kışın 1400, yazın 1630 yolcu alacaklardı. Sonradan her nedense Çaldıran'ın yaptırılmasından vazgeçildi. Öteki iki vapur 1938'de teslim edildi.

Efes-Sur: İzmir Körfez Hattı'nda kullanılmak üzere Bremen'de, Atlas

Etrüsk ile Kadeş'in eşi Tırhan bir Karadeniz seferi sonrası, limana girip bağlanmak üzere Boğaz sularında yarım yol ilerlemekte.

Werke Akt. Ges. Tersanesi'ne ısmarlandı. 518 gros tonluk bu vapurlar 44.3 m uzunluğunda, 8.08 m genişliğinde ve çektikleri su 2 m kadar olacaktı. Kiel, Fried Krupp Germania Werft A.G. yapımı, her biri 325 beygir gücünde iki adet dizel motoruyla saatte 12 mil yapacaklardı. 1938'de teslim edildiler. Bunlardan Sur, bir aralar İstanbul'a gönderilerek Köprü-Adalar hattında da çalıştırıldı. Ismarlanan gemiler arasında bu ikisi, ötekilerin aksine buhar makineli olmayıp dizel motorluydu. Bu, o zamanlar için gerçekten önemli bir yenilikti.

Sus-Marakaz-Trak: Marmara'da yolcu ve yük taşımak üzere planlanmışlardı. Bu üç gemi Kiel'de, Frd. Krupp Germ. A.G. Tersanesi'ne ısmarlandı. 1415 gros tonluk bu gemiler 86 m uzunluğunda, 12 m genişliğinde, çektikleri su da 3.4 m kadar olacaktı. Her birinin 1800 beygir gücünde iki buhar makinesi olup, çift uskurlu olacaklardı. Saate 12 mil yapacaklardı. Bunlardan Sus, 84.136 liraya mal oldu. Üç gemi de 1938'de teslim edildi. Ne yazık ki Trak 1944 yılının 18 Ocak gecesi şiddetli bir kar fırtınasında Bandırma yakınlarında kayalara bindirdi. Süvarisi Nedim Cemşit de o korkunç kazada hayatını kaybeden mürettebatın arasındaydı.

Etrüsk-Kadeş-Tırhan: Marmara dışındaki sularda çalıştırılacaklardı. Siparişleri Rostock'taki Neptunwarft Tersanesi'ne verildi. 3089 gros tonluk bu gemiler 107 m uzunluğunda, 14.5 m genişliğinde, çektikleri su 5.1 m kadar olacaktı. Her birinin 1200 beygir gücünde iki buhar makinesi olup, çift uskurlu olacaklardı. 14 milin üstünde hız yapacaklardı. Bu üç gemi, 1938'de teslim edildi. Bunlardan Etrüsk 2992 gros tonluk olup, diğerlerinden biraz daha küçüktü. Aslında şartnameye uyulmadan teslim edilen bu üç gemi, uzun görüşmelerden sonra, yapıldıkları halde teslim alınmak zorunda kalınmıştı. Hızları 10-11 mili geçmemesine rağmen, yıllarca her hatta kullanıldılar. Etrüsk ile Kadeş II. Dünya Savaşı yıllarında Deniz Kuvvetleri'nin emrine verilerek geçici olarak hastane gemisi haline getirilmiş, savaş sonunda Denizyolları'na iade edilmişti.

Sonraki yıllarda kuruluş birkaç kez daha yeniden yapılandırıldı ve her seferinde yeni bir isim aldı.

1937'de Denizbank

1938'de Deniz Bank Umum Müdürlüğü

1939'da Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü

1944'te Devlet Denizyolları ve Limanlar Umum Müdürlüğü

1952'de Denizcilik Bankası Türk Anonim Şirketi

1983'te Türkiye Denizcilik Kurumu Genel Müdürlüğü

1984'te Türkiye Denizcilik İşletmeleri...

Doğu-Savaş-Şalon: Akdeniz'de, yurtdışı seferlerde kullanılmak üzere tasarlanmışlardı. Her biri için 227.400 İngiliz lirası ödenmesi kararlaştırılmıştı. 6 bin gros tonun üstünde olacaklardı. Ne var ki, bu üç geminin inşası tamamlanmadan önce II. Dünya Savaşı başladığı için, Almanlar bunların savaşta kendilerine lazım olacağını ileri sürerek bize teslim etmediler.

Bu gemiler 1970'li yıllara kadar hemen her hatta kullanıldı. Zaman içinde birkaçı kömürlü olmaktan çıkarılarak kazanları mazotla ısıtılacak şekilde tadil edildi. Bunlardan bugün yalnız Suvat halen Bodrum-Yalıkavak'tadır. Marinada, kısmen tadil edilmiş halde sergi ve sanat merkezi olarak kullanılacağı günleri beklemektedir.

Geçen zaman içinde kuruluşun eski gemiler satın aldığı da görüldü, yeni gemi inşa ettirdiği de. Hatta kendi tersanelerinde pek çok gemi inşa ederek filosunu güçlendirmiştir. Ne yazık ki, geçmişi 1843'e kadar giden bu köklü kuruluş deniz taşımacılığından bütünüyle çekilmiş durumdadır. Büyük yolcu gemileri elden çıkarılmış, iç ve dış hatlar kapanmış, şehir hatları taşımacılığı da İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin çatısı altındaki İstanbul Deniz Otobüsleri adlı kuruluşa devredilmiştir.

(*) AKAY: Adalar-Kadıköy-Anadolu yakası-Yalova sözcüklerinin baş harflerinden oluşmaktaydı.

SAVAŞ HİKÂYELERİ VE GEÇMİŞİ YENİDEN İNŞA ETMEK

KORE GAZİLERİ İLE SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI

GÜLSEMA LÜYER

1950-1953 yılları arasında Kore Savaşı'na katılmış 25 Türk gazi ile yapılan bu sözlü tarih çalışmasında, gazilerin savaş üzerine anlatımları ile dönemin yazılı kaynaklarının birleştiği ve ayrıldığı noktalar üzerinde durulmuştur. Kore Savaşı'nı, 50 yılı aşkın bir zamanın ardından kişisel hafıza nasıl kurguluyor ve bu kurgulamanın kolektif hafıza ile ilişkisi nasıl kuruluyor sorularından yola çıkarak, geçmişin yeniden inşasında hangi etkenlerin rolü olabileceği araştırılmıştır.

Bu çalışmanın kaynakları; 25 Kore gazisinin anlatılarının transkriptleri başta olmak üzere, gazilerin Kore'de çekilmiş fotoğrafları, kişisel notları, dönemin gazeteleri, Genelkurmay Başkanlığı'nın kitapları ve gazilerin yazdığı, sayısı 10'u bulmayan kitaplardır. Sözlü ve yazılı kaynakların karşılaştırılması sayesinde, yazılı kaynakların çok iyi saklayabildiği özne "insan"ı seçebiliyoruz. Bu çalışmada özellikle sözlü kaynakların kullanılmasının amacı elbette Kore Savaşı'nın bütün bilinmezlerini bilinir kılmak değildir. Bu çalışmaya dayanarak Kore gazilerinin geçmişi kurmalarında; savaşın sonuçlarını bilmenin, aradan geçen 50 yılın biçimlendirdiği bireysel ve toplumsal hafızanın, taşıdıkları gazilik misyonunun, unuttuklarının ve unutmak istediklerinin çok önemli etkenler olduğu söyleyebiliriz.

II. DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA POLİTİK GELİŞMELER VE KORE SORUNU

1950 yazında komünist Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırısıyla başlayan Kore Savaşı bir bakıma "kapitalizm," "özgür dünya" ve "demokrasi"yi temsil eden ABD ile "sosyalizm"i temsil eden SSCB'nin oluşturduğu iki bloklu yapının ideolojik çatışmasıydı. Kuzey Korelilerin

Güney Kore'de bulunan Türk Şehitliği'ne Kore gazilerinin yaptığı ziyaret, 1993.

Arif Boran Arşivi

Türk askeri Kore'de, 1951.

Kenan Şekerli Arşivi.

bu hareketi üzerine Güney Kore hükümetinin yardım talebine BM olumlu yanıt verdi ve bu örgüte üye olan, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 16 devlet fiilen savaşa katıldı.[1] Türkiye, ABD'den sonra, kendisinden talep edilmediği halde Kore'ye asker göndereceğini dünyaya resmen duyuran ikinci ülke oldu.

25 Temmuz 1950 tarihinde iktidara henüz gelen Menderes hükümeti 4500 Türk askerinden oluşan ilk kafilenin BM çatısı altında Kore'ye gönderilmesi kararını aldı. Meclis bu kararı, ilk Türk kafilesi Kore'ye ayak bastığında, 11 Aralık 1950 tarihinde aldı.[2] Hararetli tartışmaların yapıldığı meclis toplantılarında Başbakan Adnan Menderes Kore'deki olaya savaş denemeyeceğini, dolayısıyla Türk askerinin savaşa gönderildiğinin söylenemeyeceğini savunurken, BM de Kore'deki gelişmeleri savaş olarak nitelendirmiyordu. Çoğu kişi BM gücü karşısında Kuzey Kore güçlerinin fazla direnemeyeceğini ve kısa sürede teslim olacaklarını düşünüyordu. Kore'ye giden ilk kafileden bazı askerlerin şehit olduğu haberi geldikten ve onlar için camilerde mevlitler okunduktan sonra da Başbakan Menderes Kore'deki olayın bir savaş olduğunu söylemekten ısrarla kaçındı.[3]

Kore Savaşı devam ederken, 16 Şubat 1952'de Türkiye'nin NATO'ya üyeliği kabul edildi. Bu gelişmeyi, muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi de bir başarı olarak yorumladı.[4] 1953 yılında, savaş bitinceye kadar Türkiye yaklaşık 15.000 askerini kafileler halinde Kore'ye gönderdi. Türkiye'nin NATO üyeliğine kabul edilmesinde Kore Savaşı'na katılmış olmasının rolü olduğu görüşü bugün de yaygındır. Kore Savaşı sona erdiğinde yine 38. paralel dairesi sınır olarak kaldı ve Kore toprakları kuzey ve güney Kore olmak üzere ikiye ayrıldı. BM'nin tek başarısı ise Güney Kore'yi komünist olmaktan kurtarmak ve kapitalist Batı bloğuna katmak oldu.

SAVAŞA GİTMEK

Kore'de savaş başladıktan hemen sonra, Genelkurmay Başkanlığı o sırada askerlik görevini yapanlar arasından gönüllü olanların ve 1929 doğumluların Kore'ye gönderileceğini açıkladı. Görüştüğümüz 25 Kore gazisinden 22'si Kore'ye gönüllü gittiğini söylerken, sadece 2'si kesinlikle gönüllü olmadığını ve gemi ile giderken kaçma planları yaptıklarını söylediler. Görüşmelerin başlangıcındaki "gönüllü gittim" ifadesi, görüşme sonlarına doğru ya da ikinci veya üçüncü görüşmelerde, "seçildim," "gitmek zorundaydık" ya da "askerde Kore'ye seçildim" gibi öncekiyle uyuşmayan ifadelere dönüştü. Gazi için Kore'ye gönüllü gitmediğini söylemek kendi içinde bir paradoks yaratır. Gazi kimliği hem milli hem de dini değerleri içerir ki, bu değerler gönüllü olmadığını söylemeyi de önler. Gönüllü olmak aynı zamanda kahramanlık prototipini tamamlayan bir faktördür.

Gaziler, görüşmelerin başlangıcında Kore'ye gönüllü gittiklerini ifade ederken, sonraki görüşmelerde "seçildim," "gitmek zorundaydık" gibi öncekiyle uyuşmayan ifadeler kullandılar. Gazi için Kore'ye gönüllü gitmediğini söylemek paradoks yaratır. Gazi kimliği hem milli hem de dini değerleri içerir ki, bu değerler gönüllü olmadığını söylemeyi de önler.

Gazilerin Kore'ye gitme nedenleri de farklılıklar gösteriyor. Görüşmelerde "Kore'ye niçin gittiniz" sorusu özellikle sorulmamasına rağmen, gaziler kendi açılarından gitme nedenlerini anlatmak gereği hissettiler. Arkadaş

Gazilerin anlatımlarında da sık sık Türklerin merhamet duygularına vurgu yapılır. Medeniyetin taşıyıcısı ve halkın koruyucusu Türkler, "efendi-hizmet eden" ilişkisinde "adalet" dağıtandır. Türk askerleri ve Koreli çocuklar, 1951.

Niyazi Taşlepe Arşivi

"Bu Kore hikâyesi çıktı, dediler ki, Kore ananıza, babanıza maaş bağlayacak. Oraya gittiğiniz zaman sizin paralarınız hesaba, bankaya yatacak, anladın mı? Gönüllü istiyoruz dediler, anladın mı? Ben hemen pat diye çıktım. (...) Ben Kore'ye gönüllü gittim."

Türk askerleri Koreli çocukların eğitimleri ve sağlık sorunlarıyla ilgileniyor, 1951. (yanda ve altta)

Kerim Şekerli Arşivi

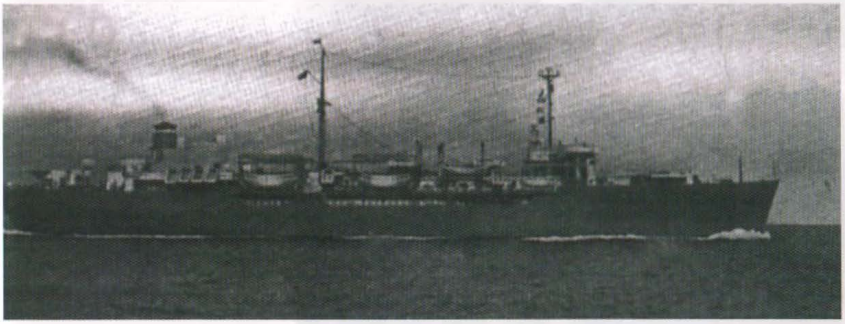
grubundan ayrılmak istememe, evli veya çocuklu arkadaşının yerine gitme, seyahat etme isteği, macceraperestlik, para kazanma ya da öç alma isteği Kore'ye gitme nedenleri olarak ortaya çıkıyor: "Bu Kore hikâyesi çıktı, dediler ki, Kore ananıza, babanıza maaş bağlayacak. Oraya gittiğiniz zaman sizin paralarınız hesaba, bankaya yatacak, anladın mı? Gönüllü istiyoruz dediler, anladın mı? Ben hemen pat diye çıktım (...) Ben Kore'ye gönüllü gittim."[5] "O zaman bir dolarımız üç liraydı. Kendi kendimize hesap ediyorduk, üç kere dokuz yirmi yedi, 270 lira diyorduk, iyi para diyorduk."[6]

Dönemin gazetelerine baktığımızda da askerlere maaş verileceğine ilişkin bazı bilgilere rastlıyoruz: "Gidip harp edeceğiz, dönersek ne âlâ, ama şehit olursak geride kalanlar rahat ederler belki. Ailelerimize ikramiye vereceklermiş."[7]

Görüştüğümüz iki gazinin Kore'ye gidiş sebebi ise diğerlerinden oldukça farklıydı; Kore'de, kendileri gibi BM çatısı altında savaşsa bile Yunan askerlerinden öç alma isteği. "İki tane dedem şehit oldu (Kurtuluş Savaşı'nda) dedim, Onların intikamını alacağım. (...) Gayem oradaki Türk kardeşlerimin intikamını almak için, savaşa tutkun olduğumdan dolayı gittim."[8] "Ölmek için gitmedim, hıncımı almak için gittim ama orda karşımda babamı öldürenler herhalde Yunanlılardı ama karşımda Yunanlılar yoktu (...) Mesela, işte Yunanlı olsaydı, ben de bir Yunanlıyı öldürebilirsem muharebe icabı hıncımı alabilirdim belki. Şimdi babamın hıncını almak için bir Yunanlıyı öldürmek istemem ben. Ama onları yanımızda hissettiğimiz zaman da onlara karşı bir düşmanlık duymadım."[9]

İskenderun Limanı'ndan hareket eden birinci kafile Kore'ye ayak basar basmaz gazetelerde de Kore'deki çarpışmalar hakkında haberler yer almaya başlamıştı, ancak bu haberler Türk askerlerin kahramanlıklarıyla süslüdür; "Kahramanlarımız," "Cesur insanlarımız," "Kore'de destanlar yazıyoruz" gibi başlıklar savaşın yakında sona ereceğini müjdeliyordu.[10] Gazeteler Türk askerlerini, Güney Kore'deki zavallı insanları komünist Kuzey Korelilerin işgaline karşı koruyan, insanlık adına görev yapan

kahramanlar olarak tanımlıyordu ve görüşme yaptığımız gazilerin anlatımlarında da "insanlık" için gittikleri yargısı sık sık karşımıza çıktı. Böylece, Kore'ye gönüllü gitme nedenlerini "insanlık ideali" ile meşrulaştırdıklarını söylemek mümkün çünkü gidiş nedenleri ne olursa olsun, "insanlık" adına gitmiş olmakla savaşa katılmanın sorgulanması da engellenmiş oluyor. Gazilerin kendilerine böyle bir misyon yüklemelerinin bir diğer sebebi de, toplumda Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılmasının "Amerikan uşaklığı yapmak" şeklinde değerlendirilmesinin önüne geçmektir.

Kore'ye Türk askerini götüren General Langfitt gemisi.

Musiu Alkusal Arşivi

Hiçbir gazi Kore'ye komünizme karşı savaşmak için gittiğini söylemedi. 1990'lar artık dünyada komünizm korkusunun kalmadığı bir süreçtir, dolayısıyla sosyalist ülkeler birer birer dağıldığı ve komünizm tehlikesi geçtiği için, gaziler Kore'ye gidiş nedenlerini güncel olanın etkisiyle yeniden kurmaktadır. Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne uzanan Türk-Yunan düşmanlığının da toplumsal hafızada canlı tutulduğu, gazilerin bireysel hafızalarını etkilediği anlatımlarda açıkça görülüyor.

ŞİDDETİN SÖYLEN(ME)MESİ

Gazilerin 3'ü "öldürme" fiilini telaffuz ederken, diğer 22 gazi bunun yerine "dövüştük" ifadesini kullandı. Yazılı kaynaklar ise, Kore'de çarpışan Türk askerlerinin kahramanlıklarını yine şiddet içeren bir üslup kullanarak aktarmış: "Batıya yönelen güneşlerin omuzlarında yükselen süngülerin pek azını parlatabiliyordu. Silinme fırsatı bulunmayan mat kızıl rengiyle akşamın kızıllığı aynı uyum içinde birleşmekteydi."[11] Gaziler üçüncü şahısların yaptıkları şiddet eylemlerini anlatmaya daha fazla meyilliydiler. Böylece isim vermek zorunda kalmadan, sorumluluk üstlenmeden başkaları üzerinden anlatım oluşturmak daha kolay olabiliyor. Gaziler kendi içlerinden kişilerin halka şiddet uygulamış olabileceğini, ancak birkaç kötü adamın Türk ordusunun adını kötüye çıkaramayacağını da özellikle vurguluyorlar. Ayrıca bu türden şiddet olayları savaş koşullarında normal olarak değerlendirilebiliyor. Yazılı kaynaklarda ise gerek Türk askerlerinin, gerekse BM'ye bağlı diğer askerlerin sivillere uyguladıkları şiddete kesinlikle yer verilmiyor. Askerlerin hareketleri kitlesel eylem olarak değerlendiriliyor; "saldırı gerçekleşti," "yok edildiler" ya da "püskürttük" gibi ifadeler tercih ediliyor. Yazılı kaynaklarda yer almayan korku, kaygı ve üzüntü gibi ifadelere ise sadece gazilerin anlatımlarında rastlayabiliyoruz.

Ölüm söz konusu olduğunda, gaziler arkadaşları için "şehit oldu" ifadesini kullanmayı tercih ettiler. Hem gazilerin anlatılarında hem de dönemin gazetelerinde şehitler ve şehitlik üzerine güzellemeler görülüyor: "Bilal Aydemir, uzun boylu, yakışıklı, güzel böyle, tabii çok korkuyordu zavallı (...) Sabahleyin de öyle ruhunu teslim etti."[12] "Evet, bu ezanı bir mayına basarak şehit olan, Söke'nin çok iyi tanıdığı, sevdiği, saf ve temiz bir yüreği olan Ahmet Saka okuyordu. Allah'tan rahmet diliyorum."[13] Dönemin gazetelerinde, Kore'de ölen askerlerin isimleri yayınladığında "şehit" ifadesi kullanılmakla birlikte, askerin nasıl şehit düştüğü açıklanmıyor. Türkiye'nin her tarafında şehitler için camilerde mevlitler okunuyor, şehitlik yüceltiliyordu: "Süleymaniye camisinin içini ve avlusunu hıncahınç dolduran genç ve yaşlı binlerce İstanbullu şanlı tarihimize destanlar yazan, vatan ve hürriyet uğrunda kahramanca çarpışarak hayatlarını feda eden şehit kardeşlerinin ruhlarını tebcil ve onların yarattıkları menkibeleri mukaddes isimleri ile birlikte kalplerinde ebediyen yaşatacaklarını bir kere daha ispat etmiştir."[14]

Gaziler, savaşta öldürdükleri Kuzey Koreli askerler için "gebertmek" ya da "leş," "temizlemek" gibi ifadeleri kullanmayı tercih ettiler. "Kumkale'de biz 15 tane şehit verdik, düşmandan 600 kişi geberttik. Amerikalılar cepheyi teslim alamıyorlar leş kokusundan."[15] Dönemin gazetelerinde, BM'ye bağlı Batılı askerlerin ve Türk askerlerinin cesetlerini gösteren fotoğraflar kesinlikle görülmüyor, Kuzey Korelilerin cesetlerinin fotoğraflarına ise özellikle yer veriliyor. Muharip Gaziler Derneği İstanbul şubesinin duvarında gördüğümüz, iki Kuzey Korelinin ayrı ayrı parçalanmış cesetlerini gösteren çerçevelenip asılmış fotoğraflar, düşman cesetlerinin teşhiri üzerinden nasıl bir gurur payı çıkarıldığını gösteriyor. Gazilerin fotoğraf albümlerinde de düşman cesetlerini gösteren fotoğraflar bulunabiliyor. Bu fotoğraflar gazilere hem geçmişlerini hatırlatmakta yardımcı oluyor hem de kendileriyle gurur duymalarını sağlıyor. Buna karşılık, gazilerde Türk asker-

Kore'deki Türk birliğindeki askerler dinleniyor. (üstte ve yanda)

Hayrettin Suakar Arşivi. (üstteki fotoğraf)

Kerim Şekerli Arşivi. (yandaki fotoğraf)

Dönemin gazetelerinde, BM'ye bağlı Batılı askerlerin ve Türk askerlerinin cesetlerini gösteren fotoğraflar kesinlikle yer almıyor. Kuzey Korelilerin cesetlerinin fotoğraflarına ise özellikle yer veriliyordu.

lerinin cansız bedenlerini gösteren fotoğraflar yok çünkü bunlar ancak yenilginin simgeleri olabilir. Düşman cesetlerinin fotoğrafları ise şiddetin kanıtları olarak yorumlanmaz, onlar başarının, kahramanlığın, zaferin göstergeleridir. Bu fotoğraflar çerçevelenip gaziler derneğinin duvarına asılacak ve gazilerin kişisel albümlerinde özel bir yer tutacak kadar değerli ve anlamlıdır.

KİMLİKLER ÜZERİNDEN GEÇMİŞİ YENİDEN İNŞA ETMEK

Gaziler Kore'ye vardıklarında kendilerinden başka üç unsur daha vardı. Düşman Kuzey Koreliler, mazlum Güney Koreliler ve BM çatısı altında Güney Kore'de bulunan, aralarında Amerika, Kanada, Fransa, İngiltere, Hollanda, Yunanistan ve Belçika'nın da olduğu 16 ülkenin askerleri. Gazilerin anlatımlarına baktığımızda, kendi kimliklerini orada bulunan diğer kimliklerin üzerine inşa ettiklerini görüyoruz. En fazla vurguladıkları unsur, zor durumdaki Güney Koreliler. İkinci sırayı zalim Batılı askerler, üçüncü sırayı ise düşman kimliğini temsil eden Kuzey Koreliler alıyor. Dolayısıyla diğer kimlikler anlatılırken, aynı zamanda Türk asker prototipi de kendiliğinden ortaya çıkıyor. Bununla birlikte, o günden bugüne gazi kimliği üzerinden milliyetçilik ve İslam anlayışlarının nasıl aktarıldığına da şahit oluyoruz.

KUZEY KORELİLER

Görüşmelerde ilginç olan noktalardan biri de, savaşılan Kuzey Koreliler için "düşman" ifadesinin yerine daha sık olarak "Çinli" ya da "Kuzey Koreliler" ifadelerinin kullanılmasıydı. "Kuzey Korelilerle hiç yüz yüze geldiniz mi," veya "onlardan birini vurdunuz mu," sorularına isteksiz cevaplar verdiler. Genel olarak Kuzey Korelilerin çok kalabalık oldukları, az bir yiyecekle çok uzun süre hayatta kalabildikleri, uyuşturucu kullandıkları ve iyi savaştıkları yönünde yorumlar ortaya çıktı: "Ruslar bunları sokuyor bir mahzene, veriyor kokain bunlara. Dumanla ne oluyor? Sersemleşiyorlar. Senin üzerine doğru geliyorlar."[16] "Onları afyon içip gönderiyorlardı bizim üzerimize. Zaten baktığın zaman, kok üzerini, mutlaka afyonlu. Sigaraları da afyonluydu. Verilen içkiler de afyonluydu. Herif afyon içiyor, geliyor."[17] Gazilerin anlatımlarında ve yazılı kaynaklarda Türk askerlerine nazaran Kuzey Korelilerin sayıca çok fazla olduğu sık sık vurgulandı; bu türden değerlendirmelere Türk tarihyazımında çok sık rastlanıyor. 1931-1993 tarihleri arasında yayınlanan ders kitapları üzerine inceleme yapan Etienne Copeaux da, Türklerin karşısındaki düşmanların sayısının her zaman abartılı verildiği sonucuna varmıştır.[18] Bu durum, dönemin gazetelerindeki gazi anlatımlarında da görülüyor: "Düşmanın kaybı 1500'dü. Bizim ise 2 şehidimiz ve 24 yaralımız vardı."[19] "Birliklerimiz dün Çinlilerle çarpışmış ve bu savaşta süngü tüfek ve top kullanılmıştır. Zayiatımız 7

ölü ve 20 yaralıdan ibarettir. Yığınla komünist asker öldürdük."[20] "Karşıda düşman böyle gidiyor, (iki elinin parmaklarını genişçe açarak), böyle akıyor yani, iki taraftımızdan böyle akıyor."[21]

GÜNEY KORELİLER

Gaziler "acıma" ve "merhamet" duygularının sadece Türklere özgü olduğunu söylerken sık sık Batılı askerlere gönderme yapıyorlar. Savaşın zorluklarına maruz kalan Güney Korelilere Türkler merhamet beslerken, Batılı askerler bu zavallı insanlara acımasızca davranışlarda bulundukları için eleştirildiler: "Zaten Türkler geldi mi, ooo seviniyorlardı, Türkler geldi diye evlerini bile bize açıyorlardı."[22] "Amerikalılar atıyorlar, artan yemekleri atıyorlar, gine onlara vermiyorlar. Ben de nasılsa atıyorlar diye yemekleri onlara verirken, bende şey vardı, merhamet vardı. Sen diyor, nasıl veriyorsun, bunlar Güney Koreli. Ben de diyorum ki, ne olmuş verdikse, bunlar fakirdi, doyurduk onları."[23] "(...) En çok merhametli davranan bizim askerlerdi orda. Çoğu, o İngilizler, vesaireler, o halka bizim gözümüzle gördüğümüz zulümler yapıyorlardı, yani görüyorduk böyle. Mani olmak istiyorduk, tabi olamıyorduk."[24] "Avrupa devletlerinin o hayınlığına yani ordaki, Kore'nin insanlarına, fakir insanlarına savaş içinde, sen bunu döversen, bunu kovarsan, madem ki yardım ediyorsun, müstemleke yaptı. Demek ki gözü onlarda. Ben acıyordum o insanlara. Çok acıyordum."[25] Adalet, merhamet ve insaniyetin temsilcisi Türklerdir: "Birkaç gün içerisinde yaptığımız iyi muameleden cesaret alıp dışarı çıkan halk, gelenlerin asırlar boyunca medeniyetin taşıyıcısı ve halkın müdafii Türkler olduğunu anladılar ve kendiliklerinden bize hizmet etmeye başladılar."[26] Türkler, sahip oldukları olumlu özelliklerle diğer ülkelerin askerlerinden ayrılır. Güney Kore halkı Batılı askerlerden korkar, Türk askerlerinden korkmaz. Medeniyetin taşıyıcısı ve halkın koruyucusu Türkler, tarihin köklerinden gelen bu özellikleriyle tanınmıştır ve "efendi-hizmet eden" ilişkisinde "adalet" dağıtan da Türklerdir. Bu yargılar sadece yazılı kaynaklarda değil, gazilerin anlatımlarında da sık sık karşımıza çıkıyor: "Türkler Güney Korelilerin hayatını kurtardılar, onları doyurdular ve Batılı askerlerin zulmünden de korudular. (...) Amerikalılar çoğu zaman Korelilerin evlerini yakıp ısındıklarını biliyorum. Karşısına geçiyor, haaa, hoooo, hiiiii, gülüyor. Mahvediyor milleti yani."[27]

Yazılı kaynaklar, Kore'de çarpışan Türk askerlerinin kahramanlıklarını şiddet içeren bir üslupla aktarır: "Batıya yönelen güneş erlerin omuzlarında yükselen süngülerin pek azını parlatabiliyordu. Silinme fırsatı bulunmayan mat kızıl rengiyle akşamın kızıllığı aynı uyum içinde birleşmekteydi."

BATILI ASKERLER

Gazilerin anlatımlarında Batılı askerler ağırlıklı olarak "zalim" ve "korkak" sıfatlarıyla tanımlanıyorlar. Bu sıfatlar da Türklerin taşıdıkları "merhametli" ve "cesur" sıfatlarının tersidir: "Amerikalılar olsun veya diğer askerlerde olsun, onlarda merhamet yoktur. Güney Korelileri, zavallıları, fakir insanları dövüyorlar, eziyorlar. Ama bizim Türk Birliği olarak bizim vicdanımız bunu kabul etmiyor."[28] Amerikalı askerlerin korkak olarak nitelendirilmesinde, kullandıkları silahların ve savaş taktiklerinin de rolü var. Hedefe fazla yaklaşmadan tank, uçak ve top kullanmak gaziler tarafından pek cesurca görülmüyor. Yüz yüze, süngüyle savaşmak (Türk askerlerinin Kunuri'de yaptıkları gibi) daha kahramanca bulunuyor. Batılı askerler için yapılan diğer bir değerlendirme de disiplinsiz olduklarıdır. "Şımarık" ve "küstah" Batılı askerlerin karşısına "disiplinli" ve "saygılı" Türk askerleri konmuştur: "Mesela bir Amerikalı gelmiş, subay orda oturuyor. Eli cebinde geziyor. Ama o bizde yok, hayır, hayır."[29] Gazilerin Amerikalı askerlerden sonra en fazla eleştirdikleri ise sırasıyla İngiliz ve Yunan askerleri. Amerikalılar, Kunuri Savaşı'nda Türklerin kuşatılmasından ve Amerikan kuvvetlerinin haber vermeksizin geri çekilmesinden dolayı açık bir şekilde "hain" olarak tanımlanıyorlar. Gaziler, konu Kunuri Savaşı'na geldiğinde seslerini yükselttiler, kızgınlıklarını dile getirdiler: "Kalleşlik yaptılar, bizi aldattılar. Amerikan birlikleri hep kaçtı. Bizi meydanda bıraktılar. Düşman bizi böyle arkamızdan çeviriyor. Bu i..ler, bu p..tlar, bu gâvurlar bize haber vermiyor biz geri çekiliyoruz diye. Biz ortada kaldık."[30] Gazeteler ise Kunuri Savaşı'nı gazilerden farklı bir şekilde değerlendirmiştir. Bu haberlere göre, kahraman Türk ordusu 8. Amerikan ordusunu yok olmaktan kurtarmış, bunun üzerine

Bir Kuzey Korelinin sığınaktan çıkarılıp esir alınması, 1951.

Niyazi Taştepe Arşivi

Galatasaray Lisesi öğrencilerinin Kore'de çarpışan Türk askerlerine dayanışma amacıyla gönderdikleri, kendi kanlarından birer damla akıttıkları bayrak, 1951.

Niyazi Taştepe Arşivi.

yetçi düşünceyi açıklar: "Dediler ki, Türkler dedelerinin muharebelerini unutmamışlar. Bunları dünya böyle duydu. Zevk alıyorum yahu, valla zevk alıyorum."[32] "Dünyada Türk'ün Türk'ten başka dostu yok. Dünyayı gördüm, inan, nelerine baktım, nelerini gördüm, Türk Milleti gibi bir millet bulunmaz. Acıma hissi Türk'te, yediren Türk, içiren Türk. Bu bize dedelerimizden, atalarımızdan kalma şeyler. İşte Türk, bir Türk dünyaya bedeldir."[33] "Bu Kunuri Savaşı Türklerin çetin bir savaşçı millet olduğunu, Türk milletinin dünyada var olduğunu bir daha kanıtlamıştır. Zaten tarih boyunca Türkler kahra-

Gaziler "acıma" ve "merhamet" duygularının sadece Türklere özgü olduğunu söylerken. Batılı askerleri savaşın zorluklarına maruz kalan Güney Korelilere acımasızca davrandıkları için eleştirdiler: "Türkler Güney Korelilerin hayatını kurtardılar. onları doyurdular ve Batılı askerlerin zulmünden de korudular. (...) Amerikalılar çoğu zaman Korelilerin evlerini yakıp ısındıklarını biliyorum. Karşısına geçiyor. haaa, hoooo, hiiiii. gülüyor."

Kuzey Koreli bir esir.

Kerim Şekerli Arşivi.

Amerikan hükümeti Türkiye'ye tebrik mesajı göndermiştir. Kunuri olayı uzun süre gündemde kaldı, ancak bu savaşa katılan Türk askerlerin yorumları kesinlikle gazetelerde yer almamıştır.[34]

Gazilerin bugün Batılı askerler hakkında olumsuz düşünceleri olmasında, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra çıkan etnik çatışmalar, özellikle Müslüman toplumlara karşı uluslararası alanda gösterilen negatif tutum, Bosna-Hersek sorununa Batı'nın ilgisiz tavrı ve ABD'nin Irak'a saldırması oldukça etkilidir. Örneğin bu görüşmeler yapılırken ABD'nin Irak'a saldırısı gündemdeydi ve aziler başta Amerikan politikası olmak üzere tüm Batı'ya karşı sert eleştirilerde bulundular.

BİZ, MÜSLÜMAN TÜRKLER

Yukarıda da tartışıldığı gibi, diğer kimlikler üzerinden zaten bir Türk imajı ortaya çıkmıştı. Gaziler kendilerini "cesaret," "disiplin," "merhamet" ve "adalet" duygularının kompozisyonu ile tanımladılar. "Kahramanlık" ise atalardan gelen bir özelliktir. "Atalarımız gibi savaştık," ya da "Dünya Türk'ü unutmuştu, bir kez daha gösterdik," gibi açıklamalar Kore Savaşı üzerinden milliman, savaşçı, yiğit bir millet olarak bilinmektedir."[34]

Gaziler Türk Kurtuluş Savaşı'nın hikâyeleriyle büyüdüler, bu anlamda vurgu yaptıkları konu da atalarının savaşkanlığını kendilerinin de sürdürdükleridir. Kendilerini ataları gibi aynı şekilde adaletli, merhametli ve cesur olarak nitelendirip atalarının temsilcisi ve devamı olarak görmektedirler. Bu kökler tamamıyla pozitif değerler taşır. Gaziler, anlatımlarında sık sık Kurtuluş Savaşı'na gönderme yaptılar. Babaları, amcaları gibi aileden insanlar ya şehit olmuşlardır ya da gazidirler: "Ordaki arkadaşlarımız, vefat eden, şehit olan arkadaşlarımız, buradaki babanın, dedenin şehitliği, ecdadın şehitliği, onlara layık olabilirsek ne mutlu bize. Mesela sen de gazisindir, ecdadın da gazidir. Her Türk'ten bir gazi olan vardır."[35] Müslüman olmak kahraman olmak için yeterli değildir. "Cesaret" Türklükle, "merhamet" ve "adalet" ise Müslümanlıkla ilişkilendirilir. Bu özelliklerden biri eksik olduğunda kahraman-

lık sıfatı da hak edilmez. Bu anlamda, "kahraman" hem Türk hem de Müslümandır. Kore Savaşı din adına ya da vatan uğruna yapılmamasına rağmen şehitlik ve gazilik hak edilmiştir. Gazilerin anlatımlarında, Türklerin bu savaşa "insanlık adına," "yardım için" katıldıkları söylenirken, dönemin gazetelerinde savaşa katılımın "özgürlük," "özgür dünya" ve "demokrasi" için olduğu vurgulanıyor.[36] "Bu vatanı kurtaran babalarımız, dedelerimiz, o zaman hakikaten mecburen kurtaracaklardı, çünkü düşman kendi evimize girmişti. Kore savaşında da, komşumuzun evine giren bir mütecavize koşan bizler olmuşuzdur."[37] "Bazı askerlerin halka bile eziyet ettiği yerde biz insanlığımızı yaptık. Onlara iyilik elini uzattık. Açlara yardım ettik. Birçok yaralıları kucaklarımızda taşıdık, gerilere götürdük. Savaştığımız kadar da insanlığımızı yaptık. Biz oraya gittiysek insanlık için gittik. İki devletin arasındaki bölünmüşlüğü düzeltmek için gittik ve biz orada insanlığa hizmet ettik."[38]

SONUÇ

Bu çalışmada toplumsal hafızanın kişisel hafızayı nasıl beslediğini, diğer bir deyişle, bugünün süzgecinden geçmişin nasıl inşa edildiğini, Kore Savaşı'na katılan gaziler üzerinden tartıştım. Savaş, kimliklerin devamında ve kendini yeniden üretmesinde çok etkili bir kaynaktır. Eğer söz konusu savaş ise, savaşacak bir düşman vardır ve bu düşman milli kimliğin inşasında biricik kaynak haline gelir. Kore Savaşı'nda ise düşman safında Kuzey Koreliler vardı ve Türkler eski düşmanları ile bu yeni düşmana karşı omuz omuza çarpıştı. İlginçtir ki, gaziler anlatımlarında düşmanlıklarını Kuzey Koreliler üzerinden değil de Batılı askerler üzerinden tanımladılar. Kuzey Koreliler ile yapılan karşılaştırmalarda "kahramanlık" anahtar kelimeyken, Batılı askerler söz konusu olduğunda "insanlık," "adalet" ve "disiplin" sözcükleri Türklerin üstünlüğünü vurgulamak için sık kullanılmıştır. Eski düşmanlar, Türk kimliğinin inşa sürecinde hâlâ yardımcı roldedirler.

Gaziler savaşta öldürdükleri Kuzey Koreli askerler için "gebertmek" ya da "leş," "temizlemek" ifadeleri kullanmayı tercih ettiler. "Kumkale'de biz 15 tane şehit verdik, düşmandan 600 kişi geberttik. Amerikalılar cepheyi teslim alamıyorlar leş kokusundan."

Gazilik misyonu, gazilerle yapılan bu sözlü tarih çalışmasında nelerin söylenebilir, nelerin söylenemez olduğunu da belirledi. Yazılı kaynaklarda yer almayan insancıl duyguları ise sözlü verilerle elde edebildik. Resmi ideolojinin sıradan insanların söylemlerine nasıl yerleşmiş olduğunu gördük. "Olayların sonuçlarını gören gaziler o günden bugüne kadar geçmişi nasıl yeniden kurdular," sorusuna sözlü tarih çalışması ile cevap vermeye çalıştık. Sözlü veriler, olaylara farklı açıdan bakmamızı da sağladı. Savaş konusunun soğukkanlılıkla işlendiği yazılı kaynakların dışında, sıradan insanların gözünden milliyetçi duruşu sergilemek mümkün oldu. Sözlü tarih çalışması ile Kore Savaşı'na ilişkin bütün bilinmezleri bilinir kılmış değiliz. Sözlü veriler yazılı kaynakları bir ölçüde tamamladı ve onlara renk verdi. Bu anlamda, çalışmamızın amacı sözlü anlatımların yazılı kaynaklara göre daha objektif olduğunu kanıtlamak değildir. Sözlü tarih, avantajlarıyla ve dezavantajlarıyla yazılı tarihin bir alternatifi değildir. Sonuçta hem sözlü hem de yazılı tarih, bugünün süzgecinden tarihi yeniden inşa ediyor.

GÜLSEMA LÜYER
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE
İNKILAP TARİHİ
BÖLÜMÜ ÖĞRETİM GÖREVLİSİ

DİPNOTLAR

1 Oral Sander, *Siyasi Tarih, 1918-1990*, Ankara: İmge, 1991, s. 214-216.
2 İbid, 12 Aralık 1950.
3 *Akşam*, 12 Aralık 1950.
4 Mete Tunçay, *Siyasal Tarih, 1950-1960*, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980* içinde, İstanbul: Cem, 1992, s. 179.
5 Orhan Coşkun ile 19 Ağustos 1998 tarihinde yapılan görüşme.
6 Seyfi Öksüzal ile 10 Mayıs 1998 tarihinde yapılan görüşme.
7 *Akşam*, 15 Ağustos 1950, bir asker ile yapılan röportajdan alıntı.
8 Salim Öztürk ile 27 Aralık 1998 tarihinde yapılan görüşme.
9 Niyazi Taştepe ile 14 Mart 1999 tarihinde yapılan görüşme.
10 *Akşam*, 6 Şubat 1951.
11 Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Türk Asker ve Büyükleri: Kore'de Türk Askeri*, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1989, s. 83.
12 Muslu Alkusal, 22 Kasım 1998 tarihinde yapılan görüşme.
13 Necabettin Uğurmal ile 7 Eylül 1998 tarihinde yapılan görüşme.
14 *Akşam*, 11 Aralık 1950.
15 İbrahim Ateş, 7 Kasım 1998 tarihinde yapılan görüşme.
16 Ahmet Dereli ile 12 Mart 1999 tarihinde yapılan görüşme.
17 Arif Boran ile 30 Haziran 1999 tarihinde yapılan görüşme.
18 Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, Çev: Ali Berktay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 214.
19 T.C. Genel Kurmay Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, a.g.e., s. 95.
20 *Akşam*, 30 Kasım 1950.
21 Emin Kayan, 9 Ağustos 1998 tarihinde yapılan görüşme.
22 Ahmet Dereli, a.g.g.
23 Salim Öztürk, a.g.g.
24 Muslu Alkusal, a.g.g.
25 Salim Öztürk, a.g.g.
26 Süleyman Pulat, *Resimli Harp Tarihi Albümü*, İstanbul: Şaka Matbaası, 1951, s. 11.
27 Niyazi Taştepe, a.g.g.
28 Salim Öztürk, a.g.g.
29 Seyfi Öksüzal, a.g.g.
30 Orhan Coşkun, a.g.g.
31 *Vatan*, *Yeni Sabah*, *Akşam*, *Cumhuriyet*, Aralık 1950.
32 Orhan Coşkun, a.g.g.
33 Mehmet Songül, 8 Kasım 1998 tarihinde yapılan görüşme.
34 İsmail Gökçen, "Kore'ye Doğru," İstanbul, yayınlanmamışeser, s. 1.
35 Kerim Şekerli, 15 Kasım 1998 tarihinde yapılan görüşme.
36 *Yeni Sabah*, *Akşam*, Haziran-Aralık 1950.
37 Hayrettin Suakar ile 19 Eylül 1998 tarihinde yapılan görüşme.
38 Hayrettin Suakar, a.g.g.

Haliç'te çöp iskelesi, 20. yy başı.

Gökhan Akçura arşivinden alınmıştır.

Osmanlı Devleti, sanayileşme sürecini tamamlamış olan Avrupa'nın gelişmiş kapitalist devletlerinin seviyesine ulaşmak amacıyla iki alanda modernleşme çabasına girişmiştir. Bu modernleşmenin birinci ayağını askeri/idari alan, ikinci ayağını ise Avrupa'nın gelişmesini sağlayan sanayi tesislerinin ülke içerisinde tesis edilmesi oluşturmaktaydı. Bu bakımdan 19 ve 20. yy arası dönem, Osmanlı'nın sanayileşme serüvenini oluşturmaktadır. Bugüne kadar akademik çevrelerde her iki alandaki modernleşme çabalarını konu edinen kitap, makale ve tez düzeyinde birçok çalışma yapılmıştır. Buna rağmen Osmanlı modernleşmesinin ikinci ayağını oluşturan sanayileşmenin doğurduğu çevre sorunları, sanayi tesisi inşa edilecek mekânların doğru seçilip seçilmediği ve sanayileşmenin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini konu edinen çalışmalar yeterli düzeyde değildir. Bundan dolayı Osmanlı sanayileşmesinin bu boyutlarını da ele alan ve daha önemlisi, tarihle günceli bir araya getiren çalışmalara ihtiyaç vardır. Toplumsal Tarih'in bu sayısında dosya konusu olarak Osmanlı'da doğal kaynakların kirlenmesi ve sanayi tesisi inşa edilecek yerlerin yanlış seçilmesinden kaynaklanan çevre sorunları üzerinde durulmasının temel nedeni de budur. Okurlar, birincil kaynaklardan yararlanılarak hazırlanan yazılarda Osmanlı Devleti'ndeki çevre sorunlarının çeşitli boyutlarını görme imkânı bulacaklardır.

Burcu Kurt, "Osmanlı Irak'ında Petrol ve Petrole Dayalı Çevre Kirliliğinin Keşfi" başlıklı yazısında, Ortadoğu'da petrolün bulunmasına değindikten sonra, Osmanlı Irak'ı ile İran toprakları arasından geçen ve "bölge halkının yegâne içme suyu kaynağı olmanın yanı sıra sosyoekonomik hayatı açısından da önem taşıyan Şattü'l-Arap" Nehri'nin petrol nedeniyle kirlenmesini ele almaktadır.

Dosyada, benimki de dahil olmak üzere Emel Soyer, Filiz Diğiroğlu ve M. Sait Türkhan'ın makaleleri İstanbul'daki çevre sorunları üzerinedir. Soyer, "Osmanlı Dönemi Kasımpaşa Deresi Islah Çalışmaları" başlıklı yazısında, Kasımpaşa deresinin "18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın sonuna kadar geçen dönemde bir sorun haline gelerek çevredeki insanların şikâyetlerine sebep olan kirliliğin" faktörlerini ve devletin bunları gidermek için aldığı önlemleri ele almaktadır. Bu bağlamda, Kasımpaşa deresinin kirliliğindeki etken unsurun, Tatavla'daki konutların ve Kasımpaşa'da bulunan deri atölyelerinin atık sularını dereye bırakmaları olduğunu ifade etmektedir. Bu sorunun giderilmesi için devletin başta Kasımpaşa deresinin etrafında bulunan deri atölyelerinin başka yerlere nakillerini kararlaştırdığı ve yine derenin her iki yanına lağım inşa ederek, Tatavla ve Pangaltı civarlarından gelen atık suların bu lağım vasıtasıyla akıtılması gibi önlemler aldığına değinmektedir.

M. Sait Türkhan, "19. yüzyılda Haliç'te Çevre Sorunları ve Deniz Kirliliği" başlıklı yazısında, Haliç ve çevresinde meydana gelen kirliliğin nedenlerini; tabiat şartlarından kaynaklanan kirlilik, insan eliyle meydana gelen kirlenme ve sanayi tesislerinden kaynaklanan kirlilik başlıkları altında incelemektedir.

Filiz Dığıroğlu, "Osmanlı Devleti'nde Hava Kirliği" başlıklı makalesinde 19. yüzyılda İstanbul'daki sanayileşme ve deniz ulaşımında kullanılan vapurların bacalarından çıkan duman nedeniyle meydana gelen hava kirliği ve devletin ilgili birimlerinin bunu önlemek amacıyla aldıkları önlemlere ilişkin değerlendirmeler yapmaktadır.

Editörlüğünü yaptığım bu dosyada benim de "İstanbul Boğaziçi Sahillerinde Sanayileşmeye Gösterilen Tepkiler" başlıklı yazım yer alıyor. Yazıda, Boğaziçi'nin hem Avrupa hem de Anadolu sahillerinde 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin sanayileşmesinin bir tezahürü olarak görülen çarpık sanayileşmeye halkın ve kamu otoritelerinin tepkilerini iki örnek üzerinden ele almaya çalıştım.

HAMDİ GENÇ

DOSYA

Osmanlı'da Çevre Sorunları

DOSYA EDİTÖRÜ **HAMDİ GENÇ**

İstanbul Boğaziçi Sahilleri

Sanayileşmeye Gösterilen Tepkiler

Hamdi Genç

19 ve 20. yy.'da

Haliç'te Çevre Sorunları ve Deniz Kirliliği

Mehmet Sait Türkhan

Osmanlı Irak'ında

Petrol ve Petrole Dayalı Çevre Kirliliğinin Keşfi

Burcu Kurt

19. yy. İstanbul

Hava Kirliliği Sorunu

Filiz Dışıroğlu

18 ve 19. yy İstanbul

Kasımpaşa Deresi Islah Çalışmaları

Emel Soyer

Haliç'te çöp iskelesinde yükünü teknelere aktarmak üzere bekleyen çöp arabası, 20. yy. başı.

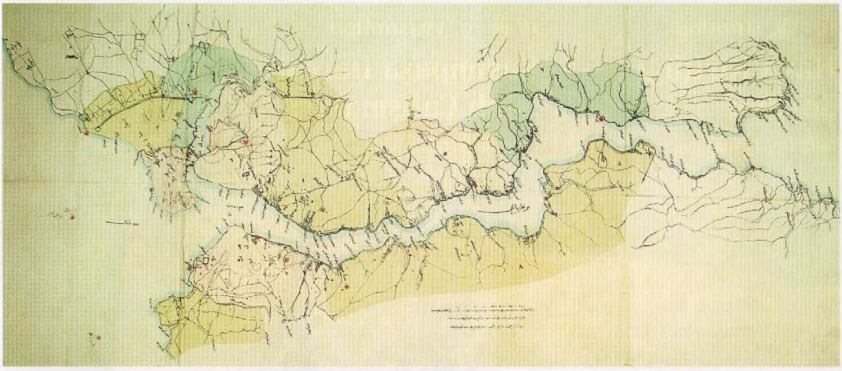
Burçak Evren arşivi.

İSTANBUL BOĞAZİÇİ SAHİLLERİ

SANAYİLEŞMEYE GÖSTERİLEN TEPKİLER

YRD. DOÇ. DR. HAMDİ GENÇ

Boğaziçi'nde, genelde de İstanbul'da çarpık sanayileşme tarihsel bir sürecin sonucudur. Bu süreçte sanayileşme her zaman birinci hedef olmuş, sanayi tesislerinin kurulduğu yerler çoğu kez yanlış seçilmiş ve bu nedenle ortaya çıkan çevre kirliği ve insan sağlığı üzerindeki etkileri ikinci planda kalmıştır. Bunun bir sonucu olarak zaman içinde Haliç bütünüyle, Boğaziçi'nin ise bazı bölgeleri insan ve çevre sağlığı üzerinde olumsuz etkisi olan sanayi tesisleriyle dolmuştur.

1893 tarihinde Alman Erkan-ı Harbiye zabitanı tarafından çizilen İstanbul ve Boğaziçi haritasından bir kopya.

BOA, A.MKT.MHM., 712/1 7 RA 1331/18 eylül 1893.

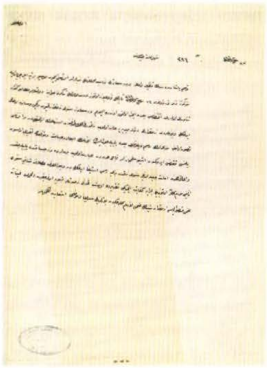
Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın başından itibaren Avrupa'nın gelişmiş sanayisiyle rekabet edebilmek amacıyla hızlı bir sanayileşme çabası içine girmişti. Bunun doğal bir sonucu olarak da gerek devlet, gerekse özel kesim tarafından Osmanlı başkentine birçok sanayi tesisleri kuruldu. Bu yıllarda Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının simgesi, fabrikalar oldu.[1] İmparatorluğun bu döneminde kurulan sanayi tesisleri İstanbul'un üç bölgesinde yoğunlaşmıştır. Bunlar; Haliç çevresi,[2] Boğaziçi'nin özellikle Beykoz ve Paşabahçe kıyıları, Marmara kıyılarında da Yedikule önlerinden başlayıp Bakırköy'e, oradan da Küçükçekmece'ye kadar uzanan bölgeydi. Sanayinin İstanbul'un bu bölgelerinde yoğunlaşmasının en önemli nedeni, hiç şüphesiz buralara kara ve deniz yoluyla ulaşımın kolay olmasıydı.[3]

BOĞAZİÇİ'NDE SANAYİLEŞME

Boğaziçi'nin her iki kıyı şeridi de sanayileşme çabalarından hissesine düşeni almıştı. Kamu ve özel kesime ait fabrikaların büyük bir kısmı Boğaziçi sahillerinde yoğunlaşmıştı. Örneğin; kamuya ait porselen, cam, kundura vs. fabrikaları ile özel kesime ait konserve, cam, kâğıt ve mum fabrikaları Boğaziçi'nin farklı yerlerine inşa edilmişti.[4] Bu fabrikalardan buharla çalışan un fabrikası Küçük Göksu'da, şişe ve mum fabrikası Beykoz Paşabahçe'de, kâğıt fabrikası Beykoz Yalıköy'de, testi ve çömlek imalathaneleri ile tuğla fabrikası da Paşabahçe Sultan Çayırı'nda bulunuyordu.[5] Boğaziçi kıyılarında sanayi tesislerinin sürekli artmasıyla birlikte o güne kadar yaşanmayan yeni sorunlar da 20. yüzyılın başından itibaren kendini gösterdi. Bunların başında, yerleşim mekânlarıyla sanayi tesislerinin iç içe olması ve sanayileşme uğruna Boğaziçi kıyı şeridinin tabii ve doğal güzelliklerinden vazgeçilip geçilemeyeceği sorunu geliyordu. Oysa 19. yüzyılda fabrikalar bir çevre kirliliği unsuru

olarak görülmüyordu ve imge olarak da çevreyi bozan bir öğe değildi.[6]

Temiz havası, zarif köyleri, sarayları ve "letafet-i mevki'siyle" dünyaca meşhur olan Boğaziçi'nin bu yapısının korunması amacıyla 1862 yılında yürürlüğe giren "sabit müvellid-i buhar makineleri" nizamnamesinin 17. maddesinde, "Anadolu Feneri'nden bed' ile sâhilen Anadolu Hisarı'na ve ondan Göksu derelerinin nihayetinde Çamlıca'ya ve Kurbağalıdere ve aralarından mürur ile Fenerbahçesi burnuna kadar ve Rumeli canibinden dahi Rumeli Feneri'nden başlayıp yine sahilen Büyükdere'ye ve ondan Beyoğlu'na değin cadde ile Kâğıthane ve Alibey köyleri ve Rami çiftliği ve Yedikule ve aralarından geçerek Ayastafanos karyesine değin hatt-ı mezkûr'ların dahilinde vâki 'mevâki' ile diğer canibden dahi bu dairelerin kömür depoları yapımını engellemek için verdikleri mücadeleyi, 1912-1919 yılları arasında İstanbul'da iki kez belediye başkanlığı yapmış olan Cemil Topuzlu, hatıralarında şu şekilde anlatmaktadır. "Boğaziçi'nin en güzel yerlerinde fabrika ve kömür depoları kurmak için müracaatlar çoğalıyordu. Bunların hiçbirine müsaade etmedim. Hatta harp esnasında, deniz kenarında yapılmış olan fabrika ve depoları kaldırttım. Beşiktaş'ta kurulmakta olan un fabrikasının inşaatına mani oldum. (...) Bugün, herkesin hakkıyla şikâyet ettiği kömür depolarının kurulmasına Damat Ferit Paşa sebep olmuştu. Ferit Paşa bir sabah, bana telefonla, Ayan azasından Aristidi Paşa'nın Kuruçeşme'deki yanmış yalı arsasında, bir kömür deposu yapmasına izin vermekliğimi söylemesi üzerine, kendisine, sıhhî mazarratına ve Boğaziçi'nin, o semtinin, çirkinlerin ortak özelliği, insan ve çevre sağlığına zarar verecekleri kaygısıyla Boğaziçi'nde tesis edilmelerine karşı çıkılmasıydı. Ayrılan yönleri ise, "Sanayi-i Zeytiye ve Kimyeviye Anonim Şirketi"nin sabun fabrikasına semt sakinleri karşı çıkarken, "Milli İnşa-

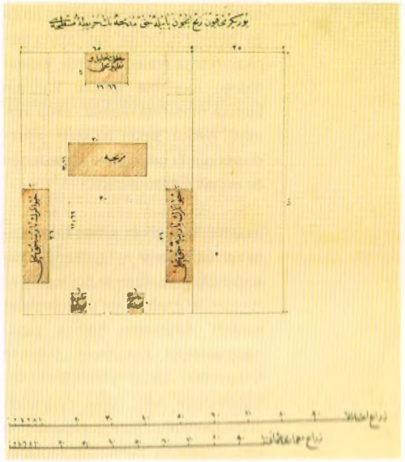
Kasımpaşa ve çevresindeki mezbahaların kaldırılarak İstanbul'un çeşitli semtlerinde yapımı için Fransız girişimcinin teklifi ve teklifte yer alan bir mezbaha krokisi.

BOA. A.MKT. MHM.712/1

Cemil Topuzlu: "Boğaziçi'nin en güzel yerlerinde fabrika ve kömür depoları kurmak için müracaatlar çoğalıyordu. Bunların hiçbirine müsaade etmedim. Hatta harp esnasında, deniz kenarında yapılmış olan fabrika ve depoları kaldırttım. (...) Bugün, herkesin hakkıyla şikâyet ettiği kömür depolarının kurulmasına Damat Ferit Paşa sebep olmuştu..."

sevahilinde vapur makinesi vaz'ıyla fabrika inşası" yasaklanmıştı. Bu sınırlar dahilinde fabrika inşa olunmamasına dair uygulama, 1893 yılında Şura-yı Devlet kararıyla da teyit edilmişti. Ancak 10 Temmuz 1913 (27 Haziran 1329) tarihinde bu nizamname fesh edilerek, buralara fabrika tesisine müsaade edilmişti. Boğaziçi sahillerine fabrika yapımını yasaklayan nizamnamenin yürürlükten kalkmasıyla birlikte, "hudut-ı mezkurenin şamil olduğu mahallerde fabrika" tesisinde hızlı bir artış olmuş ve Boğaziçi'nin en güzel yerlerindeki kömür[7] ve gaz depolarıyla[8] fabrikalara yenileri eklenmeye başlanmıştı.[9] Ancak Boğaziçi'nde oturanlar, bölgenin yeni yapılan kömür ve gaz depolarıyla fabrikalardan olumsuz etkileneceğini düşünerek, bunların inşa edilmesine tepki göstermekteydi. Boğaziçi halkının fabrika, odun ve şeceğine mebni, ret cevabı verdim. Emanetten çekilince, benden sonra gelen Şehremini, her nasılsa, Ferit Paşa'nın arzusuna mukavemet edememiş ve Aristidi Paşa'nın yalısına kömür koymaya müsaade etmiş ve bu suretle Kuruçeşme sahili de kömür depolarıyla dolmuştur. Bundan on beş sene evvel, Kuruçeşme halkı, bu depolardan şikâyet etmeye başladılar, mahkemelere kadar başvurdular ve depoların kaldırılması için Temyiz kararı bile aldılar..."[10]

Bu makalede, Boğaziçi'nde fabrika yapma yasağının kalkmasıyla birlikte inşa edilmeye başlanan fabrikalara örnek olarak, Baltalimanı'ndaki "Sanayi-i Zeytiye ve Kimyeviye Anonim Şirketi"nin sabun fabrikası ile "Milli İnşaat-ı Bahriye Şirketi"nin Paşabahçe Sultan Çayırı'ndaki gemi inşa fabrikasını ele alacağız. Bu fabrika-

at-ı Bahriye Şirketi"nin gemi inşası fabrikasına Dahiliye Nezareti'nin karşı çıkmasıydı.

Şubat 1921'de "Sanayi-i Zeytiye ve Kimyeviye Anonim Şirketi" adına şirket müdürü Mühendis George Ralli, Boğaziçi'nin Baltalimanı mevkiinde, denizden yaklaşık beş metre içeride ve dört tarafı konutlarla çevrili eski yalı arsasına sabun fabrikası inşası amacıyla İstanbul Şehremanetinden ruhsat talep etmişti. Ancak şehremaneti "İstanbul şehri hududu dahilinde" genel sağlık, yangın ve diğer mahzurlar nedeniyle fabrika inşasına Şura-yı Devlet ve Cem'iyyet-i Umumiye-yi Belediye kararlarının izin vermediğini gerekçe göstererek, bu talebi reddetmişti. Şirket talebinden vazgeçmeyerek daha sonra İstanbul Valiliği'ne de başvurmuştur. Bu talep üzerine Vilayet İdare Meclisi, kurduğu "heyet-i mahsusa" vasıtasıyla fabrikanın inşa edileceği yerde yapmış olduğu inceleme sonucu Ralli'nin fabrika ruhsatına olumlu cevap vermişti. Ayrıca, şirket bu sefer şehremanetinin Yeniköy şube idaresinden de inşaat ruhsatı almıştı.[11]

İstanbul Valiliği'nin sabun fabrikasına ruhsat vermesi ve fabrikanın inşasına başlanması üzerine Boyacıköy ve Mirgün'ün "ahali ve mu'teberânından bazıları" fabrikanın buraya yapılmasına tepki göstererek Dahiliye Nezareti'ne dilekçe vermişlerdi. Dilekçelerinde halk, dört nedenden ötürü fabrikanın buraya yapılmasına karşı çıkıyordu. Bunlardan birincisi, İstanbul'un sayfiye ve "tebdil-i hava" mahalli olan Boğaziçi'ne sanayi tesislerinin inşası halinde buranın doğal dokusunun bozulacağıydı. Boğaziçi fabrikalar yerine oteller ve uygarlığın gerektirdiği müesseselerle donatılırsa, yabancı seyyahların dahi dikkatini çekecekti. İkincisi, Boğaziçi'nin hem Anadolu, hem de Avrupa sahillerinde büyük-küçük sanayi tesislerinin inşasına devam edilmesi halinde, bunun insanları ve çevreyi olumsuz etkileyeceği düşüncesiydi.[12] Çünkü bu gibi yerlere sanayi tesislerinin inşası sonucunda, tesislerin bacalarından çıkan duman evlerinin içindeki eşya ve çamaşırlara zarar vereceği gibi, yeni doğan çocukların ve yaşlıların sağlıkları üzerinde de olumsuz bir tesir gösterecekti. Ayrıca fabrikanın atık suları Baltalimanı sahiline akacağından, bu sular havanın poyraz olduğu günlerde kıyıyı takip ederek bütün sahillere yayılacaktı. Üçüncüsü, fabrikada çalışacak işçilerin büyük bir kısmı bekâr ve eğitim seviyesi düşük insanlar olacağından, bunlar fabrika etrafında yaşayan aileleri rahatsız edeceklerdi. Bunun yanında, fabrikanın karşısında faaliyet gösteren deniz hamamlarına giren kadın ve kızlar için dahi "edep ve irfan nokta-ı nazarından" fabrikanın inşası çirkin bir manzara oluşturacaktı. Dördüncüsü, fabrikanın yapılması çevrede emlak ve kira bedellerini artıracaktı. Bunun sonucunda, evli olan amelelerin aylık ücretleri hem temel ihtiyaçlarını karşılamaya hem de fabrika çevresinde kiralık ev tutmaya yeterli olmayacağından, ameleler buralara barakalar inşa etmeye başlayacaklardı. Bu da mevkii "sayfiye mahallinden çıkararak teneke mahallesi" haline dönüştürecekti.[13]

Boyacıköy ve Mirgün halkı dilekçelerinin son kısmında, İstanbul'da da fabrikaların Avrupa'da olduğu gibi yerleşim bölgelerinin uzağında ve hava sirkülasyonunun olduğu yerlere tesis edilmesini önermekteydiler çünkü bu şekilde tesis edilen fabrikalar hem insan sağlığı, hem de çevre üzerinde daha az zararlı olacaktı. Bununla birlikte, yerleşim bölgelerinin uzağına kurulan fabrikaların dahi insan sağlığıyla ilgili meseleleri tam olarak yerine getirip getirmediklerinin kontrolü için kamu görevlileri tarafından sık sık denetlenmesi gerektiğini de belirtmekteydiler. Bu şekilde yapıldığı takdirde, "birkaç kişinin menfaati" yerine bütün toplumun menfaatine hizmet edilmiş olacağını ifade etmekteydiler.

Dahiliye Nezareti halkın şikâyetleri üzerine İstanbul Valiliği'nden, Boğaziçi'nin korumasına yönelik Şura-yı Devlet kararı olduğu halde niçin bu karara muhalif olarak fabrika ruhsatı verildiğini sormuştur. Valilikten, 19 Mayıs 1921 (19 Mayıs 1337) tarihinde nezarete verilen cevapta; ruhsatın "usûl ve nizâm dâiresinde" verildiği ve Şura-yı Devlet'in böyle bir kararından da haberdar olunmadığı bildirilmişti. Ayrıca "memlekette işsizliğin günden güne arttığı ve servetimizin harice aktığı bir zamanda" verdikleri fabrika ruhsatıyla "binlerce sanayi işçisinin maişetini temin ve servetin harice" gitmesini önlediklerinden dolayı ülkeye çok büyük bir hizmet ettikleri düşüncesinde olduklarını da bildirmişlerdi. İstanbul Valiliği bu gerekçeler yanında tuğla, çimento, kereste ve buna benzer fabrikalar istisna olmak üzere, müteşebbislerin "rekabet düşturundan" dolayı tesislerini dağ başlarına değil, demiryolu güzergâhı ve deniz kenarlarına inşa etmek zorunda olduklarını da ileri sürmekteydi.[14]

Dahiliye Nezareti ile İstanbul Vilayeti İdare Meclisi arasında yapılan yazışmalar neticesinde bir sonuç alınamadığından, olay Meclis-i Vükela'ya intikal etmiştir. Meclis de, 6 Ağustos 1921 tarihinde yapılan görüşmeler sonucunda Boğaziçi ve sahillerinin doğal güzelliklerinin muhafazası için

Fatih Sultan Mehmed'in Eyüp, Sütlüce, Kâğıthane ve Alibeyköyü'ne kadar Haliç'in her iki tarafındaki arazide tarım yapılmasını yasakladığı, ancak daha sonra bundan vazgeçilerek bu bölgede tarım yapıldığına dair belge.

(BOA. A.MKT. MVL.,77/72)

Araba ve makine yetersizliğinden dolayı İstanbul'un temziliğinin yeterince yapılamadığına dair belge.

BOA. Y.PRK.ŞH., 4/66

fabrika inşasına ruhsat verilmemesi doğrultusunda karar aldı. Ayrıca Dahiliye, Sıhhiye, Harbiye, Ticaret ve Ziraat nezaretleri tarafından tayin edilecek, birer kişiden oluşan bir komisyon kurulmasını ve bu komisyonun da Boğaziçi'nde sanayileşmeyi önleyecek bir layiha hazırlamasını istemişti.[15] Meclis-i Vükela'nın komisyon kurulması kararı üzerine, nezaretler komisyona üye olarak kimi göndereceklerine dair çalışmalara başlamışlardı. Komisyona Harbiye Nezareti'nden Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Dördüncü Şube Memur Piyade Kaymakamı Mahmud Bey ve Sıhhiye Nezareti'nden de hıfz-üs sıhha uzmanı Vasfi Bey tayin edilmişti. Diğer nezaretlerin kimleri tayin ettiği tespit edilememiştir. Komisyon üyeleri 14 Eylül 1921 tarihinde toplanarak, dört maddeden oluşan aşağıdaki layihayı hazırlamışlardı.

Layihanın birinci maddesi; İstanbul Boğazı'nın Rumeli Kavağı'ndan Beşiktaş iskelesine kadar, Anadolu bölgesinde ise Anadolu Kavağı'ndan Kuzguncuk iskelesine kadar olan kıyılarında ve Ada sahillerinde, sahilden itibaren karaya doğru 300 metrelik alanda her türlü sanayi müessesesi yapılmasını yasaklamıştı. Ancak, sağlık açısından zararlı olmamak şartıyla 300 metreden bir kilometreye kadar olan kıyı şeridinde "kuvve-i muharrikesi on bagir" ve çalışan amele sayısı yirmi kişiyi geçmeyecek şekilde küçük sanayi tesisleri kurulmasına izin verilmişti. İkinci madde, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nce sağlığa zararlı ve tehlikeli olan sanayi müesseseleri belirlenerek, bunların İstanbul dahilinde tesislerini düzenleyen yeni bir nizamname hazırlanmasıyla ilgiliydi. Üçüncü maddede, bu kararnamenin, yayın tarihinden itibaren yürürlüğe gireceği bildiriliyordu. Dördüncü maddede ise, bu kararnamenin uygulanmasından Dahiliye, Ticaret ve Ziraat nezaretlerinin sorumlu olacağı kayıt altına alınmıştı.[16]

Boğaziçi'nde, Anadolu yakasında kurulmasına karşı çıkılan diğer bir fabrika ise Paşabahçe Sultan Çayırı'nda, 1918 yılında Milli İnşaat-ı Bahriye Şirketi'nin kurmak istediği fabrikaydı. Şirket, Sultan Çayırı'ndan bir kısım araziyi satın alarak gemi inşa fabrikası kurmak için girişimlerde bulunmaktaydı, ancak Dahiliye Nezareti buna karşı çıkmaktaydı. Nezaret, bu gibi sanayi müesseselerine ülkede büyük ihtiyaç olduğunu, ancak bunların toplum sağlığı ve çevre açısından Boğaziçi yerine, Avrupa'da olduğu gibi yerleşim alanlarından ayrılarak İstanbul'un uzak bölgelerine, örneğin İzmit Körfezi veya Marmara sahillerine kurulmasını önermekteydi. Dahiliye Nezareti İngiltere, Almanya, Fransa ve Belçika gibi sanayileşmiş ülkelerde kurulan tesislerin hava kirliliğine neden olmamaları için uyması gereken bazı kanunlar olduğunu, bizde de buna benzer kanuni düzenlemelere ihtiyaç olduğu belirtmekteydi. Yine bu ülkelerdeki gibi, ülkemizde de sanayi tesislerinin yerleşim bölgelerinin uzağında, sanayi bölgeleri şeklinde bir yapıya kavuşturulması gerektiğini ileri sürmekteydi. Bunların yanı sıra, Almanya ve Belçika'da sanayi tesislerinin Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin verdiği ruhsatlar çerçevesinde kurulduğu ve insan ve çevre sağlığına zarar verilmesini önlemek amacıyla yine bu nezaretler tarafından sürekli denetlendikleri ifade edilmekteydi.[17] Aynı şekilde, bizde de sanayi tesisleri hem ruhsat verilirken hem de faaliyetleri sırasında denetlenmeliydi.

Bu örneklerbize, özelde Boğaziçi'nde, genelde de İstanbul'da çarpık sanayileşmenin tarihsel bir sürecin ürünü olduğunu göstermektedir. Bu süreçte sanayileşme her zaman birinci hedef olmuş, sanayi tesislerinin kurulduğu yerler çoğu kez yanlış seçilmiş ve bu nedenle meydana gelen çevre kirliği ve insan sağlığı üzerindeki etkileri ikinci planda kalmıştır. Bunun bir sonucu olarak, zaman içinde Haliç bütünüyle, Boğaziçi'nin ise bazı bölgeleri insan ve çevre sağlığı üzerinde olumsuz etkisi olan sanayi tesisleriyle dolmuştur.

HAMDİ GENÇ
ZONGULDAK KARAELMAS ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
İKTİSAT BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 350.

2 Tülinçe Oktar-Hamdi Genç, "Osmanlı İstanbul'unda Haliç ve Çevresinde Kirlilik Sorunu", *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyum Bildirileri 22-23 Mayıs 2003*, s. 583-589.

3 Mustafa Cezar, *Osmanlı Başkenti İstanbul*, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 517-520.

4 Ömer Celal Saraç, "Tanzimat ve Sanayimiz" *Tanzimat I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s. 436-438.

5 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası Belgeleri, DH. EUM. VRK. 4/79.

6 Kuban, a.g.e. s. 350.

7 Ereğli madenlerinden çıkarılan kömür miktarı, maden idaresinin 1865'te Bahriye Nezareti'ne geçmesiyle birlikte artmıştır. Nezaret öncesinde sadece İzmir, Tekirdağ, Trabzon ve İstanbul gibi yerlere kömür verilirken, nezaret idaresiyle birlikte Akdeniz ve Karadeniz'de bulunan ambarlara da Ereğli kömürü verilmeye başlanmıştır. Buralara giden Osmanlı gemileri daha önce İngiliz kömürü kullanırken, Ereğli kömürünün bu mevkilerde depolanmasıyla birlikte Akdeniz ve Karadeniz'deki Osmanlı gemilerinde de Ereğli kömürü kullanılmaya başlanmıştır. Kömür, buralarda bulunan ambarlarda Tersane-i Âmire vapurları, İdare-i Mahsusa vapurları ve nafıa işleri için ayrı ayrı depo edilirdi. Kömür ambarlarının en büyükleri, İstanbul'da bulunan Sarayburnu, Kireçburnu ve Kuruçeşme ambarlarıydı. Çünkü Akdeniz ve Ege'deki mevkilere gönderilecek kömür önce Ereğli'den İstanbul'a getirilir, daha sonra buralara gönderilirdi (Hamdi Genç, "Ereğli Kömür Madenleri (1840-1920)," Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 86).

8 İstanbul Paşabahçe'de, Çubuklu'da, Kuruçeşme ve Harem gibi Boğaziçi'nin çeşitli yerlerinde gaz depoları bulunmaktaydı. 20. yüzyılın başlarından itibaren Boğaziçi'nde bulunan gaz depolarının büyük kısmı Amerika Birleşik Devletleri'ne ait Standart Oil kumpanyasına aitti. (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı/Y.A.HUS.,162/131; Meclis-i Vükela Mazbataları/MV.,119/59; MV.,221/178; MV.,223/34). Kumpanya, Paşabahçe'de gösterilecek bir yere gaz deposu inşa etmek için 1913 tarihinde ruhsat talep etmişti. (BOA. Dahiliye Umumi Vilayet Müfettişliği. BOA. DH. UMVM. 99/6) Yine aynı şirket Kuruçeşme'de gaz ve benzin deposu inşaatına başlamış, ancak Kuruçeşme mahallesi muhtarı ve ihtiyar heyeti deponun buraya yapılmaması için ilgili makamlara dilekçe vermişlerdi. (BOA. MV. 223/127).

9 BOA. DH. UMVM. 101/61.

10 Cemil Topuzlu, *80 Yıllık Hatıralarım*, Hazırlayan Cemalettin Topuzlu, Topuzlu Yayınları, İstanbul 2002, s. 189.

11 BOA. DH. UMVM. 101/37.

12 BOA. DH. UMVM. 101/61; BOA. DH. UMVM. 101/41.

13 BOA. DH. UMVM. 78/8.

14 BOA. DH. UMVM. 101/37. "Şehrimizdeki bu yıllardan beri çeşitli düzenlemeler yapmasına rağmen, 'inhisar tarafından teyli çalışarak üç beş bine yakın zenbilli bareskalar yüzünden' yeniden inhisarın önünün alınamamasından şikâyet etmekteydi. (10 Kasım 1921/7 S 1340., BOA. DH. UMVM. 116/72).

15 BOA. DH. UMVM. 101/37.

16 BOA. MV. 221/254.

17 BOA. DH. UMVM. 102/61.

17 BOA. DH. UMVM. 78/8; BOA. DH. UMVM. 101/23.

19 VE 20. YÜZYILDA

HALİÇ'TE ÇEVRE SORUNLARI VE DENİZ KİRLİLİĞİ

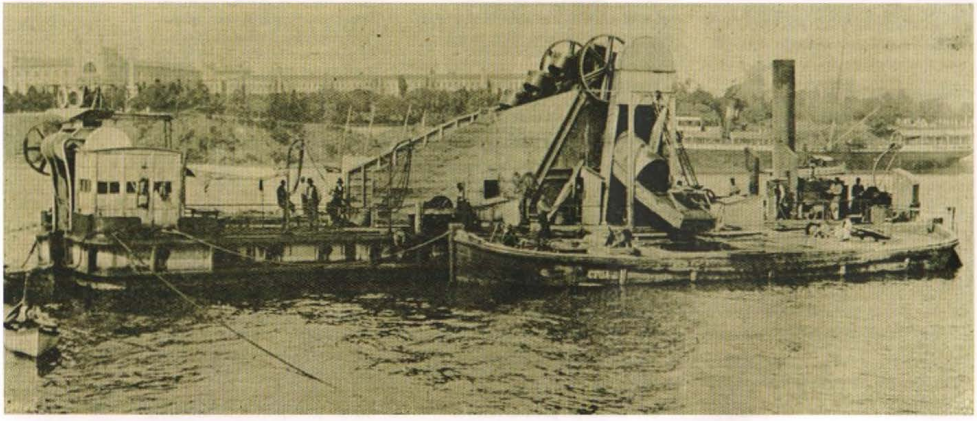
MEHMET SAİT TÜRKHAN

Tarihin en eski devirlerinden bu yana özellikle erozyon başta olmak üzere çeşitli çevre sorunlarıyla karşı karşıya kalan Haliç bölgesi, 18. yy sonlarından itibaren çevresinde gelişen hızlı ve plansız sanayileşme ve şehirleşme sonucunda endüstriyel kirlenmeye de maruz kalmıştır. Etkileri günümüze kadar süren bu çevre sorunlarına karşı çeşitli dönemlerde önlemler alınmış, ancak tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmamıştır.

Dördüncü jeolojik zamanda oluşan ve şekil itibarıyle deniz istilasına uğramış bir akarsu vadisinin körfez halini almasıyla meydana gelmiş Haliç'in[1] en geniş yeri 700 m, en dar yeri 200 m ve uzunluğu, kuzeybatı-güneydoğu ve kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 7 km kadardır. Unkapanı-Azapkapı arasındaki derinlik 40 metreye ulaşırken, Eminönü-Karaköy arasında yaklaşık 60 metredir. Taban yapısı "V" şeklinde[2] olan körfezin kıyıları zaman içinde yerleşimler ve alüvyonal dolgu ile dolmuştur. Haliç, rüzgâr etkisine kapalı sakin bir doğal liman olarak yüzyıllar boyunca ticaret gemileri ve Osmanlı donanmasına ev sahipliği yapmıştır. Balkan sahilleri, Marmara Havzası ve yakın Karadeniz sahilleri arasında Haliç, en güvenli ve korunaklı doğal limandır. Modern teknolojinin imkânlarından yoksun tarihi dönemlerde seyrü sefainin şartları bakımından korunaklı limanların ticaret hayatı için ne denli önemli olduğu yadsınamaz bir gerçektir. İşte bu doğal özelliği itibariyle Haliç ve kıyıları yüzyıllar boyunca şehir ve ticaret hayatının şekillendiği başlıca alanlar olarak tebarüz etmiştir. Fatih, fetihten sonra ilk tersaneyi Kadırga'da kurdurmuş ve Haliç'in bu doğal özelliğini takdir ederek tersane tesislerini kısa zamanda buraya taşımış, burayı yüzyıllar boyunca kullanılacak bir gemi inşa ve donanma üssü haline getirmiştir. Tersane zaman içinde Galata'dan Aynalıkavak'a kadar uzanan sahaya yayılmıştır.[3] Kıyı kesiminin gemiler için uygun derinlikte olması, küçük rıhtım yapıları ilavesiyle gemilerin baştankara etmelerine veya yandan yanaşmalarına olanak sağlamakta ve bu durum yük ve yolcu taşımacılığı için önemli bir avantaj oluşturmaktaydı. Haliç, sanayi öncesi dönemde Alibeyköy, Kâğıthane ve Kasımpaşa

Haliç tabanı, gemi güzergâhları ve iskele önleri deniz trafiğinin düzenli yapılabilmesi için zaman zaman tarak vapurları ile taranarak temizlenmiştir. Haydarpaşa Limanı önlerinde tarak vapuru ve çamur dubası.

Malumat, cilt 16, sayı 380, sf. 3353.

derelerinin taşıdığı alüvyonların tabanını çamur ve balçık ile doldurması dışında büyük bir kirlilik sorunu ile karşı karşıya kalmamıştır. 16. yüzyılda İstanbul Boğazı ile ilgili bilgiler veren Petrus Gyllius, Haliç'in içeri girildikçe bir miktar derinleştiğini, fakat kuzeye doğru kıvrılan dereler bölümüne gelinince körfezin sığlaşıp bataklık haline geldiğini, dolayısıyla bu alanda gemilerin yollarına ancak bu sığ bölgelere dikilmiş sıraklar arasında oluşturulan yollardan devam edebildiklerini belirtir.[4] Rüzgârların etkisiyle çoğu kez kum birikintileri suyu bulanıklaştırırken, daha ilerde, Kâğıthane civarındaki bataklık alanlar ve küçük adacıklar da rüzgârlar nedeniyle sürekli yer değiştirirdi. Gyllius'a göre şayet bu bölgedeki çömlekçiler tuğla için alüvyon birikintilerini almasa, zamanla dere ağzına kadar ilerleyecek olan birikintiler sonucu aradaki suyolları tamamen kapanabilir ve bu bölge tamamen kara haline gelebilirdi.[5]

İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethinden sonra iskân siyasetinin bir parçası olarak yeni bölgelerin iskâna açılması sırasında Eyüp küllliye merkezinde gelişen yeni bir kent alanı olarak tebarüz ederken, karşı kıyılardaki Kasımpaşa semti de Piyale Paşa Camii ve Tersane sahası etrafında zaman içinde gelişen bir kent dokusuna sahip olmuştur. Galata ecnebi yerleşimine bağlı olarak uluslararası ticaretin merkezi haline gelirken, karşısındaki Unkapanı ve Eminönü'ndeki iskeleler İstanbul halkının ihtiyacı için getirilen malların boşaltıldığı büyük bir antrepo haline gelmiştir. Bu ekonomik özellikleri ile birlikte Haliç dillere destan eski romantik görünümünü 19. yy başlarına kadar korumuştur. Özellikle 18. yy boyunca Kâğıthane ve Eyüp'te sahil boyunca oluşturulan köşkler ve kasırlar ile Lale Devri'nde inşa edilen Sadabad yapıları bu romantizmin en somut parçalarıdır.

Haliç'in zaman içinde dolmasını sağlayan başlıca faktör; Kâğıthane, Alibeyköy ve Kasımpaşa dereleri ile taşınan alüvyonlardır. Kâğıthane ve Alibeyköy derelerinin alüvyonları önce her iki derenin ağız kısmını, ardından nispeten daha az derin olan kuzeybatı taraftaki kıvrımlı alanları doldurarak burada küçük adacıkların oluşmasını sağlamıştır. Bu erozyon nedeniyle, Alibeyköy ve Kâğıthane derelerinin denize dökülüp bataklık haline geldiği bölge Bizans döneminde "Saprathalassa" (çürümüş deniz) olarak nitelenmiştir.[6] Haliç'in dolmasına, neden olan bir başka etmen ise Dolapdere, Okmeydanı ve Eyüp sırtlarında yağmur suları ve sellerle meydana gelen erozyondur. Bu erozyon da Haliç'in kıyı kesimlerini sığlaştırmıştır.[7] Haliç'i bu kabil erozyon etkisinden korumak için Osmanlı döneminden beri bazı tedbirlerin alındığı bilinmektedir.[8] Ayrıca Eyüp civarındaki kiremit ve çömlek imalatçıları deniz içerisindeki alüvyonu kullanarak bu kirlenmenin bir miktar da olsa tersine çevrilmesine katkı sağlamışlardır.[9] Fakat 19. yüzyılda artan nüfus ve yamaçların tarıma açılması ile birlikte özellikle dik yamaçlardaki bitki örtüsünün ortadan kalkması, buralardaki aşınmayı daha da hızlandırmıştır. Bugün yeşil alanlar sadece mezarlıklarla sınırlı kalmıştır. Öte yandan, insan eliyle meydana getirilen düzensiz kıyı yapılaşması ve denize dökülen çöp ve moloz artıkları hem kıyı çizgisinin bozulmasını hızlandırmış ve hem de sahillerin daha hızlı dolmasına neden olmuştur.

16. yüzyılda İstanbul Boğazı ile ilgili bilgiler veren Petrus Gyllius, Haliç'in içeri girildikçe bir miktar derinleştiğini, fakat kuzeye doğru kıvrılan dereler bölümüne gelinince körfezin sığlaşıp bataklık haline geldiğini, dolayısıyla bu alanda gemilerin yollarına ancak bu sığ bölgelere dikilmiş sıraklar arasında oluşturulan yollardan devam edebildiklerini belirtir.

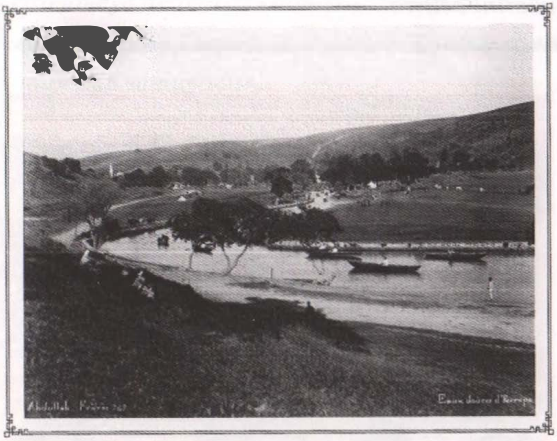
© The Hebrew University of Jerusalem & The Jewish National & University Library

"Fatih Devri sonlarında İstanbul", G.A. Vavassore, yeniden çizim 16. yy sonu.

Haliç kıyılarının kirlenmesine neden olan bir diğer faktör, denize atılan çöplerdir. Osmanlı döneminde modern anlamda bir çöp toplama ve ayrıştırma sistemi olmadığı için, şehirden toplanan çöpler uygun bir yerden denize dökülmüştür.[10] 19. yüzyıla kadar şehrin genel temizlik işleri subaşı nezaretindeki bir grup yeniçeri ve arayıcı esnafı tarafından yürütülmüştür. Arayıcılar çöplük (tahir) subaşına bağlı olarak çalışırlardı ve 17. yüzyılda toplam 500 kişiydiler. Bunlar İstanbul sokaklarındaki her türlü çöp ve pisliği toplayıp deniz kenarına boşaltır ve orada bu çöpleri ayrıştırarak, elde ettikleri çeşitli değerli eşyalarla geçimlerini sağlarlardı.[11] 19. yüzyılda ise, Şehremaneti ve belediye daireleri kurulması ile şehrin temizlik işleri ihtiyaca göre yeniden düzenlenmiştir.[12] 1893 yılında Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de (Eyüp-Galata-Üsküdar), yaklaşık 500 mahalledeki çöplerin toplanması için 320'si araba sevkinde, 100 tanesi de araba giremeyecek durumdaki sokakların çöplerinin toplanmasında kullanılmak üzere toplam 420 baş yük hayvanı kullanılmakta ve 1000'e yakın işçi istihdam edilmekteydi.[13]

MODERNLEŞME VE HALİÇ

Haliç havzasındaki köklü ve yapısal değişimler Tanzimat ve sonrasındaki döneme denk düşmektedir. Tanzimat'ın getirdiği yeni siyasi, ekonomik ve sosyal şartlar altında Osmanlı toplumu çeşitli yönlerden değişime uğrarken, bu değişim kentin çehresinde de derin izler bırakmıştır. Tanzimat'ın ekonomi politikaları, 19. yüzyılın başından beri intibak edilmeye çalışılan Avrupa ekonomilerindeki sanayileşmeyi hedeflemiştir. Sanayileşmedeki esas gaye ise ithal ikamesi yoluyla dış ticaret açığının ülke içinde üretilecek mallar aracılığıyla kapatılmaya çalışılmasıdır.[14] Fakat sanayileşme çeşitli çevre sorunlarını da beraberinde getirmiştir. İstanbul'da bu tür çevre sorunlarının en fazla gündeme geldiği alanların başında Haliç ve sahillerin temizliği meselesi gelmektedir.

Haliç'in zaman içinde dolmasında Kâğıthane deresi ile taşınan alüvyonlar da etkili olmuştur.

Aksi belirtilmedikçe süreç tüm görsel malzemeler Nurhan Atasoy'un *Yıldız Sarayı Fotoğraf Albümlerinden Yadigar-ı İstanbul* kitabından alınmıştır. (İstanbul Akkök Yayınları, 2007)

Öte yandan, 19. yüzyılda İstanbul'da ekonomik ve toplumsal değişimlere bağlı olarak kentsel yerleşimde de bazı değişimler başlamıştır. Özellikle sur içi ve Haliç kıyıları bu yüzyılda Galata ve Boğaziçi köyleri lehine en fazla itibar kaybeden mekânların başında gelmektedir.[15] Sultan Abdülmecid devrinde Topkapı Sarayı'nın Dolmabahçe Sarayı'na taşınması -her ne kadar Babıâli gibi hükümet merkezi yerinde kalmışsa da- bu itibar kaybını daha da hızlandırmış olsa gerektir. Haliç sahilleri ise, özellikle kuzey kıyılarında kurulmaya başlanan sanayi tesisleri ile birlikte bir sanayi havzasına dönüşmeye başlamıştır. Balat ve Hasköy semtleri birer sefalet mahallesine dönerken, Eyüp, kutsallığı dışında kayıkçıların, emeklilerin ve düşük gelirli ailelerin oturduğu bir yer haline gelmiştir. Kasımpaşa, fabrika sahalarına yakınlığı dolayısıyla köyden kente göçün ilk durak noktası olmuştur[16] Galata'da, özellikle Beyoğlu ve Şişli bölgesindeki kentsel gelişme ve bu bölgelerin kanalizasyon atıklarının altyapı yetersizliği nedeniyle Dolapdere, Cendere ve Baruthane dereleri yoluyla Kasımpaşa deresine ulaşması ve oradan da Haliç'e dökülmesi[17] ve yine bu bölge çöplerinin arabalarla toplanarak Haliç kıyısında mavnalara yüklenmesi Haliç'i kirleten etmenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı nedenle-

Galata'da toplanan çöpler için Haliç'te Kasımpaşa ve Galata'da iki çöp iskelesi oluşturulmuştu. Altıncı Daire-i Belediye tarafından arabalarla toplanan çöpler bu iskelelere getirilmekte ve buradan mavnalara yüklenerek Ahırkapı açıklarından Marmara Denizi akıntısına bırakılmaktaydı, ancak taşınırken Haliç'e de dökülerek kirliliğe sebep olmaktaydı.

re dayalı olarak sürekli artan şehir nüfusu,[18] yerleşim sorunları ve diğer problemlere çözüm bulmak üzere 1855 yılında Şehremaneti yönetimi oluşturulmuş ve şehir çeşitli bölgelere ayrılarak her bir bölgede ayrı ayrı belediye idarelerinin kurulması planlanmıştır. Fakat bu idarelerden ancak Altıncı Dâire-i Belediye (Galata bölgesinde) çalışmalarına başlayabilmiştir.[19] Altıncı Belediye

Dairesi'nin faaliyetleri ise sokakların genişletilmesini sağlamak, bölgenin tam bir kadastrosunu çıkarmak, çöplerin düzenli toplanmasını ve yolların aydınlatılmasını sağlamak şeklinde sıralanabilir.[20]

Bu kirlenme sonucunda Haliç kendi kendini yenileyemez hale gelmiştir. Bunun en önemli nedeni, yeterince akıntı olmamasıdır. Haliç'te iki farklı yönde akıntıdan bahsedilebilir. Birinci akıntı Alibeyköy ve Kâğıthane derelerinden kaynaklanır. Bu iki dere Haliç'i temizlemekten çok taşıdıkları alüvyonlar nedeniyle doldurmaktadır. 19. yüzyılda Haliç'in çeşitli yerlerine inşa edilen köprüler dere akıntılarının Eminönü'ne kadar ulaşmasını engellemiştir.[21] İkinci akıntı yönü ise Marmara ve Boğaz'dan Haliç'e giren akıntıdır. Marmara'dan Haliç'e giren dip akıntısı Hasköy bölgesine kadar ulaşmakta,[22] Boğaz'dan gelen yüzey akıntısı ise, Galata köprüsü dubalarına çarptığı için Karaköy'e doğru yön değiştirerek, geri çıkmaktadır.[23]

Haliç'teki kirliliği çeşitli nedenler üzerinden sınıflandırmak mümkündür. Özellikle 19. yüzyılda meydana gelen kirlenmeye karşı devletin farklı zamanlarda çeşitli önlemler alarak veya temizlik çalışmalarına girişerek Haliç'i korumaya çalıştığı görülmektedir.

I. TABİAT ŞARTLARINDAN KAYNAKLANAN KİRLİLİK

Haliç'in dolmasına neden olan en önemli etken, Kâğıthane ve Alibeyköy dereleri vasıtasıyla taşınan alüvyondur. 1970'li yıllardaki araştırmalara göre her iki derenin Haliç'e taşıdığı yıllık alüvyon miktarı yaklaşık 95.000 m³'tür[24] ve bu atıklar Haliç içerisinde yıllık ortalama 6 santimlik bir dolguya sebep olmaktadır.[25] Bu nedenle 19. yüzyılda Kâğıthane'ye doğru derinliğin yer yer birkaç metreye kadar düştüğü görülmektedir. Haliç tabanının yapısına dair araştırmalar, en tabandaki kayalık zeminin üzerinde 40-50 metre kalınlığında kum, çamur ve koyu gri balçıktan oluşan bir tabaka bulunduğunu göstermiştir. Bu tabaka derelerden taşınan alüvyon ve denize atılan çöp ve molozlarla meydana gelmiştir. 1894-1899 yılları arasında Sirkeci ile Eminönü arasındaki rıhtım tesislerinin inşaatı bu çamur tabakası nedeniyle oldukça zor ve masraflı olmuştur.[26]

Haliç tabanı, gemi güzergâhları ve iskele önleri deniz trafiğinin düzenli yapılabilmesi için zaman zaman tarak vapurları ile taranarak temizlenmiştir. Tarak vapurları seri kovalar vasıtasıyla dip çamurunu yukarıya çekmekte ve bu çamurlar dubalara boşaltılarak Marmara Denizi'nde akıntıya dökülmekteydi. Ocak 1883 tarihli Haliç dip çamuru temizliği keşfine göre Balat, Cibali, Hasköy, Galata Balık Pazarı, Sirkeci ve Fener kıyılarının tarak vapuru ile taranması ve çıkarılan çamurun istimbotların çektiği çamur dubalarıyla denizde açığa dökülmesi masrafı olarak toplam 325.600 kuruş öngörülmüştür.[27] Fakat bu temizliğin yapılması hususunda da kurumlar arasında mutabakata varılamadığı görülmektedir. Haliç'in temizliği oldukça maliyetli ve artı geliri olmayan bir iş olduğu için, bu konuda kurumlar arasında zaman zaman anlaşmazlıklar çıkmıştır. Şehremaneti denizlerin temizliğinin Bahriye Nezareti'ne ait bir görev olduğunu iddia ederken, Bahriye Nezareti de sahillerin kısa sürede dolup kirlenmesinin Şehremaneti'ne bağlı memurların çöpleri zamanında almamalarından kaynaklandığını belirterek temizlik işinin Şehremaneti'nin görevi olduğunu iddia etmiştir. Şehremaneti ise bütçesinin bu işi yapmaya kifayet edemeyeceğini belirterek, Mısır'daki kolera salgını nedeniyle temizliğin mutlaka en kısa zamanda yapılması gerektiğini bildirmiştir. Konunun Şura-yı Devlet'te müzakere edilmesi sonucunda, denizden yapılacak temizliğin Bahriye Nezareti tarafından organize edilmesine, karadaki çalışmaların ise Şehremaneti tarafından yürütülmesine karar verilmiştir.[28] Devlet kurumları arasında sürekli görülen bu anlaşmazlık, deniz temizliği hakkındaki toplumsal bilincin bir göstergesi olması bakımından ilginç sayılabilir.

1922 yılında ise, aşırı yağmurlar nedeniyle Kâğıthane ve Kasımpaşa dereleri yoluyla gelen çamur özellikle Eyüp ve civarındaki iskelelere Haliç vapurlarının yanaşmasını güçleştirmiş ve bu bölgenin taranarak temizlenmesi gerekmiştir. Şehremaneti temizliğin, işletme yoluyla gelir elde eden vapur şirketi veya Bahriye Nezareti tarafından yapılmasını önermiştir. Bahriye Nezareti'ne göre ise, yine aynı nedenle şirket veya vergi yoluyla gelir elde eden Şehremaneti bu işi üstlenmelidir. Öte yandan vapurların yanaşma sorunu sadece vapur şirketini değil, önemli ölçüde kömür tüketen ve bu kömürü deniz yoluyla nakleden Silahtaraga Elekırik Şirketi'ni de ilgilendirmektedir. Bu nedenle temizlik işini vapur şirketi ile elekırik şirketinin üstlenmesi kararlaştırılmıştır. Fakat elekırik şirketi de yüksek maliyet nedeniyle bu işe yanaşmak

Eminönü ve Galata Köprüsü.

istememiştir. Nihayetinde çözüm nezaretler ve gerektiğinde şirketlerin de katıldığı bir komisyon kurulması yoluyla çözülmeye çalışılmıştır. Buna göre yaklaşık 100.000 Osmanlı Lirası tutan temizlik masrafının Haliç'e giriş yapan gemilerden alınacak vergi yoluyla toplanmasına ve gerekli alet ve makineler ile tarak dubasının da

keli olduğu bilinmekle birlikte, bu atıkların kıyıya vurması çeşitli problemlere neden olmuştur. Bu nedenle denizlerin tamamının kirlenmesi sorunundan ziyade, sadece sahillerin kirliliğinden bahsetmek daha doğru olacaktır. Şehrin Galata bölgesinden toplanan çöpler için Haliç kenarında iki adet çöp iskelesi oluşturulmuştu.

sorumluluk almaktan kaçındıkları ve bu nedenle bazı yaz aylarında çöplerin aylarca iskelelerde kaldığı olmuştur. 1868 yılında çöplerin toplanması için Tedâbir-i Sıhhiye Komisyonu tarafından yedi adet mavna kiralanmış fakat kiraları ödenemediği için çöpler denize taşınamayarak iskelede birikmeye başlamıştır. Bunun üzeri-

1908 yılında Ayvansaray'da koleradan vefat eden bir kayıkçının midye topladığı yerlerden ve Kasımpaşa koyundaki gemi demirleri üzerinden alınan midye ve istiridye örneklerinde de kolera mikrobuna rastlanması üzerine, Haliç'ten midye ve istiridye toplanması ve satılması kesinlikle yasaklanmıştır.

Bahriye Nezareti tarafından karşılanmasına karar verilmiştir.[29]

Haliç'in çamur ile dolmasına sebep olan bir diğer akarsu ise, Kasımpaşa deresidir. Dere yoluyla Haliç'e taşınan çamur önemli derecede birikmelere ve hatta kıyıda bazı küçük adacıkların oluşmasına sebep olmuştur. Şubat 1922 tarihinde Bahriye Nezareti ile Ticaret ve Ziraat Nezareti, Haliç Vapurları Şirketi ve diğer ilgili kuruluşların katılımı ile Haliç'in temizlenmesi için bir komisyon oluşturulmuş ve komisyon ilk olarak Kasımpaşa deresi önünde adeta bir ada haline gelmiş olan çamur kütlesinin temizlenmesine karar vermiştir. Bu çamur kütlesi yaklaşık 10.000 m^3 civarındadır. Temizliğin komisyon yönetiminde ve ilgili kurumların katkıları ile gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Bahriye Nezareti tarak makinesi ve çamur dubasını temin edecek, bu araçlarda çalışacak mürettebat Haliç Vapur Şirketi tarafından temin edilecek, Şehremaneti ise yapılacak işin masraflarının karşılanması maksadıyla çıkarılan her 1 m^3 çamur için Haliç Vapur Şirketi'ne 10 kuruş ödeyecekti.[30]

II. İNSAN ELİYLE MEYDANA GELEN KİRLENME VE SALGIN HASTALIKLAR

Yoğun endüstriyel üretim şartlarının oluşmadığı 19. yüzyılda denize bırakılan evsel ve kentsel artıkların bugünkülere nazaran daha az tehli-

Bu iskeleler Kasımpaşa ve Galata çöp iskeleleriydi. Galata'dan Altıncı Daire-i Belediye tarafından arabalarla toplanan çöpler bu iskelelere getirilmekte ve buradan mavnalara yüklenerek Ahırkapı açıklarından Marmara Denizi akıntısına bırakılmaktaydı, ancak bunlar taşınırken Haliç'e de dökülerek kirliliğe sebep oluyordu. Kasımpaşa iskelesindeki çöpler Tersane'de bulunan havuzların kirlenmesine sebep olduğu için, Haziran 1899 tarihinde kaldırılması gündeme gelmiştir. Ancak Kasımpaşa çöp iskelesi yerine başka bir iskelenin kullanılmasının mümkün olmadığı, sadece Galata çöp iskelesinin de bu iş için yeterli olmayacağı belirtilerek, belediye memurlarının çöp naklinde ve sahilde ikamet eden halkın da Haliç'in temizliği konusunda daha dikkatli davranmaları gerektiğine dikkat çekilmiştir.[31] Öte yandan, çöpler zaman zaman yeterince açığa dökülmediği için veya ters akıntılar sebebiyle karaya vurmaktaydı. Ağustos 1893 tarihinde, şiddetli lodos nedeniyle yeteri kadar açılamayan mavnaların, çöpleri Tersane'den Şehremaneti'ne kiralanacak römorkörler yardımıyla taşımalarına karar verilmiştir.[32]

Fakat çöplerin kurumlar arası sorunlar nedeniyle düzenli olarak toplanması ve denize dökülmesi hususunda aksamalar meydana geldiği görülmektedir. Özellikle iskelelerden denize nakil hususunda kurumların

ne çöplerin Beşiktaş ve Haliç içindeki çöp iskelelerinden toparlanması işi aylık 3.550 kuruş karşılığında Yenicami Hammaları Kolbaşısı Hasan Ağa'ya ihale edilmiştir.[33]

Kolera gibi herhangi bir salgın hastalığın çevreveya komşu bölgelerde ortaya çıkması durumunda, İstanbul'un temizliği konusunda hemen bazı ek tedbirlerin alındığı görülmektedir. 1892 yılında Hicaz bölgesinde görülen koleradan korunmak amacıyla Dahiliye Nezareti'nde bir sıhhiye komisyonu oluşturulmuş ve bu komisyon şehir içinde çeşitli teftişler gerçekleştirmiştir. Teftişlerde, muhtemelen koleradan ölen hayvanların derileri alındıktan sonra leşlerinin Marmara Denizi'ne atıldığı, ancak bu leşlerin akıntının olduğu daha açık yerlere atılması gerektiği, sığ yerlere atılan leşlerin kısa sürede karaya vurarak kokuştuğu ve hastalık riskini artırdığı görülmüş, karaya vuran hayvan leşlerinin sahiplerinin belirlenmesi durumunda cezalandırılmalarına karar verilmiştir.[34] Kolera salgınının deniz ve deniz ürünleri yoluyla bulaştığının anlaşılması, salgın zamanlarında deniz temizliği konusunda ayrıca dikkatli davranılmasını gerektirmiştir. 1908 yılında Ayvansaray'da koleradan vefat eden bir kayıkçının midye topladığı yerlerde ve Kasımpaşa koyundaki gemi demirleri üzerinden alınan midye ve istiridye örneklerinde de kolera mikrobuna rastlanması üzerine, Haliç'ten midye

ve istiridye çıkarılması ve satılması kesinlikle yasaklanmıştır.[35] Temmuz 1910 tarihinde ise, Rusya'da kolera hastalığı görüldüğü ve hastalığın deniz yoluyla limana ulaşabileceği ihtimaline karşılık sıkı önlemler alınırken, bir taraftan da kirlilik nedeniyle Haliç'te balık ölümlerine rastlanması üzerine, bu durumun herhangi bir salgını kolaylaştıracağı düşünülerek hemen genel temizlik çalışmalarına girişilmesi hakkında Şehremaneti ve Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü uyarılmıştır.[36] 3 Ekim 1910 tarihinde ise, Haliç'ten toplanan midyeler tahlil edilmiş, mikroplu oldukları ve hastalığa sebep olabilecekleri belirtilmiş ve Haliç'ten midye toplanması yasaklanmıştır. Fakat yasağa rağmen bazı balıkçıların Haliç'ten çıkardıkları midyeyi Galata'daki balık pazarında satmaya devam ettikleri tespit edilmiş ve midyelerine el konulmaya başlanmıştır.[37]

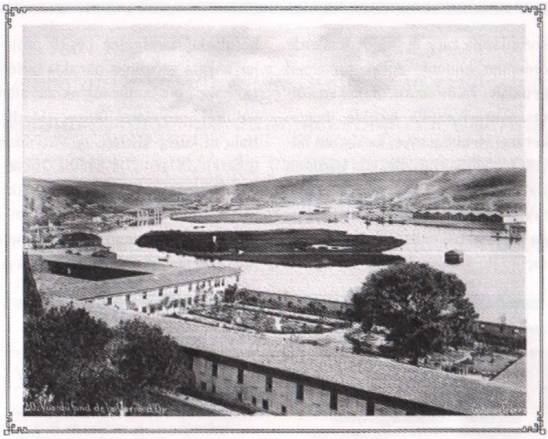
III. SANAYİ TESİSLERİNDEN KAYNAKLANAN KİRLİLİK

Haliç'in kirlenmesindeki en önemli nedenlerden bir diğeri ise, 19. yüzyılda kurulmaya başlanan sanayi tesisleridir. 19. yy başlarında girişilen askeri reformlar çerçevesinde, doğal liman özelliği ve deniz ulaşımı imkânlarının kolaylığı nedeniyle özellikle kuzey kıyılarında önemli sanayi tesisleri kurulmaya başlanmasıyla Haliç yavaş yavaş tabii çekiciliğini kaybetmeye başlamıştır. Geçmişi 15. yüzyıla kadar uzanan Tersane tesisleri dışında, özellikle III. Selim ve II. Mahmud devirlerinde başlayan sanayileşme[38] ile birlikte, yeni kurulan Humbarahane, Feshane, İplik Fabrikası, Silahtarağa Elektrik Fabrikası[39] ile daha önce var olan Tophane ve Tersane tesislerinin modernleştirilmesi için bazı küçük fabrikalar ve buharlı değirmenler kurulmuştur.[40] Bu tesisler 20. yüzyılda genişleyerek Haliç'i hem mimari hem de çevresel anlamda tehdit ederek kirletmiştir. 1839'da, Beyhan Sultan Sahilsarayı'nın yerine inşa edilen Feshane binası 1843 yılında genişletilmiş, 1868 yılındaki yangından sonra yeniden inşa edilmiş ve 1986 yılına kadar dokuma fabrikası olarak kullanılmıştır.[41] Bahariye'deki Fatma Sultan Sahilsarayı üzerine 1827 yılından inşa edilen İplikhane ise 1870'lere kadar gemilere yelken bezi ve Asâkir-i Mansûre ordusuna giyim kumaşı dokumuştur.[42] 20. yy başında kurulan Sütlüce Mezbahası da Haliç'i kirleten bir sanayi tesisi olarak uzun yıllar faaliyet göstermiş ve ancak yakın tarihlerde kapatılabilmiştir.[43] İstanbul ve çevresinin elektrik ihtiyacını karşılamak için kurulan ve 1914 yılında faaliyete başlayan Silahtarağa Elektrik Fabrikası, Alibeyköy deresi ile Kâğıthane deresi arasındaki alanda kurulmuştur. Fabrikanın soğutma ünitelerinde Alibeyköy deresinden alınan su kullanılmış ve bir miktar ısınmış ve kirlenmiş olan bu atık su Kâğıthane deresi yoluyla Haliç'e boşaltılmıştır. Faaliyette olduğu 1970'li yıllarda yapılan bir araştırmaya göre bu atık su Haliç'i termik su kirlenmesine maruz bırakmaktaydı.[44]

Ancak, bir kısmı belirtilen bu sanayi kuruluşlarının hemen tamamı buhar teknolojisine dayandığı için önemli miktarda kömür bu bölgede yakılmış, kömür nakliyatı ve boşaltma sırasında denize dökülen kömürler kıyı kesiminin kısa sürede dolmasına ve kirlenmesine neden olmuştur. Bu sebeple 1910 yılında Haliç sahillerindeki kömür depolarının kaldırılarak yerlerinin Şehremaneti'nce istimlak edilmesine ve ruhsatsız olarak çalışan fabrikaların da Yeşilköy sahiline taşınmasına karar verilmiştir.[45] Fakat sanayi tesislerini 1980'li yılların sonlarına kadar Haliç çevresinden uzaklaştırmak mümkün olmamıştır.

Gemi teknolojisinde buharlı sisteme geçiş, gemi inşasında demir ve çeliğin kullanılmaya başlanması ve gemi sökümü gibi çevreye zararlı atık bırakan bir sanayi kolunun gelişmesi yanında Tersane alanında batan ve çıkarılamayan gemiler de Haliç'in gün geçtikçe daha da kirlenmesine ve dolmasına neden olmuştur. Ayrıca her kış Haliç sahilinde kışlayan 300 kadar yelkenli gemiden çeşitli şekillerde denize bırakılan artıklar ve özellikle gemi safraları Haliç'in kıyı kesimlerinin kısa zamanda dolmasında etkili olmuştur.[46] Bu tür kirlenmelerin önüne geçmek için de gemilerin Umuryeri, Kireçburnu, Çubuklu, Büyükdere ve Kuleli gibi Boğaziçi sahillerinde kışlamalarına karar verilmiş ve nakliye gemilerinin, yüklerini boşaltarak en kısa zamanda Haliç'ten çıkması yönünde önlemler alınmıştır.[47]

Tarihin en eski devirlerinden bu yana özellikle erozyon başta olmak üzere çeşitli çevre sorunlarıyla karşı karşıya kalan Haliç bölgesi, 18. yy sonlarından itibaren çevresinde gelişen hızlı ve plansız sanayileşme ve şehirleşme sonucunda endüstriyel kirlenmeye de maruz kalmıştır. Etkileri günümüze kadar süren bu çevre

Haliç'ten Eyüp ve Sütlüce.

Haliç'te iki farklı yönlü akıntıdan bahsedilebilir. Birinci akıntı Alibeyköy ve Kâğıthane derelerinden kaynaklanır. Bu dereler Haliç'i temizlemekten çok taşıdıkları alüvyonlarla doldurmaktadır. 19. yüzyılda Haliç üstüne inşa edilen köprüler bu akıntının Eminönü'ne kadar ulaşmasını engellemiştir. Marmara ve Boğaz'dan Haliç'e giren ters yöndeki dip akıntısı ise Hasköy bölgesine kadar ulaşmaktadır.

sorunlarına karşı çeşitli dönemlerde önlemler alınmış, ancak tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmamıştır. Bununla birlikte, bugün kentsel ve endüstriyel kirlilikten büyük ölçüde kurtarılmış gibi görünen Haliç bölgesi, geçmişte sahip olduğu önem düşünüldüğünde aynı zamanda kültürel bakımdan da ilgiye muhtaçtır. Bu kapsamda bazı kurum ve kuruluşlar tarafından çeşitli projeler hayata geçirilmiş olmakla birlikte, Haliç'i bir bütün olarak ele alan kültürel projelere ihtiyaç vardır. Haliç'in kuzey kıyıları, 15. yüzyıldan itibaren çok geniş bir alanda Osmanlı donanmasına hizmet vermiş, Türk denizcilik ve teknoloji tarihinin belki de en önemli kurumu olan Tersane-i Âmire'ye mekân olmuştur. Bu sebeple, bu alanda yüzyıllar boyu süren gemi inşa teknolojisinin gelişim ve değişim süreçlerini yansıtan bir Tersane Müzesi'nin kurulması hem Haliç hem de denizcilik tarihimiz adına isabetli olacaktır.

MEHMET SAİT TÜRKHAN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
AVRASYA ENSTİTÜSÜ
ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ

DİPNOTLAR

1 Semavi Eyice, "Haliç", *DİA.*, c. XV, s. 264.

2 Eyice, "Haliç", s. 264.

3 İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*,İstanbul2005, s. 56 ve İdris Bostan, *Osmanlı Bahriyesi Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992, s. 3-4.

4 Petrus Gyllius, *İstanbul Boğazı*, (çev. E. Özbayoğlu), İstanbul 2000, s. 53-54.

5 Gyllius, *İstanbul Boğazı*, s. 69.

6 Gyllius, *aynı eser*, s. 69-70.

7 İsmail Yalçınlar, "İstanbul Haliç'inin Temizlenmesi ve Şehrin Gelişmesi Üzerine Notlar", *Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, s. 20-21 (1974), s. 27.

8 1856 tarihli bir belgede, Fatih devrinden beri Eyüp, Kâğıthane, Alibeyköy ve Sütlüce bölgelerinde erozyona karşı ırzaatın yasaklandığı ve buraların Kanuni zamanında ayrık otları ile yeşillendirildiği belirtilerek son zamanlarda bu düzenin bozulmaya başladığı ifade edilmektedir. A. MKT. MHM. 77/72 (14 Ca. 1272/22 Ocak 1856).

9 18. yüzyılda Eyüp civarındaki kiremit imalathaneleri faal durumdaydı. Ahmed Refik, *Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1689-1785)*, İstanbul 1988, s. 79-80.

10 16. yüzyılda şehir içinden toplanan çöpler Yenikapı'daki Langa bostanından denize atılmaktaydı. Bk. Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1495-1591)*, İstanbul 1988, s. 65.

11 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. I, s. 221.

12 O. Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, c. II, İstanbul 1995, s. 912-913.

13 Y. PRK. Şİ1. 4/66 (05, 12ıı/21 Ağustos1893).

14 Tevfik Güran, "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları", *150. Yılında Tanzimat*, (yay. haz. H. D. Yıldız), Ankara1992, s. 236-237.

15 İlhan Tekeli, "19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü" *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Edt. M. Seyitdanlıoğlu-H. İnalcık), Ankara 2006, s. 373.

16 Tekeli, "Metropol Alanının Dönüşümü", s. 373.

17 Tığınç Oktar-Harndi Genç, "Osmanlı İstanbul'unda Haliç ve Çevresindeki Kirlilik Sorunu" *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu 22-23 Mayıs 2003 Cibali İstanbul*, İstanbul 2004, s. 586.

18 1828 yılında Dersaadet (İstanbul) ve Bilâd-ı selâse (Eyüp-Galata-Üsküdar) nüfusu 359.000 iken, bu rakam 1897 yılında 1.077.000'e çıkmıştır. Bu demografik artış şehrin nasıl bir idari ve sosyal büyüme sorunu ile karşı karşıya olduğunu göstermeye yeter nitelikte dir. Tekeli, "Metropol Alanının Dönüşümü", s. 364.

19 Tekeli, "Metropol Alanının Dönüşümü", s. 365.

20 Altıncı Daire-i Belediye'nin faaliyetleri hakkında bk. Ergin, *Mecelle*, c. III, İstanbul 1995, s. 1307-1343; Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, (çev. S. Deringil), İstanbul 1996, s. 38-40; Mustafa Cezar, *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu*, İstanbul 1991, s. 145-161.

21 Sarraf Mişridiç tarafından yaptırılan köprünün dubalarının akıntıyı etkilemesi ve dubaların etrafındaoluşan çamur birikintisi hakkında alınması gereken önlemler ve köprünün kaldırılması tartışmaları için bk. A. MKT. MVL. 77/72 (14 Ca. 1272/22 Ocak 1856).

22 Şevket Güçlüer-Mustafa Doğrusal, "Haliç'in Fiziksel Oşinografik Durumunun İncelenmesi", *Haliç Sorunları ve Çözüm Yolları Ulusal Sempozyumu Tebliğleri 11-12 Şubat 1976 Boğaziçi Üniversitesi*, İstanbul 1977, s. 71; M. İlham Artüz-Kenan Korkmaz, "Haliç'in Kirlenmesinde Su Hareketlerinin Rolü", *Haliç Sorunları ve Çözüm Yolları Ulusal Sempozyumu Tebliğleri 11-12 Şubat 1976 Boğaziçi Üniversitesi*, İstanbul 1977, s. 75-96.

23 M. Nedret Utkan, "Haliç'in Dolması ve Temizlenmesinin Oşeanografik Açıdan İncelenmesi", *Haliç Sorunları ve Çözüm Yolları Ulusal Sempozyumu Tebliğleri 11-12 Şubat 1976 Boğaziçi Üniversitesi*, İstanbul 1977, s. 309.

24 A. Nihat Balcı, "Haliç'in Dolması ve Kirlenmesinde Alibey ve Kâğıthane Derelerinin Rolü", *Haliç Sorunları ve Çözüm Yolları Ulusal Sempozyumu Tebliğleri 11-12 Şubat 1976 Boğaziçi Üniversitesi*, İstanbul 1977, s. 279.

25 Gündüz Özdeş, "Haliç'te Çevre Kirlenmesi ve Planlama Sorunları", *Haliç Sorunları ve Çözüm Yolları Ulusal Sempozyumu Tebliğleri 11-12 Şubat 1976 Boğaziçi Üniversitesi*, İstanbul 1977, s. 405.

26 Wolfgang Müler-Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, İstanbul 1998, s. 2.

27 ŞD. 5/23(13Ra. 1300/22Ocak1883).

28 ŞD. 5/23(13Ra. 1300/22Ocak 1883).

29 DH. UMV. 102/8 26 Ca. 1340/25Ocak1922).

30 DH. MKT. 86/20 (23 C. 1340/21 Şubat 1922).

31 DH. MKT. 2216/26 (18 S. 1317/28 Haziran 1899).

32 Y. PRK. ŞH 4/66 (8 S. 1311/21 Ağustos 1893).

33 A. MKT. MHM. 427/95 (11. Ş. 1285/27 Kasım 1868).

34 BH. MKT. 1748/54 (19 Z. 1309/15 Temmuz 1892).

35 DH. MKT 1239/1 (7 S. 1326/11 Mart 1908).

36 DH. EUM. THR. 39/50 (24 C. 1328/3 Temmuz 1910).

37 DH. EUM. THR. 48/46 (27 S. 1328/3 Ekim 1910).

38 17. yy sonu ve 19. yüzyıldaki sanayileşme hareketleri ve yeni kurulan fabrikalar hakkında bk. Wolfgang Müler-Wiener, "15-19. Yüzyıllar Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar", *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, (edt. E. İhsanoğlu), İstanbul 1992, s. 51-120.

39 Silahtaraga Elektrik Fabrikası hakkında bk. Burcu Kuş-Mevlüde Kuşu, "Monografik Bir Çalışma: Silahtaraga Elektrik Fabrikası", *Tarihi Kültürü Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu VIII Tebliğler*, İstanbul 2004, s. 28-39.

40 Edward C. Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", (çev. Y. Cezar), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Edt. M. Seyitdanlıoğlu-H. İnalcık), Ankara 2006, s. 468-469.

41 Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", s. 472; Güran, "Devlet Fabrikaları", s. 239-244; Feshane hakkında bk. Ahmet Yaramış, "Feshane'nin İlk Kuruluş Yılları", *Tarihi Kültürü Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu VIII Tebliğler*, İstanbul 2004, s. 94-99.

42 Nazlı Öztürk, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme ve 1827'de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası", *Vakıflar Dergisi*, s. XXI, (İstanbul 1990), s. 23-80.

43 Kuruluş süreci için bk. Oktar-Genç, "Haliç ve Kirlilik Sorunu", s. 585-586.

44 Yalçın Akar, "Silahtaraga Santralı Etüdü", *Haliç Sorunları ve Çözüm Yolları Ulusal Sempozyumu Tebliğleri 11-12 Şubat 1976 Boğaziçi Üniversitesi*, İstanbul 1977, s. 325-326.

45 MV. 141/61 (11. C. 1328/18 Ağustos 1910).

46 İdris Bostan, "Temiz Deniz Politikası ve Osmanlılar", *Deniz Kuvvetli*, Nisan 2006, s. 68.

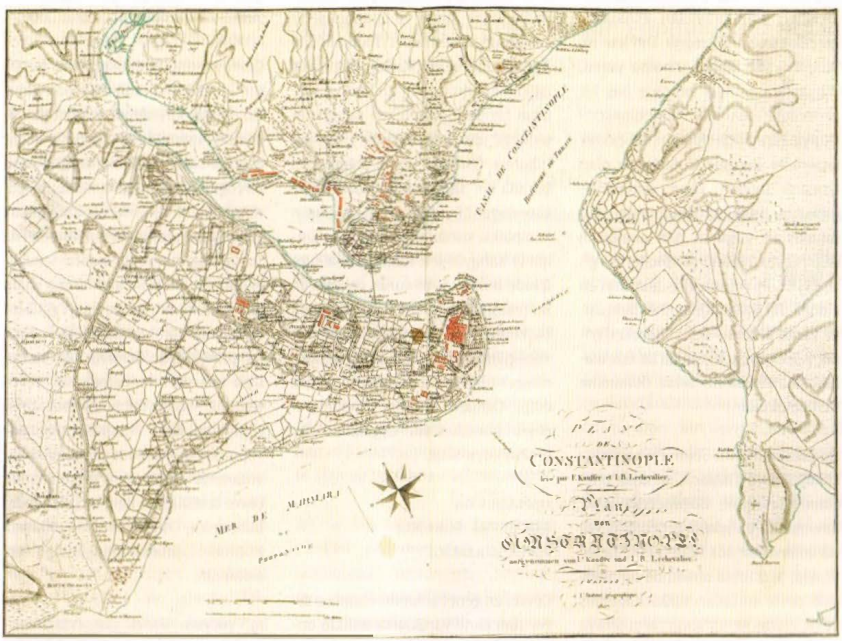
47 MV. 141/61 (11. C. 1328/18 Ağustos 1910).

19. YÜZYIL İSTANBUL

HAVA KİRLİLİĞİ SORUNU

FİLİZ DIĞIROĞLU

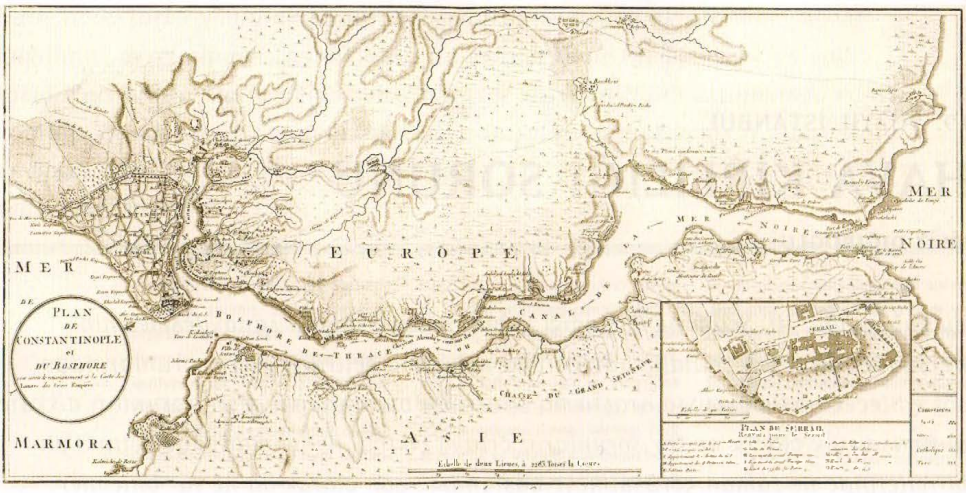
Bu çalışmada, III. Selim ile başladığı kabul edilen Osmanlı sanayileşmesinin Dersaadet, Boğaziçi ve Haliç havzasında meydana getirdiği çevre sorunlarından söz edilecektir. Dolayısıyla araştırma sırasında bu alandaki çevre sorunları dikkate alınmış ve ilk olarak ne tür sorunların ortaya çıktığı, ikinci olarak devletin ilgili birimlerinde ne zaman görüşülmeye başlandığı, son olarak da ne tür önlemler alındığı sorularına cevap aranmıştır.

1807 yılına ait F. Kauffer ve I.B. Lechevalier tarafından çizilen İstanbul planı.

Sanayi devrimi, tarihi ama aynı zamanda sonuçlarının etkisi halen devam eden bir olgu olarak güncel bir hadisedir. Sanayi devrimini atlayarak 19 ve 20. yüzyıl tarihini ve ekonomik hadiselerin ritminin karmaşık düzenini anlamak olanaksızdır.[1] Dünyanın her yerinde sanayileşme ile birlikte şehir hayatında ve kırsal yaşamda gözle görülür bir değişim ve dönüşüm yaşanmış, bu değişimlerin getirdiği birtakım olumlu ve olumsuz etkiler görülmüştür. Sanayi devrimiyle dünyamıza miras kalan olumsuz etkilerin başında da çevre sorunları gelmektedir.

Sanayi devrimi Avrupa'da şafak kalktığı dönemde, Osmanlı Devleti ve diğer dünya ülkeleri tarafından ciddi anlamda hissedilmişti. Bu karşılaş-

1800 yılına ait İstanbul Boğaziçi haritası.

"1800, Plan De Constantinople et Du Bosphore "http://historic-cities.huji.ac.il/turkey/istanbul/istanbul.html"

ma, sanayileşmiş ülkelerin kendilerine hem hammadde sağlayabilecekleri hem de ürünlerini pazarlayabilecekleri alan arayışları esnasında gerçekleşmişti. Osmanlı Devleti 19. yüzyıla kadar kendi kendine yeten, ihtiyaçlara yönelik kendine has bir ekonomik sistemle yönetilmiştir.[2] Dünya ölçeğinde değişen ekonomik sistem ve dengelerin farkında olan Osmanlı Devleti, kendi sisteminde birtakım ıslah girişimlerinde bulunmuş ve yaşamın tüm alanlarını düzenleyen reform çalışmalarına girişmiştir. Bu reform girişimlerinin en ciddisi, III. Selim dönemine damgasını vuran Nizam-ı Cedid hareketleridir. Askeri amaçlı olsa da ilk fabrikaların kurulması III. Selim dönemine rastlamaktadır.[3]

Bu çalışmada, III. Selim ile başladığı kabul edilen Osmanlı sanayileşmesinin Dersaadet, Boğaziçi ve Haliç havzasında meydana getirdiği çevre sorunlarından söz edilecektir. Dolayısıyla, araştırma sırasında bu alandaki çevre sorunları dikkate alınmış ve ilk olarak ne tür sorunların ortaya çıktığı; ikinci olarak, devletin ilgili birimlerinde ne zaman görüşülmeye başlandığı; son olarak da ne tür önlemler alındığı sorularına cevap aranmıştır. Bu çalışmanın coğrafi can damarını, Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'un hemen yakınındaki Haliç havzası ve Boğaziçi kıyıları oluşturmaktadır. Bununla beraber, İstanbul'un batısında, kuzeyde Edirne yolu, güneyde Marmara Denizi ile sınırlı ve İstanbul şehir surlarının köşesindeki Yedikule'den Küçükçekmece'ye kadar doğu-batı istikametinde 130 km uzanan ve ince uzun bir şeride yerleşen sanayi tesislerini de içermektedir. 1843'ten itibaren Osmanlı resmi memurları burada bir "sanayi parkı" olarak dikkate değer bir sınai ve tarımsal ürün kompleksi kurdular.[4] Bu hızlı kalkınma ve sanayileşme hamlesi kısa süre içinde bir dizi yeni sorun da getirdi. Bu çalışmanın ana amacı Osmanlı başkentindeki sanayileşmenin resmini çizmekten ziyade, sanayileşmenin getirdiği çevre sorunlarını tespit edip, Osmanlı devlet yönetiminin çevre konusundaki uygulamalarını ortaya koymaktır.

OSMANLI'DA BİR ÇEVRE SORUNU: HAVA KİRLİLİĞİ

Çevre, en genel anlamda insan ve diğer tüm canlı varlıklarla birlikte doğanın ve doğadaki insan yapısı öğelerin bütünüdür ve insanın doğa ile ilişkisi bu bütünlük içinde sürekli bir değişim ve dönüşüm gösterir. Çevre, toplumların gündemine ciddiye alınması gereken bir sorun olarak "sanayi inkılabı" ile girdi. Bugün dünyanın bütün sanayileşmiş ya da sanayileşmekte olan ülkelerinin ortak sorunu haline gelen çevre kirlenmesi ise plansız sanayileşmenin, hızlı ve düzensiz kentleşmenin bir ürünüdür.

Çevre sorunları oldukça geniş bir tanım olup, çevre temizliğinden hava, su, toprak kirliliğine, oradan da yaşamsal kaynakların kaybına kadar uzanan ciddi meselelerdir. Bunların birçoğu Osmanlı Devleti'nde de görülen, ancak boyutları itibariyle çok şiddetli hissedilmeyen meselelerdi. Su kanallarının ve limanların temizliği, dere ve bataklık alanlarının ıslahı gibi konular sık sık devletin ilgili birimlerinin gündem maddeleri arasına girmekteydi. Osmanlı Devleti'nin ilgili birimleri ve belediyeler çevre temizliği düzeyinde çağdaşlarının çoğundan önce başarılı çalışmalar yapmışlardı. Nitekim şeriye sicil kayıtlarında ve ahkâm defterlerinde çevre temizliği ile ilgili birçok kaydın bulunması, Osmanlı'da çevre duyarlılığının oluşmakta olduğunu göstermektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra İstanbul'da, özellikle Boğaziçi ve Haliç'te, mevcut insan doğa ilişkisi çerçevesinde yaşanan değişim ve dönüşümlerin yol açtığı muhtelif çevre sorunları vardı. Bu sorunlar içinde en hafifi, insanların ısınma ihtiyaçlarını giderirken kullandıkları yakıt maddelerinin havaya bıraktığı

atıklar ve bacaların temizlenmemesiydi. Bu sorun, kirlilikten ziyade yangına sebebiyet veren bir durum olarak telakki edilmiş, dönemin yöneticileri tarafından hazırlanan kararlar,[5] kanunlar ve sonraları da "Harik Nizamnameleri" çerçevesinde değerlendirilmiştir.[6] Çevre sorunları, özellikle de hava kirliliği genellikle çağdaş dünyanın güncel bir konusu gibi görülmekle birlikte, günümüzden çok önce ortaya çıkmış, 1800'lü yıllarda Londra'da gerek hava kirliliği, gerekse çevre sağlığı koşulları "sorun" boyutuna ulaşmıştır.[7]

1859'a gelindiğinde çevre sorunları içinde bir tanesi vardı ki, o döneme kadar Osmanlı Devleti'nin belki de hiç karşılaşmadığı türdendi. "Hava kirliliği" Osmanlı Devleti'nde sanayileşme hamlesiyle birlikte ortaya çıkmış, ilk olarak da sanayileşmenin görüldüğü Haliç havzasında şikâyete neden olmuştu. Şehir içinde yapılmasına müsaade edilen fabrikaların etrafa yaydığı duman, çevresindeki mesken sahiplerini rahatsız etmişti. Ahali şehir içinde ve özellikle de mahalle aralarında fabrikaların inşa ettirilmemesini istemişti.[8] Ardından Şirket-i Hayriyevapurlarında ve fabrikalarda kullanılan kömürün dumanı rahatsızlık vermişti.

Bu dönemde kömür dumanın İstanbul'un havasını hissedilir derecede değiştirdiğine dair birçok şikâyet örneğine rastlamak mümkündür. Şikâyetler üzerine devlet "hava kirliliği" sorununa çözüm bulmak için harekete geçmiştir. 1857 yılında çeşitli altyapı yatırımlarıyla ilgili işlere nezaret etmek üzere kurulmuş olan "Meclis-i Maâbir"[9] 4 B 1273/ 16 Ocak 1861'de Dersaadet'teki hava kirliliği problemini görüşmeye başlamıştır. Mecliste görüşülen problemin gerekçesi, Haliç ve İstanbul'daki vapurların ve fabrika bacalarının çıkardığı dumanın, havayı sıhhat-i umumiyeyi rahatsız edecek boyutlarda değiştirmesiydi; sonradan bu gidişatı durdurmak için çalışmalar başlatılmıştır.

Meclis-i Maâbir'de bu problem çerçevesinde alınacak bir dizi tedbir tartışılmış ve bu tedbirler serisini karara bağlayan bir layiha (rapor) ortaya çıkmıştır. Bu kararlar 17 maddelik bir layiha şeklinde hazırlanıp dönemin en üst yönetim organlarından Tanzimat-ı Meclis-i Ali'ye sunulmuştur. Layihadaki kararların içinde en dikkat çekeni, bir sanayi bölgesi oluşturma çabalarıdır. Bu bölgenin sınırları da "Anadolu tarafında Sarayburnu'ndan Fenerbahçe'sine ve Rumeli tarafında Sarıyer'den Ortaköy'e ve aşağısı bir cânibden Boğaziçi ve diğer taraftan Kâğıthane ve Alibey ve Rami Çiftliği ve Yedikule'den" ibaret bir kırık hat ve diğer taraftan da deniz ile çevrili mahallerin iç kısmı olarak belirlenmiştir. Bu layiha ile belirlenen bölge dahilinde yapılacak fabrikaların nitelikleri de karara bağlanmıştır. Örneğin fabrikaların, enerji kaynağı olarak çalıştırdıkları makinelerin gücüne göre üç kısma ayrılması öngörülmüştür. Böylece makine gücü; 40 dereceden ziyade kuvveti olan, 13 derece ile 40 derece arasında bulunan ve 10 dereceden daha az kuvvette olan üç tip fabrika belirlenmiştir.

Bu üç tip fabrikadan birincisinin mesken yerlerine uzak alanlarda kurulacağı; ikincisinin, sınırlarının yüksek duvarlarla belirlenmesi ve makinelerin güvenli olduğunun onaylanması gibi gerekli önlemler alındıktan sonra yerleşim bölgelerine yakın alanlarda kurulabileceği, üçüncüsünün ise güç bakımından büyük bir tehlike oluşturmadığı için mahallelerde bulunabileceği kararı alınmıştır. Ancak gerek bu fabrikaların, gerekse Boğaz'da ulaşımı sağlayan vapurların kullandıkları yakıtlara dikkat edilmesi ve bunların çıkardıkları dumanın havaya en az zarar verecek nitelikte olması için çeşitli yakıt türlerinin denenmesi düşünülmüştür. Hatta o dönemde havaya taşkömürü ve kokkömüründen daha az duman veren yakıtların kullanılmasını mecbur tutacak gerekli düzenlemelerin yapılması istenmiş, üstelik Avrupa'daki usul ve nizamatın zaten bu şekilde düzenlendiği ve yürütüldüğü, ancak Devlet-i Aliye'de bu hususta şimdiye kadar hiçbir çalışma yapılmadığı belirtilmiştir.[10]

Dersaadet sahillerinde, özellikle Boğaziçi ve Haliç civarında, hatta mahalle içlerinde fabrikalar çoğalmakta ve bu durum halkı, rahatsız etmekteydi. Her ne kadar bu rapor ve ardından gelen 1862 tarihli, buharlı makine ile çalışan fabrikaların tayin edilen sınırlar dahilinde inşasını yasaklayan nizamname[11] bu fabrikaların kullandıkları enerji kaynaklarını, diğer bir deyişle potansiyel tehdidi miktarlarına göre üçe ayırmış ve tehlikeyi yerleşim bölgelerinden tedrici olarak uzaklaştırmış gibi görünse de, soruna kalıcı bir çözüm üretememişti. Fabrikaların, İstanbul gibi ahşap yapıların yoğunlukta olduğu bir yerde, bacalarından çıkan duman dışında çevreye verebileceği muhtemel zararların başında yangın gelmekteydi. Halkı endişeye düşüren birinci neden elbette bu korkuydu ve çoğu zaman hava kirliliği ikinci derecede bir sorundu.

Fabrikalaşma İstanbul'un havasını değiştirdiği gibi formunu da değiştir-

1859'da "hava kirliliği" Osmanlı Devleti'nde ilk olarak sanayileşmenin görüldüğü Haliç havzasında şikâyete neden olmuştu. Şehir içinde yapılmasına müsaade edilen fabrikaların etrafa yaydığı duman çevredeki mesken sahiplerini rahatsız etmiş, ahali, şehir içinde ve özellikle de mahalle aralarında fabrikaların inşa ettirilmemesini istemiştir.

miş ve sanayileşmenin ilk örneklerinin görüldüğü Haliç bu değişimin en çarpıcı örneği olmuştur. Kent mekânının toplumsal katmanı açısından bakıldığında, 19. yüzyılda Haliç sahillerinin prestij kaybettiği, geçmiş dönemdeki Sadabat köşklerinin yerlerini Feshane, Cibali gibi imalathane ve fabrikalara, İplikhane Kışlası ve Humbaracılar Kışlası gibi kışlalarla Mühendishane-i Berr-i Hümayun gibi yüksek öğretim kuruluşlarına kaptırdığı görülmektedir.[12] Dolayısıyla daha önceleri Sadabat köşklerinde oturan İstanbul eliti yerlerini bu fabrikalardaki işçilere bırakmış, kent yoğun bir emek göçüne sahne olmuştu.

Fabrikalaşma İstanbul'un havasını değiştirdiği gibi, formunu da değiştirmiş ve sanayileşmenin ilk örneklerinin görüldüğü Haliç bu değişimin en çarpıcı örneği olmuştur. Sadabat köşklerinin, yerlerini Feshane, Cibali gibi imalathane ve fabrikalara, İplikhane Kışlası ve Humbaracılar Kışlası gibi kışlalarla Mühendishane-i Berr-i Hümayun gibi yüksek öğretim kuruluşlarına kaptırdığı görülmektedir.

HAVA KİRLİLİĞİNE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI: FİLTRE MÜZAKERELERİ

Osmanlı Devleti'nin sanayileşme hamlesi, fabrika bacalarından çıkan dumanın sıkça şikâyet konusu olmasına rağmen son sürat ve yetersiz planlamayla devam etmekteydi. 1860'lı yıllarda İstanbul'da, Boğaziçi'nde Şirket-i Hayriye vapurları çalışmakta, diğer hatlarda Fevaid-i Osmaniye vapurları işlemekte, ayrıca Haliç'te, yabancılara ait gemi çekmeye yarar römorkler faaliyet göstermektedir. Bu vapurlardan çıkan dumanın zararının giderilmesi devletçe düşünülmüş ve mesele Şura-yı Devlet'e havale edilmişti. Şura-yı Devlet'te yapılan müzakerelerden anlaşıldığına göre: Petri isimli bir Fransız, vapurlardan çıkan zararlı dumanı yok edecek "fümivore" denilen bir cihaz yapmıştır. Hayli ilgi çeken bu cihazın tedarik edilip gemilerde kullanılması konusunda bir ittifak oluşmuştu. Şura-yı Devlet üyeleri esas itibariyle gerek gemilerde, gerek fabrikalarda filtre kullanılmasının çok faydalı olacağına, bu sayede İstanbul'un ve şehir halkının zararlı dumandan kurtulacağına inanmaktaydı. Fakat tanesi 1200 frank olan bu pahalı cihazdan en az 55-60 adet alınması ve peşin ödeme yapılması gerekmekteydi. Halbuki cihazın kalitesiz çıkma riski de vardı ve bu durumda yapılan masraf boşa gidecekti. Dolayısıyla birkaç adet getirilip denenmesine, olumlu sonuç alınırsa yaygın şekilde kullanılmasına, ayrıca Bahriye Nezareti'ne danışılarak, donanmada bulunan gemilerde böyle bir cihaz bulunup bulunmadığının ve faydalarının öğrenilmesine karar verilmişti.[13]

Bahriye Nezareti, söz konusu cihazı henüz kullanmaya başlamadıklarını, fakat denemesi yapıldıktan sonra faydalı olup olmayacağı hakkında hüküm verebileceklerini bildirmişti.[14] Nezaret gerekli denemeleri yaptıktan sonra faydasının müşahede edildiğini bildirince, cihazın Fevaid-i Osmaniye ve Şirket-i Hayriye vapurları ile Haliç'teki yabancılara ait romörklere takılmasına karar verilmişti. Dolayısıyla durum ilgililere duyurulacak, Hariciye Nezareti de bu doğrultuda yabancı sefaretlere tebligatta bulunacaktı.[15] Böylece teknolojinin nimetlerinden faydalanmakla birlikte, İstanbul'un havasının kirlenmesine de müsaade edilmemiş olunacaktı.

FABRİKA YERİ SEÇİMİ

Zamanla İstanbul'un çeşitli semtlerinde buharla işleyen fabrika açma konusunda talepler çoğalmaya başladı. Böylece 1880 yılında fabrikalar hakkında yeni bir nizamname yapma ihtiyacı doğdu. Bu nizamnamede, kamu yararına hizmet edecek, sanayi ve ticareti kolaylaştırıp çoğaltacak olan fabrikaların uzak yerlerde bulunmasının nakliyede sıkıntılar yarattığı düşünülerek, uygun mahaller gösterilmesi gereği üzerinde durulmuştur. Fakat daha önce olduğu gibi, bir nokta yine titizlikle vurgulanmıştır: Fabrika yapılacak yerin çevre sağlığı açısından herhangi bir mahsuru olup olmadığı konusunda şehremaneti (belediye) incelemeler yapacak, eğer mahsur görülmezse, fabrika kurulmasına izin verilecekti.[16] 1893'te yine Şura-yı Devlet kararıyla "fümivore" denilen ve duman zararını en aza indiren bacalar yapılmasına ilaveten, fabrikalarda kullanılacak yakıt türüne de müdahele edilmiş ve petrol gazı gibi dumansız yakıt kullanacak fabrikalar tesis edilmesine izin verilmişti.[17] Görüldüğü gibi, devlet sanayileşmeyi daha yararlı ve gerekli gördüğü için, İstanbul'da fabrika inşasına dair nizamnamelerde sık sık tadilata ve yeni düzenlemelere gidilmiştir.

Devlet sadece fabrikaların inşa edileceği mekân yahut kullanılacak yakıta sınır getirmekle yetinmeyip, çevreyi ve havayı güzelleştirmek için başka türden çevreci politikalar da geliştirmiştir. Bunlara en güzel örnek, Osmanlı Devleti'nde akasya, yasemin, melisa, menekşe, zambak gibi koku veren çiçeklerin ekim ve dikiminin teşvik edilmesidir. Bu tür kokulu bitkilerin yetiştirilmesinin birçok açıdan faydasını gören yöneticiler, bu bitkileri yetiştirmek isteyen mü-

teşebbislerin 10 sene müddetle öşürden muaf tutulmalarını istemiştir.[18] Padişahın 22 Ocak 1906 tarihinde onayladığı irade ile yürürlüğe giren bu istek, Dersaadet başta olmak üzere memalik-i Osmaniye'nin "ciyadet ve latif" havasını korumaya yönelik güzel bir uygulamaydı.

I. Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı Devleti'ndeki büyük sanayinin %55'i İstanbul'da bulunmaktaydı.[19] Dolayısıyla sanayideki mahrukat, yani kömür ihtiyacı kentin en ciddi meselelerinden biri haline gelmişti. Kömür, I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı başkentinde sadece dumanı dolayısıyla hava kirliliğine neden olmakla kalmamış, Boğaziçi sahili boyunca yer alan kömür depoları da görüntü kirliliğine yol açmıştır. Kentin artan enerji ve yakıt ihtiyacını karşılamak üzere kurulan kömür depoları fabrika artışına paralel bir çizgide ilerlemiştir. Örneğin İstanbul İtilaf Devletleri tarafından işgal edildiği yıllarda günlük kömür ihtiyacı 2000 tondu. İşgal Devletleri, Kasım 1919'da İstanbul'a geldikleri zaman şehirdeki kömür miktarının 6000 ton olduğunu görmüş ve kömür sıkıntısını gidermek için "Beynelitilaf Kömür Komisyonu" adlı bir teşkilat kurmuşlardı. Bu komisyon, yaptığı araştırma sonrasında günlük kömür ihtiyacını şu şekilde tespit etmişti: Anadolu Demiryolları 300 ton, Şark Demiryolları 100 ton, Elektrik Santralleri 150 ton, Su İdareleri 75 ton.[20] Boğaziçi sahillerine yapılan kömür depoları hem Osmanlı Devleti[21] döneminde hem de cumhuriyetin ilk yıllarında şikâyet konusu olmuştur.[22] Bu da kömür depolarının Osmanlı'dan cumhuriyete devrolunan çevre sorunlarından biri olduğunu göstermektedir.

19. yüzyılda sadece Haliç kıyılarında gemi yapımından tuğla üretimine, festen elektriğe farklı üretim kollarını temsil eden irili ufaklı 151 adet fabrika vardı.[23] 1851'de deniz ulaşımını sağlamak amacıyla kurulan Şirket-i Hayriye; kömürle işletilen üç araba vapuru, yetmiş dört yolcu vapuru, üç kömür nakliye vapuru ve bir gezinti teknesi olmak üzere toplam seksen bir parçayı bulan vapur filosuyla 1945'te Şehir Hatları'na devredilinceye kadar yaklaşık bir asır boyunca deniz ulaşımını sağlamıştı.[24] Bu süre boyunca vapur bacalarından çıkan kömür dumanı ve Haliç ve Boğaziçi'ndeki fabrika ve imalathanelerin bacalarından çıkan duman, İstanbul'un havasının bozulmasındaki en önemli neden olarak görülmektedir.

İstanbul'da ilk hava kirliliği ölçümü 1967-1968 yıllarında yapıldı[25] ancak bu tarihten 100 yıl önce Osmanlı Devleti'nin ilgili birimi bu sorunu fark etmişti ve 17 maddelik Hava Kirliliği Raporu ile İstanbul'un havası koruma altına alınmaya çalışılmıştı. Ancak devlet politikalarında çevre sorunları her zaman öncelikli değildir. Üstelik sanayileşmenin devlet tarafından teşviki ile özel teşebbüsün kâr maksatlı yatırımları neticesinde doğal kaynakların hoyratça kullanımı, bir asır boyunca İstanbul'un hava, toprak ve suyunun kirlenmesine neden olmuştur.[26] Bunun en çarpıcı örneği ise Haliç'in kirlenmesiydi. Osmanlı döneminde gerek Haliç ve Kasımpaşa deresinin temizlenmesi, gerekse İstanbul'un havasını korumaya yönelik çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Çıkarılan nizamname ve kanunlarla çeşitli cezai müeyyideler getirilse de soruna kalıcı çözümler üretilememiştir. Sonuç olarak Osmanlı'dan cumhuriyete devrolunan İstanbul'un hava kirliliği ve özellikle de Haliç'in temizlenmesi, son yıllara kadar çözülemeyen çevre problemlerinin başında gelmiştir.

FİLİZ DIĞIROĞLU
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT TARİHİ DOKTARA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 Eric Hobbbawm, *Devrim Çağı (1789-1848)*, Ankara 2000, s. 37.

2 Osmanlı klasik dönem iktisadi yapısının temel ilkeleri hakkında bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2005, Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)* (çev. Halil Berktay), İstanbul 2000.

3 1793-94 şibi erken sayılabilecek bir tarihte 100. tüfek, madenocaklarıve barut üretimi için çağdaşAvrupa usullerini ve techizatını Osmanlı'da da görmekteyiz. 1804'te Boğaziçi'nde kurulan bir kâğıt fabrikası ve yünlü kumaş dokuma fabrikası ilk sanayi tesislerini oluşturmaktadır. Clark, Edward, "Osmanlı Sanayi Devrimi", (çev. Yavuz Cezar), *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Ankara 1974, c. XIV, s. 82-84, s. 19; Adnan Giz, "İlk Sanayi fabrikalarımız".

4 Edward Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", (çev. Yavuz Cezar), *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Ankara 1974, c. XIV, s. 82-84, s. 18-21.

5 "Ateş imal eden esnafın dükkân, fırın ve fabrikalarının ocak ve bacalarının temizletilmesine, aksı takdirdecezai müeyyide uygulanacağına dair kararlar"; "Umur-ı Tahririyye ve Tanzifiyye ve Zabtiyeye Muhalif Hareket Eden Ashab-ı Kabayihin Cezaları Beyanındadır", *Düstur*, I. Tertip, c. I, s. 594 mad...255.

6 Baca temizlenmesine dair 27 Z 1274'de düzenlemeler yapılmış, hatta bu düzenlemelere uymayanlara cezai müeyyideler uygulanmasıiçin kararlar alınmıştı. İlerleyen yıllardaböyeve ocakların harelarının temizliği konusu, Harik Nizamnımelerinin bir maddesi olarakkarşımıza çıkmaktadır, bunun için bkz. BOA, DH.MKT, nr, 139/20, 12 Ca 1311/ 21 Kasım 1893.

7 Aydan Bulca, "Çevre Sorunları", C.D.T.A., c. II, s. 332.

8 BOA, A.MKT. NZD, nr. 285/37, 8 Z 1275/ 9 Temmuz 1859.

9 Meclis-i Maâbir, 31 Ekim 1857 tarihinde Nafia Meclisi'nin bir şubesi olarak, ülkede yol, köprü, kanal, bina vb. imar faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere kurulmuştur. Bu meclis hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993, s. 264.

10 BOA, A.MKT. MHM, nr. 206/13, 4 B 1277/ 16 Ocak 1861.

11 "Sabit vapur makinelerine mahsus nizamname", *Düstur*, I Tertip, c. II, s. 441-445.

12 İlhan Tekeli, "19. yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara 2006, s. 373.

13 Vahdettin Engin, "Osmanlı'da Çevre Şuuru", *Tarih ve Medeniyet*, İstanbul 1994, s. 7, s. 36.

14 Engin, *agm*, s. 37.

15 Engin, *agm*,s. 37.

16 Engin, *agm*, s. 38.

17 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul 1995, c. VII, s. 4122-4124.

18 BOA, İ. ML. nr. 1323/Z/23, 23 Za [illegible]/22 Ocak 1906.

19 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara 1994, s. 167.

20 Vedat Eldem, *age*, s. 168.

21 Zafer Toprak, "Cemil Topuzlu-Şehreminliği", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. VII, s. 296.

22 Cemil Topuzlu, *80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul 1994, s. 194.

23 T. Gül Köksal, H. Hüseyin Kargın, "Haliç'teki Endüstri Mirasının Geçmişi ve Geleceği", *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul2004, s. 431-435.

24 http://www.sirkethayriye.com/index.cfm?page=SubPage&kapsam=Tarihçe-1

25 Aydan Bulca, "Çevre Sorunları", C.D.T.A., c. II, s. 345.

26 20. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'un tarihi yarımadasındaki fabrika ve imalathanelerin listesi için bkz. Bünyamin Duzlu, *İstanbul'un Tekstil Coğrafyası*, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2006.

OSMANLI IRAK'INDA

PETROL VE PETROLE DAYALI ÇEVRE KİRLİLİĞİNİN KEŞFİ

BURCU KURT

Abadan'dan petrol sevkıyatının başlamasından kısa bir süre sonra Osmanlı Irak'ı petrole dayalı çevre kirliliğiyle tanışmıştı. Nitekim, Şubat 1913'te Basra vilayetinden merkeze, Braim köyü yakınlarında çıkarılmakta olan petrolün Şattü'l-Arap Nehri suyuna karışarak Devasir ve civarındaki araziye zarar vermekte olduğunu ifade eden bir telgraf gönderilmişti. Basra Vali Vekili Ali Rıza Bey, petrol kokusunun etrafa yayılması ve bölge halkının petrol karışmış suları içmek zorunda kalması nedeniyle kamu sağlığının tehlikede olduğunu ifade ederek, ekili alanların da kirlilikten etkilenmesi ihtimalinin bulunduğunu belirtiyordu.

Mescid-i Süleyman'dan Abadan'a uzanan petrol boru hattı.

Norman Kemp, *Abadan : A First Hand Account of the Persian Oil Crisis*, London 1953.

Ortadoğu'da petrol ilk olarak 1908 yılında, İran'ın güneyindeki Huzistan Eyaleti dahilinde bulunan Mescid-i Süleyman'da keşfedilmiştir. Sonradan buradan çıkan petrol boru hatları yardımıyla Şattü'l-Arap Nehri üzerinde ve Osmanlı Irak'ının ticari merkezi Basra karşısında bulunan Abadan Adası'nda kurulan rafineriye taşınmıştır. Abadan'daki rafinerinin 1913 yılında faaliyete geçmesi ile beraber boru hatları vasıtasıyla Abadan'a ulaştırılan petrol burada mamul haline getirilerek Şattü'l-Arap Nehri'nde işleyen vapurlarla Basra Körfezi'ne, oradan da dünya piyasalarına ulaştırılmaya başlanmıştır. Abadan'dan petrol ihracının başlamasından kısa bir süre sonra, Osmanlı Irak'ı petrol kirliliğiyle tanışmıştır.

ORTADOĞU'DA PETROLÜN BULUNMASI

Petrolün Huzistan eyaletinde bulunmasıyla, Avustralya'da çıkardığı altın madenleri sayesinde ün kazanmış[1] olan İngiliz spekülatör[2] William Knox D'Arcy, uzun çabalardan sonra 1901 yılında İran'dan petrol arama imtiyazı elde etmeyi başarmıştır. Bu anlaşma D'Arcy'ye, Rusya'nın nüfuz alanında bulunan kuzeydeki beş eyalet dışındaki tüm ülkede petrol arama ve boru hatları döşeme imtiyazının yanı sıra büyük oranda vergi muafiyeti de sağlamaktaydı.[3] Bu şekilde petrol arama çalışmalarına başlandı. Önce Kasr-ı Şirin civarında petrol aranmış da başarılı olunamadı.[4] Daha sonra Huzistan bölgesinde, Ram Hürmüz yakınlarında arama çalışmaları başlatıldı, ancak bu da sonuç vermedi. Son çare olarak 1908 yılında,[5] Burma Petrol Şirketi ve Sir John Cargill'den sağlanan fon sayesinde, yine Huzistan eyaletinde bulunan Mescid-i Süleyman'da petrol aramalarına başlandı[6] ve ilk defa başarı sağlandı. Burada bulunan geniş petrol kaynakları sonucu 1909 yılında Anglo-Persian Oil Company Limited[7] kuruldu. Bu kez petrolün taşınma ve pazarlanma süreçleri gündeme geldi. 1908 yılının sonlarına doğru, petrolün buradan denize taşınması için boru hatları inşa projesi ortaya atıldı. Bu projenin yapımına 1909'da başlandı ve 1912 yılında tamamlandı.[8] Yine 1909 yılında şirket, petrol sahasına 150 mil uzaklıkta bulunan[9] Abadan Adası'nda rafineri inşa etmek için yaklaşık 1300 metrekarelik toprak almak üzere Muhammara Şeyhi Haz'al ile bir anlaşma yaptı.[10] Rafinerinin inşasına 1910 yılında başlandı ve üç senede tamamlandı. Rafineri yapımı için bu mevkiin seçilmesinin nedeni, adanın geniş ve üzerine kolayca bina inşa edilebilecek sağlamlıkta olmasının yanı sıra su baskınlarına karşı da korunaklı bir yapısının olmasıydı.[11] Bu gelişme-

ler sonucunda, 1913 yılında ilk rafine edilmiş petrol ürünleri Abadan'dan pazara sürülmeye başlanmış[12] ve Mescid-i Süleyman Ortadoğu'da ticari anlamda petrol üretiminin yapıldığı ilk alan olmuştur.[13]

20. yüzyılın başında bölgede petrolün keşfedilmesi ve petrol arama çalışmalarının hızlanmasıyla beraber Şattü'l-Arap Nehri'nde ulaşım, çıkarılan petrolün taşınması konusunda üstlendiği rol nedeniyle giderek önem kazanmaya başlamıştı. Dolayısıyla petrolü uzak ülkelere taşımak üzere nehre gelen gemi sayısında ve petrol çıkarma çalışmaları için gerekli ağır ekipmanları taşımak için gemilerin büyüklüklerinde de artış olmuştu.[14]

Şattü'l-Arap Nehri'nde işleyen vapurlar, nehir sularının yükseldiği dönemde 340-400 ton, alçaldığı dönemde ise 280 ton yük taşıyabiliyordu. Bağdat'a beş günde ulaşıp dört günde Basra'ya dönen vapurlar, Bağdat ve Hindistan arasındaki posta taşımacılığını da sağlıyorlardı.[15] Yine Şattü'l-Arap Nehri üzerinde, Fav ile Basra arasında işleyen büyük vapurlar ise, yüklerinin yarısını Basra'dan aldıktan sonra Fav ağzındaki sığ ve kumluk mevkii med (suların yükselme) zamanında[16] geçerek, Basra'dan küçük gemilerle oraya gönderilmiş olan yüklerinin diğer yarısını da Basra Körfezi'nden alırlardı.[17] Büyük gemilerin yüklerinin diğer yarısını Fav açıklarında nakledebilmeleri için Basra'da muhtelif kumpanyalara ait dört cluba[18] ve ayrıca iki de istimbot bulunmaktaydı.[19] Fakat gerek Şattü'l-Arap Nehri'nde meydana gelen med-cezir faaliyetleri, gerekse bu nehir üzerinde bulunan kumullar ulaşımı olumsuz yönde etkilemekteydi. Bölgedeki nehirlerin hem son derece sığ olmaları ve hem de getirdikleri alüvyonlar sonucu oluşan adacıklar ve kum tepeleri nedeniyle aksayan ulaşım ancak med zamanında suların yükselmesiyle daha kolay ve daha uzak mesafeleri kapsayacak şekilde yapılabiliyordu. Nitekim bu nehir üzerinde işlemekte olan gemiler kimi zaman suların çekilmesi sonucu kimi zaman da kumullara saplanarak batabiliyordu. Yolcu ve nakliye gemileri ancak med zamanında Fav Boğazı'ndan Şattü'l-Arap'a girip Basra'ya kadar ulaşabiliyorlardı.[20]

OSMANLI ORTADOĞU'SUNDA PETROL KİRLİLİĞİNİN KEŞFİ: MUHAMMARA VAKASI (1913-1914)

1913 yılında Abadan'dan petrol sevkiyatının başlamasından kısa bir süre sonra, Osmanlı Irak'ı petrole dayalı çevre kirliliğiyle tanışmıştı. Nitekim, Şubat 1913'te Basra vilayetinden merkeze, Şattü'l-Arap Nehri üzerinde bulunan Muhammara kasabasına yaklaşık 5 mil uzaklıkta[21] ve Abadan (veya Ceziretü'l-Hızır) Adası üzerinde bulunan Braim köyü yakınlarında Anglo-Persian Oil Company tarafından çıkarılmakta olan petrolün Şattü'l-Arap Nehri suyuna karışarak Devasir ve civarındaki araziye zarar vermekte olduğunu ifade eden bir telgraf gönderilmiş ve bu konuda gerekenin yapılması istenmişti. Basra Vali Vekili Ali Rıza Bey, petrol kokusunun etrafa yayılmakta olması ve bölge halkının petrol karışmış suları içmek zorunda kalması nedeniyle kamu sağlığının tehlikede olduğunu ifade ederek, ayrıca ekili alanlarla hurma bahçelerinin de kirlilikten etkilenme ihtimalinin bulunduğunu belirtiyordu.[22] Basra vilayetinden alınan bu haber üzerine Dahiliye Nezareti harekete geçerek durumu Nafia Nezareti'ne bildirmişti.[23]

Gerçekten de bölge halkının yegâne içme suyu kaynağını Şattü'l-Arap Nehri oluşturmaktaydı. Bu nehrin suyu tatlı ve içime elverişliydi. Her ne kadar sonbaharda suları azaldığında tadı aşağı kesimlerde acılaşsa da, yukarılarda daima tatlıydı.[24] Üstelik su kaynakları bakımından en önemli mevki, kirlenmenin görüldüğü Muhammara'ydı. Buradaki su, tüm Şattü'l-Arap'tan daha temiz ve serindi. Nitekim yazın diğer bölgelerle bu mevkiin suyu arasında 16 dereceye varan bir fark ortaya çıkmaktaydı.[25] Kirliliğin görüldüğü alan, içme kaynaklarının yanı sıra bölgenin sosyoekonomik hayatı açısından da önem taşımaktaydı. Bu bölgede med-cezir hareketlerinden arazi sulaması[26] konusunda büyük fayda sağlanmaktaydı. Gerçekten de, arazi med-cezir hareketleri sonucu fazladan bir çabaya gereksinimi olmadan günde iki kez sulanıyordu. Özellikle Devasir arazisi, üzerinde bulunan geniş hurma bahçeleri açısından bölge ekonomisi bağlamında ciddi öneme sahipti.[27] Ayrıca son derece verimli olan bu arazide birçok çiftçi ve fellah da çalışmaktaydı.[28]

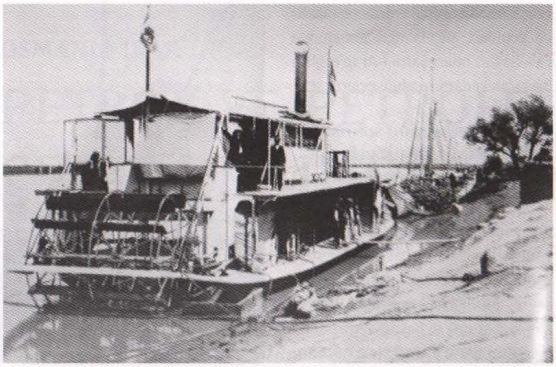

Petrol boru hattının yapım aşaması.

İran'ın ilk boru hattının döşenmesi çalışmasından bir görüntü.

Mescid-i Süleyman-Abadan hattının yapım çalışmaları.

Petrol boru hattı için gerekli materyali taşıyan Şuşa istimbotu.

Aksi belirtilmediği sürece tüm görsel malzemeler Henry Longhurst'un *Adventure in Oil : The Story of British Petroleum* (London, 1959) kitabından alınmıştır.

Nehri'nde Osmanlı Devleti'nin hukuku İran'a oranla daha kuvvetliydi. Fakat nehrin aidiyeti meselesini ileri sürmek itirazlara neden olabilirdi. Bu nedenle, İstişare Odasına göre bölgedeki şikâyetlerin acilen çözümü bağlamında, İran sefareti ve hükümeti nezdinde yapılacak girişimlerde yalnızca bu tarz nehirlerde sınırdaş olan devletlerin diğerine zarar verecek olayların meydana gelmesinden kaçınma zorunluluklarına vurgu yapılarak, Nafıa Nezareti tarafından öngörülen şekilde bir komisyon kurulması fikrinin öne sürülmesi daha

Osmanlı Hariciye Nezareti, çevre kirliliğinin önlenmesi için İran nezdinde girişimlerde bulundu. Tahran sefaretinden hariciyeye gönderilen bir yazıda, Şattü'l-Arap Nehri'nde oluşan kirliliğin 60.000 galon petrol yüklü bir dubanın batması nedeniyle meydana geldiği ifade edilerek, halihazırda nehrin eski haline kavuştuğu ve dolayısıyla şikâyete meydan verecek bir durum kalmadığı belirtiliyordu.

Petrolün Huzistan eyaletinde bulunmasıyla, Avustralya'da çıkardığı altın madenleri sayesinde ün kazanmış olan İngiliz spekülatör William Knox D'Arcy, uzun çabalardan sonra 1901 tarihinde İran'dan petrol arama imtiyazı elde etmeyi başarmıştır.

Bölgenin hassas durumu göz önüne alınarak Dahiliye Nezareti tarafından gerçekleştirilen girişim üzerine Nafıa Nezareti, durumun Osmanlı toprakları haricindeki bir nehirde gerçekleşmiş olduğunun altını çizerek, bu konuda gerekli önlemlerin alınabilmesi için öncelikle iki hükümet arazisinden geçmekte olan bir nehrin[29] bu hükümetlerden biri tarafından diğerinin zararına olarak kullanılıp kullanılamayacağının uluslararası hukuk açısından incelenmesi gerektiğini belirtmiş ve vakanın öncelikle Hariciye Nezareti'ne havale edilmesini istemişti. Hariciye Nezareti'nden uluslararası hukuk kurallarına uygunluk bağlamında olumlu yanıt gelmesi durumunda ise bölgede bir mühendis, bir ziraat ve iki sıhhiye memuru ile bir hukuk uzmanından oluşan bir komisyon oluşturulması, araştırma ve inceleme neticesinde hazırlanacak raporlara göre meseleye çözüm yolları aranması gerektiğini belirtmişti.[30]

Nafıa Nezareti'nin talebi üzerine konu Hariciye Nezareti İstişare Odası'na havale edilmişti. İstişare Odası tarafından hazırlanan raporda, iki devlet arasında sınır oluşturan nehirlerde uluslararası hukuk uzmanları tarafından çeşitli görüşlerin benimsendiği ifade ediliyordu. Nitekim bir görüşe göre bu nehirlere sahili olan ülkeler nehrin ortasına kadar, diğer bir görüşe göre ise ortak tasarruf hakkına sahipti. Raporda, sınır oluşturan nehirler konusunda var olan farklı görüşlere rağmen iki durumda da kıyıdaş devletlerin bir diğerine zarar verecek ve mevcut durumda olduğu gibi kamu sağlığını tehlikeye düşürecek olaylara meydan vermemeleri gerektiği ifade ediliyordu. Aslında İstişare Odası'na göre 1848 tarihli Erzurum Anlaşması'nın maddeleri uyarınca Şattü'l-Arap uygun olacaktı. İstişare Odası ayrıca Muhammara bölgesinde bulunan İngiliz nüfuzuna da dikkat çekerek, İngiltere ile bu bölgenin sınırı konusunda müzakerelerin devam etmesi[31] ve şikâyetin meydana gelmesine yol açan firmanın İngilizlere ait olması nedeniyle İngiltere Hariciye Nezareti nezdinde de şifahi olarak girişimde bulunulması gerektiğini belirtiyordu.[32] Bu gelişmeler üzerine, Nisan 1913'te Hariciye Nezareti Tahran ve Londra'daki Osmanlı sefaretlerine birer yazı göndererek konu hakkında girişimde bulunmalarını istemişti.[33]

Hariciye Nezareti'nin Tahran sefareti vasıtasıyla İran nezdinde yaptığı girişimler ise ancak 1913 senesi mayıs ayının sonlarına doğru sonuç vermişti. Nitekim Tahran Sefiri Emin Bey, nezarete gönderdiği bir yazıyla konu hakkında İran Hariciye Nezareti'ne tebligat gönderildiğini ifade etmişti. Cevapta, meydana gelen hasar ve zararın ortadan kaldırılması konusunda gerek İranlı mahalli memurlara, gerekse petrolü çıkaran şirket nezdinde komiser olan Sadıkü's-Saltana'ya gerekli uyarıların yapıldığının İran Hariciye Nezareti

tarafından bildirildiği vurgulanmaktaydı.[34] Bu cevaptan yaklaşık iki ay sonra Tahran sefaretinden hariciye-ye konu hakkında bir yazı daha gönderilmişti. Tahran sefaretine yeni atanan Sadreddin Bey, Şattü'l-Arap Nehri'nde meydana gelen kirliliğin 60.000 galon petrol yüklü bir dubanın batması nedeniyle meydana geldiğini ifade ederek, halihazırda nehrin eski haline kavuştuğunu ve dolayısıyla şikâyete meydan verecek bir durum kalmadığı belirtiliyordu.[35]

Londra sefareti ise Tahran'dan ancak yedi ay sonra, 1913 senesinin aralık ayında Londra hükümetinin tutumu konusunda Hariciye Nezareti'ni bilgilendirmişti.[36] İngiltere Hariciye Nezareti, Şattü'l-Arap'ta meydana gelen petrol kirliliği hakkında Anglo-Persian Oil Company'nin incelemelerinin ve İngiltere'nin Basra konsolosunun raporunun Londra'ya yeni ulaştığını ifade ederek, söz konusu şirketin Şattü'l-Arap Nehri'nde bulunan rafineri çıkışlarının tamamına özel petrol ayrıştırıcıları yerleştirdiğini ve dolayısıyla rafineri faaliyetlerinden dolayı nehre herhangi bir sızıntının gerçekleşme olasılığının bulunmadığını belirtiyordu. İngiltere Hariciye Nezareti, kirliliğin bu nehirde batmış olan petrol yüklü bir dubadan meydana geldiğini ayrıntılı olarak açıkladıktan sonra, halihazırda şikâyete neden olan bir durum kalmadığının altını çiziyordu.[37]

Tahran ve Londra sefaretlerinden alınan bu bilgiler doğrultusunda, Dahiliye Nezareti ve Basra Vilayeti de bilgilendirilmişti.[38] Fakat muhatap devletlerle irtibata geçilmesi uzun bir zaman almış ve İran ile İngiltere'den cevap geldiğinde bölgedeki sorun çoktan sona ermişti. Bu nedenle, bölgede daha önce tasarlandığı gibi bir mühendis, bir ziraat ve iki sıhhiye memuru ile bir hukuk uzmanından oluşan bir komisyon kurulmasından vazgeçilmişti. Bu tarihten hemen sonra I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi de, petrol kirliliği konusunda Osmanlı Devleti tarafından alınabilecek önlemlerin geri plana itilmesine neden olmuş ve bu konuda, yani petrole dayalı çevre kirliliğine dair bir kanun hazırlama fırsat bulunamamıştı. Böylece Osmanlı Ortadoğu'sundaki ilk çevre kirliliği gerekli önlemlerin alınmasına fırsat kalmadan göz ardı edilmişti.

İmam Rıza dağlarını aşan ilk boru hattı.

BURCU KURT
MARMARA ÜNİVERSİTESİ ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 Stephen Hemsley Longrigg, *Oil in the Middle East*, London-New York-Toronto 1954, s. 17.

2 William D. Brewer, "Yesterday and Tomorrow In The Persian Gulf", *The Middle East Journal*, c.XXIII/2, 1969, s. 152.

3 Buna karşılık, İran Devleti de 20.000 poundluk nakit ve her sene yıllık net kârın %16 sını alma hakkımelde etmişti. Longrigg, *age*, s.17.

4 Bölgedeki petrol arama çalışmalarının seyriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *Aynı eser*, s. 18-22.

5 Alexander Melamid, "The Shatt Al-Arab Boundary Dispute", *The Middle East Journal*, c.XXII/3, 1968, s. 353.

6 F.R.C. Bagley, "A Bright Future After Oil. Dams and Agro-Industry in Khuzistan", *The Middle East Journal*, c. XXX/1, 1979, s. 26.

7 Bu şirketin, 1914 yılına gelindiğinde bölgede 30'a yakın petrol kuyusu bulunuyordu, Longrigg, *age*, s. 19.

8 *Aynı eser*, s. 20. Yapımı tamamlanan boru hattı bir yıl içerisinde 400.000 tonluk petrol taşımaya hazır hale getirilmişti. Norman Kemp, *Abadan : A First-hand Account of the Persian Oil Crisis*, London 1953, s. 17.

9 *Aynı eser*, s. 16.

10 Longrigg, *age*, s. 20; X de Planhol, "Abadan", *EI*, Leiden 1982, I, 53.

11 Planhol, *agm*, s. 53.

12 Kemp, *age*, s. 17.

13 Charles Issawi, Muhammed Yeganeh, *The Economics of Middle Eastern Oil*, London 1962, s. 9.

14 Melamid, *agm*, s. 353.

15 *The Persian Gulf Pilot; The Persian Gulf, The Gulf of Umman and Markan Coast*, London 1908. (Yeniden basımı: Archive Edition), London 1989, (6. baskı), s. 295.

16 Med ve cezir hareketlerinin seyr-i sefaine etkileriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Derviş Paşa, *Tahdid-i Hudud-i İran*iye, Matbaa-i Amire 1286, s. 10-11.

17 Genelkurmay Ataşe Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918*. c. III. Kısım .I, Ankara 1979, s. 50.

18 Bu dubaların Şattü'l-Arap üzerinde bulunduğu mevkiler için bkz. Bahriye Nezareti, *Şattü'l-Arab (Basra'dan Fav Boğazı harici)ndeki şener dubasına kadarrehber)*, Matba'a-i Bahriye 1327, s. 4-5.

19 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918*, s. 50.

20 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918*, s. 36.

21 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı (HR.SYS)* 94/20, Lef 66.

22 BOA, *Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH. İD)* 168/5, Lef 3.

23 BOA, *Ticaret Tasnifi Nafıa İdaresi (T.NFİ)* 1403/3, Lef 2.

24 Hurşid Paşa, *age*, s. 9.

25 *The Persian Gulf Pilot: The Persian Gulf, The Gulf of Umman and Markan Coast*, London 1908, (Yeniden basımı: Archive Edition), London 1989, (5. baskı), s. 217.

26 Med-cezir hareketleri sonucu sulanan bu alan Kurna, Basra ve güneyde Basra Körfezi'ne varıncaya kadar Şattü'l-Arap'ın her iki yakasının yanı sıra Karun Nehri'nin bir kısmı ile Behmişir Nehri boyunca yer alan tüm tarım arazilerini kapsamaktaydı. Bu alandaki bağ ve bahçelerin med-cezirle sulanabilmesi için sadece bir ark açılması yeterliydi. Hurşid Paşa, *Seyahatname-i Hudud*, İstanbul 1997, s. 7.

27 *Aynı eser*, s. 210.

28 BOA, *Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH.KMS)* 25/14, Lef 4. Nitekim bölge eşrafının önemli isimlerinden Seyyid Talib Paşa, Devasir mevkiinin Irakiçinhayat ve memattan başka bir şey olmadığını ifade etmekteydi. *Aynı vesika*, Lef 3.

29 Nitekim Osmanlı Irak'ı ile İran Devleti arasında sınırlo luşturan Şattü'l-Arap Nehri özellikle 19. yüzyıldanitibaren iki devlet arasında sayısız sınır anlaşmazlıklarının yaşanmasına neden olmuştu. Ciddi anlamda ilk olarak İngiltere ve Rusya'nın müdahaleleriyle 1823 ve 1848 Erzurum anlaşmaları ile gündeme gelen bu sorun 20. yüzyıla da taşınmış ve I. Dünya Savaşı'na kadar Şattü'l-Arap bölgesinin aidiyeti konusunda gerek iki devlet arasında, gerekse Osmanlı ile İngiltere arasında 1911, 1913 ve 1914 tarihlerinde üç anlaşma imzalanmıştır. Şattü'l-Arap Nehri ve bölgesinde yaşanan sınır sorunu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Burcu Kurt, *Ortadoğu'da Bir Istikrarsızlık Unsuru: Şattü'l-Arap Sorunu*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

30 BOA, *T.NFİ* 1403/3, Lef 3-4.

31 Nitekim, Şattü'l-Arap Nehri kıyısında yer alan ve bölgenin ekonomik anlamda en strate jik noktalarından olan Muhammara'da 19. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan İngiliz nüfuzu özellikle 1908'de petrolün keşfiyle beraber artış göstermiştir. Bölgede petrol kirliliğinin yaşandığı esnada ise Şattü'l-Arap bölgesinde Osmanlı-İran kara sınırının belirlenmesi hakkındaki 1913 Anlaşması öncesi İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında müzakereler devam etmekteydi. Bölgede İngiliz nüfuzuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kurt, *age*.

32 BOA, *DH İD* 168/5, Lef 6; BOA, *HR.SYS* 96/14, Lef 2. Hariciye Nezareti, İstişare Odası'nın bu raporunu Dahiliye Nezareti'ne göndermişti. BOA, *HR.SYS* 96/14, Lef 3. Dahiliye Nezareti de durumu hemen Nafıa Nezareti'ne bildirmişti. BOA, *DH İD* 168/5, Lef 3.

33 BOA, *HR.SYS* 96/14, Lef 4.

34 *Aynı vesika*, Lef 5. İbtidai sefaretlerden gelen bu yazılardır. Hariciye Nezareti, Hariciye nazırı'nın Dahiliye Nezareti'nin bu yazıları vasıtasıyla da Basra Vilayeti'ni son gelişmeler hakkında bilgilendirmiştir. BOA, *DH. İD* 168/5, Lef 7-10.

35 BOA, *HR.SYS* 744/1-121, Lef 44.

36 BOA, *HR.SYS* 96/14, Lef 10.

37 *Aynı vesika*, Lef 7.

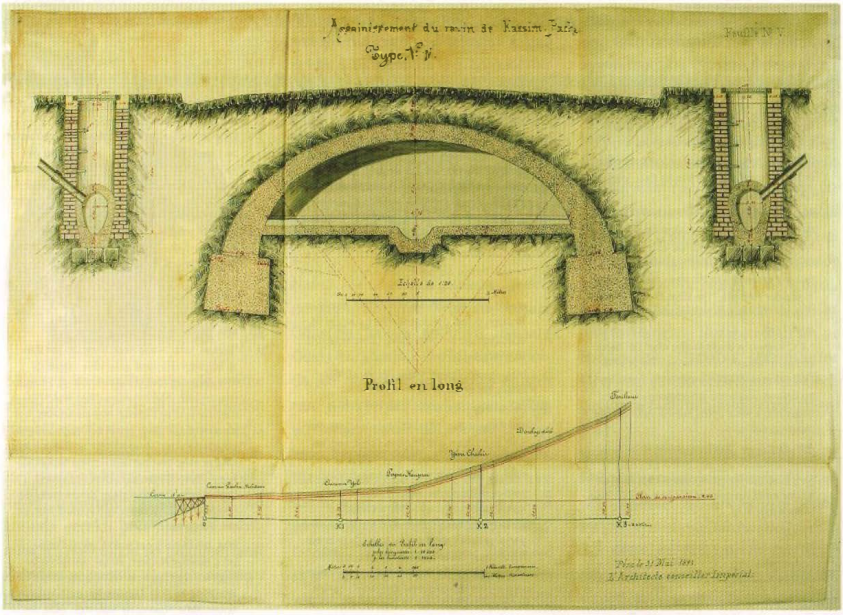
38 BOA, *DH.İD* 105-2/46, Lef 1-2.

18 VE 19. YY İSTANBUL

KASIMPAŞA DERESİ ISLAH ÇALIŞMALARI

EMEL SOYER

İstanbul Osmanlı devrinde büyümüş ve nüfusu giderek artmış, şehrin gelişmesi sorunları da beraberinde getirmiştir. Başlıca sorunlar arasında, şehrin doğal kaynaklarının kalabalık nüfus ve sanayinin gelişmesi nedeniyle zarar görmesi gelmektedir. İstanbul'un çevre sorunlarının azaltılması için yapılan çalışmalardan biri de Kasımpaşa deresinin ıslahıdır. Arşivlerde konuyla ilgili çok sayıda belge olmasına rağmen, bugüne kadar bir araştırma yapılmamıştır. Bu makale, Kasımpaşa deresinin ıslahı konusuna bir giriş mahiyetindedir.

Derenin üzerinin örtülmesi ve yan taraflarına lağım inşası projesine ait çizim.

(Y.A.]HUS 275-120, lelf 6)

Günümüzde üzerinden bir cadde geçen Kasımpaşa deresi, Baruthane deresi ve Tatavla (şimdi Kurtuluş olarak bildiğimiz semt) deresi Kasımpaşa'da birleşerek Tersane içinden Haliç'e dökülmekteydi. Diğer adının Kozluca olduğu bilinen dere hakkında Sadi Abaç tarafından kaleme alınan bir çalışmada, derenin gayet temiz olduğu ve üzerinde kayıklar işlediği halde üzerinin kapatıldığı belirtilmektedir.[1]

Kasımpaşa'nın üst taraflarında yer alan irili ufaklı derelerin birleşerek meydana getirdiği su için Kasımpaşa'dan başka Büyükdere ve Küçükdere de denmiştir. Bu derenin bir sorun haline gelerek çevre halkının şikâyet etmeye başlaması 18. yüzyılın ikinci yarısını bulur. Buna göre, yağmurların şiddetli yağdığı dönem-

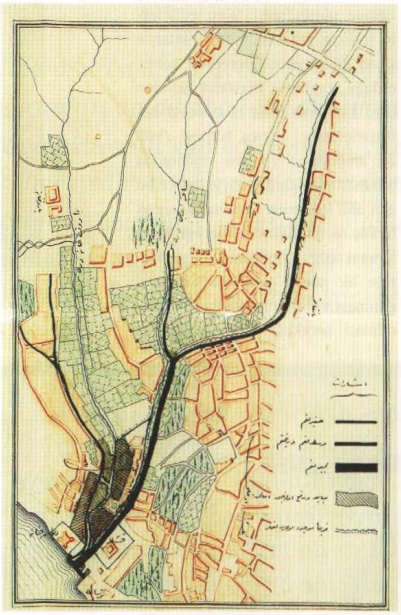
lerde dere taşmakta ve yakınındaki meskûn alanlara zarar vermekteydi. Bunun yanı sıra, suyunun kirli olması da ayrı bir sorundu. 1763 yılında Kasımpaşa sakinleri, derenin kirlenmesine neden olanları şikâyet etmişti. Söz konusu şikâyete göre, eskiye oranla yerleşimi hızla artan Tatavla köyü halkı evlerinin kirli sularını bir yolla bu dereye akıttıklarından, derenin kirlenmesine yol açmaktaydılar. Yine civardaki bazı vakıflar da lağım kuyuları açmak suretiyle atık sularını Kasımpaşa deresine bıraktıkları için derenin suyu oldukça kirlenmişti. Bu sorunun giderilmesi için daha önce de bazı yasaklar konmuş, ancak şikâyete muhatap kişiler buna riayet etmemişlerdi. Halkı özellikle, bu kirli suların dereye akması için açılan kuyulardan muhtemel sızıntıların Kasımpaşa civarında bulanan cami, mescit ve çeşme sularına karışma tehlikesi rahatsız etmekteydi. Sonuç olarak, Tatavla ve bölgede bulunan vakıflardan çıkan atık suların Kasımpaşa halkına mahsus dereye değil, kendilerine tahsis edilmiş lağımlara yönlendirilmesi emredilmiş, sonradan yapılan lağım kuyularının ortadan kaldırılması kararı ile de mevcut probleme son verilmeye çalışılmıştır.[2] 1771 yılında ise, şiddetli yağmurlar neticesinde zor durumda kalan semt sakinlerinin talepleri üzerine, derenin temizlenmesi için Tersane-i Âmire zindanında tutulan mahkûmlar yemek karşılığında 43 gün ve marangozlar 75 akçe yevmiye ile 12 gün süresince görevlendirilmiştir. Tersane Emini Recai Mehmet Efendi'nin idaresine bırakılan bu iş için ayrıca İstabl-ı Âmire'den bazı hayvanlar da temin edilmiştir.

1792 yılında, bu sefer Kasımpaşa'da bulunan derici esnafı kirli sularını dereye akıtır. Burada dericilikle uğraşan zanaatkârların atık sularını daha önce Kasımpaşa deresine ve Haliç'e akıttıkları, Cezayirli Hasan Paşa'nın bu amaçla Haliç'in kullanılmasını yasaklaması üzerine dericilerin ürettiği ifrazatın bütünüyle Kasımpaşa deresinde toplanmaya başladığı bilinmektedir. Ancak daha sonra Cezayirli Hasan Paşa vakfı mütevellisi, bu suların vakfa ait kurşuncu dükkânlarına zarar vermesi nedeniyle önlerine bir set çekmek suretiyle engellemeye çalışmış, derici esnafı çareyi devlete başvurmakta bulmuştur. Kasımpaşa'da üretilen derilerin, gemi yapımından asker kıyafetleri imaline kadar devletin birçok kademesinde kullanıldığını ve bu sorun nedeniyle iş göremez hale geldiklerini belirten derici esnafının mütevellinin müdahalesinin engellenmesi yönündeki talepleri Osmanlı idaresince kabul olunmuştur.[3] Bununla birlikte, derenin atık suların denize aktarılması amacıyla kullanılmasının olumsuz etkileri 1796 yılında kendini göstermiştir. Nitekim III. Mustafa zamanında derenin temizlenmesinin ardından Osmanlı Devleti'nin Rusya ile uzun soluklu bir savaş dönemine girmesi temizlik işlerinin ihmal edilmesine yol açmış ve derenin zemini taş, kum ve toprakla dolmuştur. 1796 yılında yağan şiddetli yağmurlarla taşan dere, civardaki ev, cami, mescit ve bostanlara büyük zarar vermiştir. Dahası, Kasımpaşa sakinlerinden bazıları meydana gelen selden çocuklarının boğulduğunu belirterek, kendilerine yardım edilmesini istemişlerdir.[4] Gerçekten de Kasımpaşa deresi taş ve kumun biriktiği muhitti. Hatta birtakım safracılar buradan kum ve taş toplamak üzere görevlendirilmekte, buradan alınan kum ve taşlar Kalyoncu kışlağı hizasından sahile dökülmekteydi. 1784 senesinde bu göreve, Gazi Hasan Paşa tarafından inşa ettirilen caminin masrafına senede 50 kuruş verme taahhüdünde bulunan safracı Kirkor getirilmiştir.[5] Safracılar dere yatağından düzenli olarak kum ve taş çektiği halde derenin taşmaya devam etmesi, sorunun ciddiyetini göstermektedir. Bununla beraber, 1771 yılında yapılan ilk temizleme işleminden sonra 1796 yılında yapılan şikâyete kadar büyük ölçekli bir temizlik faaliyetine girişilmemiştir. Bu sene içinde Kasımpaşa sakinleri tarafından derenin temizlenmesi işinin eskiden olduğu gibi devlet eliyle Tersane gözetmenliğinde yürütülmesi talep edilmekle birlikte, artık vaziyetin eskisiyle kıyas edilmeyecek derecede vahim olduğu, yapılacak masrafın ilkinden 8-10 kat daha fazla olabileceği belirtilmektedir. Ayrıca böylesi ciddi bir ameliyenin Tersane zindanında bulunan mahkûmlar eliyle değil,[6] bu işin ehli lağımcılar tarafından ancak birkaç ayda halledilebileceği açıklanmaktadır. Keza temizlik işlemlerine bir mimar tarafından nezaret edilmesi ve yine hayvanların kullanılması gerektiği de belirtilmiştir.

1763'te Kasımpaşa sakinleri dereyi kirletenleri şikâyet etmişti. Bu şikâyete göre, eskiye oranla yerleşimi hızla artan Tatavla köyü halkı evlerinin kirli sularını bu dereye akıttıklarından derenin kirlenmesine yol açmaktaydılar. Civarda yer alan bazı vakıflar da lağım kuyuları açarak atık sularını Kasımpaşa deresine bıraktıklarından, su oldukça kirlenmişti.

Derenin bu seferki temizleme işinde, lağımcıbaşı ve işçi ücretleri ile katır ve malzeme masrafları toplamda 9918,5 kuruşu bulmuştur. Bu giderin karşılanabilmesi için muhtelif yollara başvurulmuştur. Bunlardan ilki, hafriyat esnasında dereden çıkan safradan elde edilecek gelirdir. Buna göre, Kasımpaşa'da bulunan reisler gemilerine gereken safrayı başka yerlerden değil, dere yatağının temizlenmesi sonucunda çıkacak safradan temin edeceklerdir. Bu işten 2000 kuruş civarında gelir elde edileceği tahmin edilmiştir. Öte yandan dere kenarında bulunan debbaghanelerden 500 kuruş alınmasına karar verilmiştir. Tatavla ve Beyoğlu sakinleri de derenin temizlenmesi için ödemeleri gereken, ancak on dokuz

aydır vermedikleri aylık 25 kuruşu toplu bir meblağ halinde vereceklerdir.[7] Ancak yağmurlu günlerde su akışını sağlamak üzere hafriyatın yanında dere duvarlarının da tamir edilmesi gerektiği, yapılan tahkikat sonucunda ortaya çıkmış ve harcamanın 40.000 kuruş civarında olacağı belirlenmiştir. Bu nedenle şimdilik

1893 tarihli, mimar Yazmund'a ait projeyi gösterir harita.

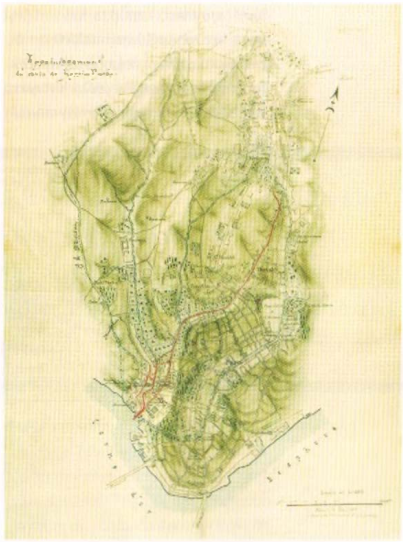
(İ.HUS 1311.Ra/163).

sadece kazı işinin görülmesine karar verilmiştir.[8] Nitekim bir yıl sonra yapılan temizlik işlemi için hazineden sadece 5000 akçe tahsis edilebilmiştir.[9] Ancak bu temizlik faaliyetine rağmen civar bölgedeki yerleşimlerin lağımlar aracılığıyla evlerinin ve hayvanlarının pisliklerini dereye nakletmeye devam etmeleri[10] derenin kirlilik oranının günden güne artmasına neden olmuştur.

1815 yılında ise Kasımpaşa Hacı Hüsrev mahallesinde dere üzerinde bulunan, ancak selde yıkılan büyük ahşap köprü tamir olunmuş ve bu sırada yine hasar görmüş olan derenin set duvarları ve üzerindeki kaldırımlar yenilenmiştir.[11] Fakat derenin temizlik işlerinin aksatılması ile ilgili şikâyetler giderek artmıştır.[12] Bilhassa dere kenarında bulunan ev ve dükkân sahipleri sel suları yüzünden mağdur duruma düşmekteydiler. Kasımpaşa deresinin vaziyetinden mustarip olan halk temizlenmesi için gerekli mercilere durumlarını bildirmişlerdir. Buna karşın, bu hususta gereken önlemlerin zamanında alınmayışı, sorunu ortadan kaldırmaya yönelik ıslah çalışmalarının maliyetini artırmış ve başka problemlere zemin hazırlamıştır. Buna göre, 1845 yılına gelindiğinde Kasımpaşa deresinin temizlenmesi için 116.497,5 kuruşa ihtiyaç olduğu hesaplanmıştır. Bu denli büyük bir miktarı halktan vergi yoluyla elde etmeye çalışmak o dönem için tabii ki mümkün değildir. Kasımpaşa civarında oturan kişilerin bir kısmı bahriyeden olmakla birlikte ahalinin çoğunluğunun ıslah çalışmalarına maddi anlamda katkı yapabilecek güce sahip olmaması, böyle bir seçeneği ortadan kaldırmıştır. Bunun üzerine derenin temizlenmesi ile ilgili çalışmaların bölgenin idaresini elinde tutan Tersane-i Âmire tarafından yürütülerek masrafların Tersane hazinesinden karşılanmasına karar verilmiştir. Yine, Tersane mahkûmlarının temizlik işinde görevlendirilmelerinin maliyeti düşüreceği hesaplanmıştır.[13] Ancak bu tamiratın üzerinden altı yıl gibi kısa bir süre geçmesine rağmen Kasımpaşa semtinin üst kısımlarında yapılan inşaat faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan moloz yığınları yağmur suları ile birlikte dereyi tıkamış ve yeni bir sorunu gündeme getirmiştir. Yapılan araştırmada masraf bu kez 107.045 kuruş olarak belirlenmiştir.[14] Bu miktarın bütünüyle hazineden karşılanmasının yol açacağı sıkıntılar sebebiyle devlet kurumları arasında işbirliği yoluna gidilmiştir. Buna göre, molozları taşıyacak arabalar Nafia Nezareti'nden, çalışacak amele ise ücret ödenmeksizin Tersane zindanı ve zaptiye mahkûmlarından tedarik olunacaktır. Bu planlama neticesinde sadece lağımcılara ödeme yapılacak ve söz konusu meblağ yarıya düşürülmüş olacaktı.[15] Bundan sonra, Kasımpaşa deresinin ve Tersane havuzları kapılarının 1868 yılında tarak vapurları aracılığıyla temizlendiği görülmektedir.[16] 1869 yılında ise önemli bir gelişme ortaya çıkmış ve Kasımpaşa deresinin etrafında bulunan debbağhanelerin başka yerlere nakilleri kararlaştırılmıştır.[17] Ancak yine de Kasımpaşa deresinin kirlenmesinin önüne geçilememiş ve kirlilik halkın sağlığını tehdit eder bir boyut kazanmıştır. Öyle ki, dereden yayılan kötü kokular nedeniyle hem Tersane çalışanları hem de bahriye askeri rahatsız ve hasta olmaktaydı. Bu konuda yapılan şikâyetlerin ardından derenin her iki yanına lağım inşa edilmek suretiyle çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Lağım inşaatı kapsamında yapılacak duvar ve kemer için gereken malzeme ve bu işe tahsis edilecek mekân, ayrıca yapılması zorunlu şose yol ve yaya kaldırımlarının masrafı toplamda 41.000 lira olarak tespit edilmiştir. Bu meblağın hemen tedariki mümkün olmadığından, insan sağlığını korumaya yönelik olarak yapılacak çalışma öne alınarak bunun bedeli olan 25.000 liranın acilen bir araya getirilmesi yoluna gidilmiştir.[18] Bununla birlikte, derenin temizlenmesi amacıyla teşkil olunan komisyon yapılacak inşaatın yetersiz olduğunu bildirmiştir. Komisyon yaptığı keşif çalışmasında, sel vakalarında suyun dere etrafındaki ev ve dükkânların zemininden 1 metre yükseldiğini, derenin üzerine inşa olunması düşünülen tonozun selde yıkılma ihtimalinin yüksek olduğunu, bunun önlenmesi için derenin her iki yanına yapılması düşünülen bacalardan sızacak kirli havanın çevre halkının sağlığını bozmaya devam edeceğini, tonozun yıkılmaması ve derenin denizle birleştiği kısımdaki meylin su akışına müsait olması için zeminden 2 metre yüksekte olması gerektiğini ve mülk sahiplerine ödenecek tazminatın yüklü olacağını kaydetmiştir. Komisyon, bu durumda derenin tonoz inşasıyla üzerinin örtülmesinden şimdilik vazgeçilerek, ileride tonoz inşa edilmeye müsait olacak şekilde sel sularının akışı için derenin iki tarafına sıvanmış hendek ve atık sular için yine dere kenarlarına birer metre genişliğinde, üzerleri kapalı lağım inşa edilmesini önermiştir. Ayrıca derenin gerekli alanlarına on beş adet demir köprü yapılmak suretiyle halka kolaylık sağlanacaktır. Kasımpaşa semti

Şehremaneti'nin Altıncı Daire'si[19] sınırları içinde yer aldığından, derenin düzenli biçimde bu daire tarafından temizletilmesi bir diğer teklif olarak sunulmuştur. Kasımpaşa deresi etrafında yaptlacak bazı inşaat faaliyetlerine yine bu emanetin katkıda bulunması gerektiği de belirtilmiştir. Lağım, kaldırım, duvar ve on beş adet köprü inşasını ve temizlik çalışmalarını içeren bu planlamada ise toplam masraf 36.147 lira olarak belirlenmiştir. İnşaat sırasında Kasımpaşa deresi etrafındaki evlerin sınırlarının aşılıp tazminat ödenmesi gerektiğinde ise masraf 10.000 lira artışla 46.147 lira olacaktı. Bunun dışında, Tersane tarafından da bazı işlerin görülmesi icap etmekteydi. Bu işlerin başında, Tersane'ye ait tarak vapurlarının divanhaneden dere ağzına ve oradan Tersane havuzlarına kadar inşa olunacak rıhtımın taranmasında kullanılması gelmekteydi. Ancak yukarıda belirtilen miktarın devlet hazinesini ve ilgili kurumları zorlaması, derenin temizlenmesi hususunun ertelenmesine yol açmıştır.[20] Osmanlı devletinin içinde bulunduğu mali darboğazdan faydalanmaya çalışan bazı sermaye sahipleri derenin temizlenmesi hususunda teklifler sunarak girişimlerde bulunmuşlardır. Bu tekliflerden ilki bir tramvay şirketine aittir.[21] O sıralarda İstanbul'un çeşitli semtlerinde tramvay işletme hakkını elinde bulunduran şirket, yol yapım ve çevre düzenleme masrafları kendilerine ait olmak üzere Garp Kapısı'ndan Kasımpaşa'ya kadar olan güzergâhta tramvay işletilmesine müsaade edildiği takdirde Kasımpaşa deresinin temizlenmesi ve diğer bazı masraflar için 80.000 lira vermeyi taahhüt etmiştir. Şirketin teklifi ilk başlarda sıcak karşılanmıştır. Ancak daha sonra bu miktarın yeterli görülmemesi,[22] tramvay şirketinin mukavele şartları arasında Kasımpaşa'daki işletme hakkının sadece kendi taraflarına ait olması konusundaki ısrarlarının daha fazla ödeme yapabilecek bir imtiyaza engel teşkil etmesi,[23] şirketin belirtilen miktarın üzerine artış yapmamasının yanında derenin üzerinin kapatılması konusunda kesin bir tavır sergilememesi,[24] yine bu şirketin henüz imtiyaz hakkı elde etmeden omnibüs işletmeciliği üzerine ilan vermesi gibi nedenlerden dolayı anlaşma sağlanamamıştır. Ayrıca şirketin bu imtiyaz kapsamına, Kasımpaşa yanında Galata'da da bir tramvay hattı işletme ve Dersaadet (İstanbul) ile bu hattı birleştirme hakkını talep etmesi uygun görülmemiştir.[25] Bundan sonra Kasımpaşa deresinin ıslahı hususunda ilgili makamlar tarafından devlet eliyle halledilmek üzere çeşitli çalışmalar yapılmasına karar verilmiştir. Bahriye Nezareti tarafından idaresine karar verilen ve Tersane kalfası Vasil tarafından haritalandırılan[26] projeye göre derenin üstü tonoz kemerle örtülecek, 15 metrede bir uygun yerlerine delik açılarak, sel meydana geldiğinde tonozun hasar görmesi engellenecekti.[27] Sonuçta bu işin devlet nezdinde yürütülmesi kararı alınmakla beraber, uygun şartlarla ileri sürülecek yeni tekliflere de açık kapı bırakılmıştır.[28] Bahriye Nezareti bundan üç ay sonra (Temmuz 1873) üstlendiği projenin masraflarını karşılayamadığını merkeze bildirmiş ve çözüm olarak küçük derenin yanlarına lağım açmakla yetinip, büyük derenin üstü açık bırakılarak denize ulaştığı mahallin temizleneceği belirtilmiştir.[29] Bununla birlikte derenin engebeli bir arazi üzerinde konumlanmasından ötürü, iki yanına yapılması düşünülen lağımların atık madde ve suları denize ulaştırmakta yeterli olmayacağı düşünüldüğünden bu karardan da vazgeçilmiştir.[30] Uygulama aşamasında ortaya çıkan bu pürüzler, Kasımpaşa deresi ile ilgili yapılabilecek çalışmaları zorlaştırdığı gibi masrafı da artırmıştı.

Bunun yanı sıra 19. yüzyıl itibariyle kolera hastalığının yaygınlaşması, çevre sağlığını tehdit eden Kasımpaşa deresinin ıslah edilmesini zorunlu hale getirmişti. 1865 yılında ortaya çıkan kolera salgını İstanbul'da en fazla Kasımpaşa ve Hasköy civarında etkisini göstermişti. 1873 yılında ise bu hastalık Odessa'da görülmüş ve yine Kasımpaşa civarı koleradan nasibini almıştır.[31] 1881'de ise Aden merkezli bir kolera salgınının giderek yayıldığı haberi Kasımpaşa ve civar mahallelerde kaygıyla karşılanmıştır.[32] Nitekim kolera 1883 yılında Dimyat'a sıçramıştır.[33] 1886 yılında ise bu defa Edirne'de insanlar koleradan ölmeye başlamıştır. İstanbul'da öncelikle Kasımpaşa ve civarında önlemlerin alınması gerektiği düşünülmüş, her şeye rağmen Kasımpaşa, Hasköy, Balat ve Kuzguncuk'ta bu hastalığın yayılmasının önüne geçilememiştir. Bu nedenle Osmanlı hükümeti, Kasım-

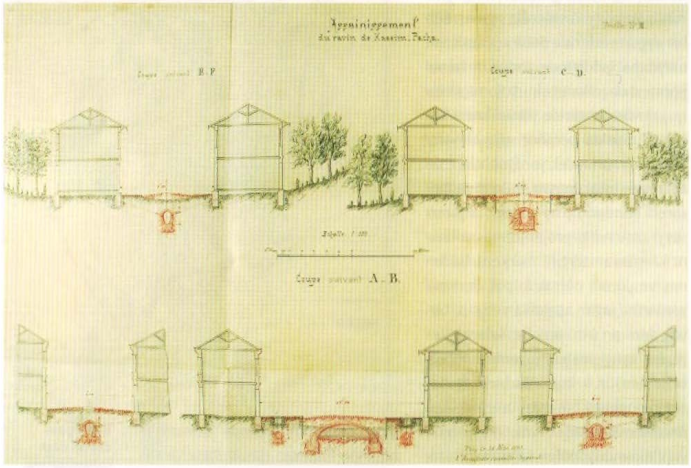
Kasımpaşa deresi ıslah çalışmalarına dair çizim.

(Y.A.HUS 275-120, left 2)

paşa deresinin yanında Beşiktaş'ta bulunan Ihlamur, Hasan Paşa ve Ortaköy derelerinin de tathir edilmesini kararlaştırmıştır. Koleranın yarattığı korku ile İstanbul'da alınan önlemler sadece derelerin temizlenmesi ile sınırlı kalmamıştır. İstanbul, Üsküdar, Galata ve Eyüp gibi büyük yerleşimlerde çöplerin asla biriktirilmemesi, çöp toplamakla görevli arabaların sayılarının artırılması gerektiği belirlenmiştir. Bunun yanı sıra cami, hamam, han ve umumi tuvalet gibi insanların bir arada bulundukları mekânların vakıf sahiplerince düzenli aralıklarla temizlenmesi, han ve bekâr odalarında sağlığı tehdit edecek yoğunlukta insan toplanmasının önlenmesi diğer tedbirler arasındadır. Hatta İstanbul'da işsiz güçsüz birçok insanın olduğu, bunların bulaşıcı hastalıklara aracı olabileceği ihtimaline karşılık sayılarının tespit edilerek memleketlerine gönderilmeleri gerektiği dahi öngörülmüştür.[34] 1890 yılında ise

kolera salgını nedeniyle Mekke valisinde ölü sayısı 300'e yaklaşmış, bu durumda İstanbul'da yine önlemler almak gerekmiş, ilk temizlenmesi gerekli görülen yer yine Kasımpaşa deresi olmuştur. Bunun dışında cami, han ve hamam gibi toplu kullanım alanlarının lağımlarının temizlenerek kireçlenmesi, otel ve lokantalarda çöplerin biriktirilmeden uygun yerlere taşınması, ortalıkta hayvan leşi veya benzer sağlıksız maddelerin bırakılmaması, ham veya çürük yiyeceklerin satılmaması gibi tedbirleri takip etmek üzere bir sağlık komisyonunun teşkili söz konusu olmuştur.[35] Galata gümrüğünün ahşap binalarının sıcak havalarda kötü kokuya sebep olacak kadar eskimiş olmasından dolayı yıkılmaları gerektiği görüşü, yine kolera hastalığına bir önlem olarak 1893 yılında karşımıza çıkmaktadır.[36] Aynı yıl Kasımpaşa deresi yakınındaki Tersane Divanhanesi civarında da birtakım rahatsızlıklar ortaya çıkmıştır. Bu mevkide bulunan askeri kışlanın zemini deniz seviyesine indiğinden, kışladan çıkan atık su ve maddeler sahilde birikmeye başlamıştır. Bu durum kötü kokuya sebep olduğu gibi, civarda bulunan kayıkçıların hastalanmasına da yol açmıştır.[37] Kasımpaşa iskelesinde bulunan kayıkçılar da aynı sorunla karşılaştığından, kayıkçıların müşteri almak dışında iskeleye yanaşmadan açıkta beklemelerine karar verilmiştir.[38] 1895 yılında ise Kasımpaşa'da ikamet eden bahriyeli Tahsin çavuşun kolera hastalığından öldüğü kayıtlara geçmiştir.[39] Tüm bu olaylardan anlaşılacağı üzere, derenin temizlenmesi konusu ciddi bir boyuta ulaşmıştır. Sel zamanlarında malların zarar görmesiyle ilgili halk tarafından yapılan ilk şikâyetler, yerini insan sağlığını ciddi şekilde tehdit eden ve devlet tarafından çözümü aranan büyük bir probleme bırakmıştır.

Kasımpaşa deresinin ıslahı için gereken miktarın büyüklüğü ve bu işe tahsis edilecek ödeneğin bulunmayışı, Bahriye Nezareti'nin de tek başına bu işi yürütecek güce sahip olmaması gibi nedenlerden dolayı yeni çözüm yöntemleri aranmaya başlanmıştır. Kurumlar arası işbirliğinin sağlanması bu yöntemlerden biri olarak tercih edilmiştir. Buna göre, derenin temizlenmesi hususunda Bahriye Nezareti ile müşterek hareket etmek üzere Şehremaneti de görevlendirilmiştir.[40] Bu iki idare nezaretinde yapılan toplantılarda sorunun çözülmesine yönelik üç ayrı yöntem teklif edilmiş, durumun aciliyeti göz önünde bulundurularak uzun bir çalışma sürecine yayılan ve fazla maliyetli bulunan ilk iki yöntem geri çevrilmiştir. Üçüncü yöntemse mali açıdan uygun olmakla birlikte mevcut sorunu gerçek anlamda ortadan kaldırmayacağından kabul edilmemiştir. Bu sırada derenin temizlenmesi ile ilgili olarak Terkos Su Şirketi tarafından hazırlanan yeni bir proje teklifi gündeme gelmiştir. Buna göre şirket, Kasımpaşa deresinin üzerini genişçe bir cadde şeklinde kapatarak derenin her iki yanına lağımlar ve su kanalları inşa etmeyi teklif etmekteydi. Buna karşılık şirketin ileri sürdüğü şartlar arasında 59 yıllık imtiyaz süresinin 99 yıla çıkarılması, net geliri üzerinden Şehremaneti'ne vermekle yükümlü olduğu %2,5'luk paydan muaf tutulması ve İstanbul'daki tüm su işlerinin şirket tekeline bırakılması gibi ağır maddeler yer almaktaydı. Üstelik proje kapsamında yapılacak harcamaların yarısının devlet tarafından karşılanmasının talep edilmesi üzerine söz konusu proje kabul edilmemiştir.[41]

Derenin üzerinin örtülmesi ve yan taraflarına lağım inşası projesinin çevre binalara göre konumlanmasını gösteren çizim.

(Y.A.HUS 275-120, left 5)

Kasımpaşa deresinin temizliği meselesinin çözümlenememesi, konunun gazetelere taşınmasına yol açmıştır. 23 Haziran 1886 tarihli *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yer alan bir haberde, dereden yükselen kötü kokunun dayanılamayacak derece olduğu, özellikle rüzgârlı günlerde halkın pencerelerini dahi açamadığı, Kasımpaşa deresinin halkın sağlığını tehdit eder bir durumda olduğu, o sıralar İtalya'da baş gösteren kolera salgınına binaen ne suretle olursa olsun derenin bir an önce temizlenmesi gerektiği belirtilmektedir.[42] Bu durum devlet merkezinde rahatsızlığa sebep olmuştur.[43] Aynı dönemde Terkos Su Şirketi bir kez daha, imtiyaz süresinin uzatılması karşılığında Kasımpaşa deresinin üzerinin örtülmesi konusunda masrafları üstleneceğini belirtmiştir. Derenin iki tarafına lağım inşa olunmak üzere Şehremaneti Altıncı Daire'sine tahsisat çıkarılmış olduğundan, şirketin teklifi yine reddedilmiştir.[44] Altıncı Daire tarafından yürütülen çalışmalar neticesinde, 1886 yılında derenin her iki yanına lağım inşa edilmiştir. Bundan sonra yine Altıncı Daire'nin yönetiminde olmak üzere, lağım kapakları üzerine şose yol inşası, Tavla ve Pangaltı civarlarından çıkan atık suyun ana lağım hattına cereyanını sağlayacak tali şebekelerin yapımı, lağımlara ek olarak suyolu inşası, Kasımpaşa ve Baruthane derelerinin

birleştiği yerden sahile kadar olan yol boyunca duvar inşası, sahil boyuna rıhtım inşası ve büyük köprünün tamiri gibi ameliyeler gündeme gelmiştir.[45] Ancak adı geçen derenin bu inşaat masrafını karşılayacak kaynaklara sahip olmaması, faaliyetlerin başlamasını engellemiştir.[46] Bu duruma çözüm olarak, masrafın Dersaadet emlak vergisinin hazineye ait kısmından karşılanmasına karar verilmiştir.[47] 1887 yılında ise Terkos Su Şirketi yeni bir teklifle Kasımpaşa deresinin ıslah çalışmalarına dahil olmaya çalışmıştır. Buna göre şirket, çözümlenemediğinden, bu zorunluluk hemen hayata geçirilememiştir. Ayrıca derenin etrafa verdiği rahatsızlık nedeniyle sorunun hızlı bir şekilde giderilmesi gerekliliği, üzerinin kapanması gibi uzun dönemli bir çalışmanın başlamasına diğer bir engeldi. Bunun için ilk iş olarak harap olan lağımların tamir edilmesi ve kirli suyun dereye intikalinin engellenmesi gerekmekteydi. Öte yandan, derenin üstünün kapatılması işi için de çalışmalar başlatılacaktı. 1891 yılında Fenerler Direktörü Collas, bu iş için tahmin olunan masrafa faiz işzineden ödenecek, sıhhiye rüsumu gelirlerine has olan ihtiyat akçesinden temin edilecek paraya faiz uygulanmayacaktı. Ayrıca temin edilecek para 49.609 değil, 60.000 lira olarak belirlenmiştir.[55] Sıhhiye Meclisi ilk başta bu karara zorluk çıkarmakla birlikte, sonradan kabul etmiştir. Bundan sonra işlerin görülmesi için bir komisyon teşkiline karar verilmiştir. Buna göre komisyon; Nafia Nezareti Fen Heyeti'nden Galan[56] ve mühendislerinden Lefler, Kayar[57] ve müşavir sıfatıyla Barite, Şehremaneti Altıncı Daire'si baş mühendisi İshak

Kasımpaşa deresi taş ve kumun biriktiği bir muhitti. Kimi sabracılar buradan kum ve taş toplamak üzere görevlendirilmekte, alınan kum ve taş Kalyoncu kışlağı hizasından sahile dökülmekteydi. 1784'te bu göreve, Gazi Hasan Paşa tarafından inşa ettirilen caminin masrafına senede 50 kuruş verme taahhüdünde bulunan sabracı Kirkor getirilmiştir.

kullandıkları makineler için gereken kömürün Ereğli madeninden kendileri için tedariki halinde Kasımpaşa deresi için inşa olunması gereken suyollarının ve derenin temizlik masraflarını üstleneceğini bildirmiştir. Bunun üzerine, mühendis ve sağlık görevlilerinden oluşan bir komisyon Altıncı Daire tarafından yapılan çalışmaları incelemiş ve şimdiye kadar yapılan çalışmaların yeterli olduğunu beyan etmiştir.[48] Ancak 1890 yılına gelindiğinde, inşa olunan lağımların tıkanarak etrafa kötü kokular yaymaya başladığı görülmektedir.[49] Bu lağımların zeminden yüksek yapılması kullanımında problemler yaşanmasına neden olmuş, ayrıca bazı evlerin lağımlarının bu ana lağımlara bağlanmasında istenen netice alınamadığından, dereye atık su cereyanı devam etmiştir. Bunun neticesinde derenin ıslah çalışmaları tekrar başlamıştır. Bu çalışmaların idaresi yine Şehremaneti'ne verilmekle birlikte, Sıhhiye İdaresi de çalışmalara dahil edilmiştir. Daha önce maliyetinin yüksekliğinden dolayı yapımı ertelenen derenin üzerinin örtülmesi işi zorunlu hale gelmiştir. Ancak masrafın karşılanması sorunu bir türlü lemek suretiyle devlet ricaline borç verme teklifinde bulunmuştu. Bunun karşılığında İstanbul'da mezbaha inşası imtiyazını isteyen Collas'ın teklifi kabul olunmakla birlikte yürürlüğe girmemiştir.[50]

1892 yılı, Kasımpaşa deresinin ıslahı konusunda en yoğun faaliyetlerin yaşandığı dönemdir. Yine Şehremaneti'nin idaresinde gerçekleştirilecek ıslah çalışmaları masrafının Maliye Nezareti'nden karşılanmasına karar verilmiştir.[51] Sözü edilen çalışmaların ilk merhalesi olan tahkikatı yürütmek üzere bu ıslah çalışmasının başına mühendis Barite getirilmiştir.[52] Tahkikatın masrafı, Şehremaneti'nin emlak vergisine bağlı olarak hazineden alacağı paradan ödenecekti.[53] Barite'nin yapmış olduğu araştırma sonucunda, derenin ıslah çalışmaları için gereken masraf 49.609 lira olarak belirlenmiş ve bu miktarın Sıhhiye Nezareti'nin ihtiyat akçesinden karşılanması uygun görülmüştür. Buna sebep olarak, Kasımpaşa deresi probleminin çözülmesinin Şehremaneti'nden çok Sıhhiye İdaresi'ni ilgilendirmesi gösterilmiştir.[54] Ancak, sonradan haPaşa ve Sıhhiye İdaresi'nden Rusya delegesi Yakoblef, Avusturya ve Macaristan delegesi doktor Hegel, İtalyan delegesi Toskani'den oluşmaktaydı.[58] İlk başlarda komisyonun reisliğine Dahiliye Nazırı uygun görülse de işlerinin yoğunluğundan yerine Şehremini Rıdvan Paşa'nın geçmesi uygun görülmüştür.[59] Kasımpaşa deresi sorununu ortadan kaldırmak üzere kurulan bu komisyon hakkında kısa bir süre sonra yolsuzluk iddialarında bulunulmuştur. İddiayı ortaya atan Duyun-ı Umumiye Meclis Reisi Kayar ve meclis üyelerinden Berje'ye göre, komisyonda bulunan sıhhiye üyeleri gereken şekilde çalışmamaktaydı.[60] Bu olaydan kısa bir sonra ise komisyonun sıhhiye üyelerinden doktor Hegel, Yakoblef ve Toskani tarafından komisyona dair bir rapor düzenlenmiştir. Bu raporda, mühendis Barite'nin projesinin sakıncalı olduğu, komisyonun bu konuda acele karar verdiği ve teklif olunan diğer projelerin ele alınması gerektiği gibi konulardan bahsedilmektedir.[61] Bu olaya karşılık olarak Rıdvan Paşa, Barite'nin projesiyle Kasımpaşa deresinin ıslahı konusunda başarıya ulaşılacağını, Sıhhiye

Meclisi'nden çıkarılan bu arızaların bazı maksadda dayalı olarak gündeme taşındığını merkeze arz etmiştir. Derenin temizlenmesini geciktiren bu tür maksatlı davranışların önüne geçilmek için, ıslah masrafı olan 60.000 liranın Sıhhiye İdaresi yerine başka bir kaynaktan elde edilmesi gerektiğini savunan Rıdvan Paşa'ya göre, daha önce merkezle bu hususta görüşmelerde bulunan ve mezbaha inşası imtiyazını talep eden Fenerler Direktörü Collas ile anlaşmaya varılmalıydı.[62] Ancak Rıdvan Paşa'nın tüm izahatlarına rağmen mühendis Barite'nin projesinin reddine karar verilmiştir.[63] Bunun ardından devlet, yeni proje tekliflerinin hazırlanarak komisyonun onayına sunulmasını talep etmiştir.[64] İşte tüm bu kargaşa içinde derenin ıslahı işi bir kenara bırakılmıştır. Sadece, dere ağzında biriken pislikleri temizlemek üzere tarak vapurlarının kullanılmasına devam edilmiştir.[65] Bundan sonra, İstanbul'da mezbaha inşa imtiyazı karşılığında Kasımpaşa deresinin ıslahına ödenek sağlayabileceklerini beyan eden Fransız sermayedarlar devreye girmiştir.[66] Bu arada yeni birtakım projeler de hazırlanmıştır.[67] Bunlar arasında, Alman mimar Yazrnund'un projesi derenin ıslahı için uygun görülmüştür. Yazmund'a göre, Tatavla deresinin Kasımpaşa deresine bağlandığı kısmın meyli, suyun cereyanı için yeterli olmakla birlikte, Baruthane deresi için aynı durum söz konusu değildir. Bu derenin cereyanı için daha önce mühendis Barite tarafından teklif olunan su bentleri yoluyla su tazyikinin sağlanması beklentisi ise sonuç getirmeyecektir. Baruthane deresinden, Sakızağacı'ndan ve Tatavla'dan denize kadar yapılacak üç ayrı lağım ile su cereyanı sağlanabilir. Bu sayede derenin üzerinin örtülmesine de gerek kalmayacaktır.[68]

Bundan sonra derenin temizlenmesine zaman zaman devam edilmiştir.[69] Son olarak 1920 yılında, Haliç Dersaadet Vapur Şirketi tarafından Haliç'in temizlemesi esnasında Kasımpaşa deresinin temizliği de yapılmıştır.[70]

EMEL SOYER
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 Sadi Abaç, *Kasımpaşa'nın Tarihçesi*, İstanbul 1935, s. 6. Yerli ve yabancı kaynaklardaki yaklaşımlara yer vererek bu konuyu ayrıntılı bir biçimde ele alan çalışma için bkz. *Bahriye'nin Haliç Serüveni: İstanbul'un Fethinden Sonra Divanhane'ye*, Haz. Rasim Ünlü, İstanbul 2005, s.B-28. Ayrıca bkz. Feridun Emecen, *İstanbul'un Fethi Olayı ve Meseleleri*, İstanbul 2003, s.38-43.

2 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet-Belediye-İC. BLD[5877. Makalede kullanılan belgelerin tümü bu arşivden alınmıştır.

3 C.BLD 1215.

4 C.BLD 2611.

5 C.BLD 5462.

6 O sırada Tersane'de yoğun bir gemi inşa faaliyeti olduğu ve bu faaliyette çalıştırılan mahkûmların dere temizliğinde görevlendirilmelerinin gemi yapım işine engel olacağı vurgulanmaktadır.

7 Ödemenin yapılmadığı bu dönem daha sonra otuz üç aya ulaşmış ve toplam miktar 825 kuruş olmuştur. Bu miktarın 550 kuruşu tahsil edilmiş, 275 kuruşu ise bölge halkından bazı kimselerin Tersane marangozcularından olması sebebiyle talep olunmamıştır. Debbağhanelerden 1000 ve safradan 1700 kuruş elde edilmiştir. C.BLD 936.

8 C.BLD 689; C.BLD 5699

9 Cevdet-Bahriye-İC.BH[3292.

10 C.BLD 4849

11 C.BLD 1554. Bu duvar ve kaldırımların yenilenmesi 3748 kuruşa mal olmuştur. C.BLD 2714. Sözü edilen köprü 1835 yılında tekrar tamir edilmiştir. C.BLD 6230.

12 Bir diğer şikâyet konusu, derenin temizliği ile ilgili halktan alınan vergilerdir.

13 İrade-Dahiliye -[İD.H[4937. Bu dönemde yapılan çalışmaların masraf kayıtları Maliyeden Müdevver Defterler -[MAD[8899 s.15-16'da bulunmaktadır.

14 Derelerin temizlenmesi ile ilgili bir belgede Eyüp, Kâğıthane ve benzeri sanayi mahallelerinin temizlenmesinde senede 20.000 kuruş harcandığı belirtilmektedir. Bu durumda altı senedir temizlenmeyen Kasımpaşa deresinin bu masrafı olağandır. A.MKT.MHM -[Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı] 417/32.

15 İ.MVL -[İrade Meclis-i Vala] 204/6490; A.MKT. NZD -[Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı]31/3.

16 A.MKT.MHM 411/8; A.MKT.MHM 417/32.

17 ŞD -[Şura-yı Devlet], Bahriye 1/8.

18 İ.MMS -[İrade Meclis-i mahsus] 43/1789.

19 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. IV, İstanbul 1995, s. 1615, 1625.

20 ŞD, Nafıa 499/14, lefl 1, 21.

21 Teklifin Fenerler Direktörü tarafından yapıldığı görülmektedir. ŞD, Bahriye, 3/6; A.MKT. MHM 453/54.

22 ŞD, Nafıa 499/14, lef[10.

23 ŞD, Nafıa 499/14,1ef[5.

24 A.MKT.MHM 453/54.

25 ŞD, Nafıa 499/14, lefl 18; bu konuya dair bir proje çiziminin olduğu belgede kayıtlıdır. ŞD, Nafıa 499/14, lef[8.

26 Kalfa Vasil, sözü edilen haritayı aslında tramvay şirketinin teklifinden önce çizmiştir. Ancak bu haritanın tanzil çalışmalarına dahil edilmesi 1873 yılını bulmuştur.

27 A.MKT.MHM 453/51.

28 A.MKT..MHM 453/54.

29 A.MKT..MHM 460/21; A.MKT 461/41.

30 A.MKT.MHM 465/55.

31 A.MKT.MHM 453/54.

32 Y.EE -[Yıldız EsasEvrak] 43/145.

33 DH.MKT -[Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi] 1341/19.

34 İ.DH 79[61.

35 İ.DH 102413; DH.MKT 1751/111.

36 Bu binalarınyıkılmasıyla kaçakçılığın önüne geçilebileceği de hesap edilmişti. Y.PRK.TKM -[Yıldız Perakende Evrakı, Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği] 26/15.

37 Y.MTV -[Yıldız Mütevenni Maruzat Evrakı] 82/128; İ.HUS-İrade Hususi 1311.Ra/163.

38 DH.MKT 118/47.

39 Y.MTV 129/57.

40 İ.DH 70695.

41 Bu yöntemlerin ayrıntıları için bkz. İ.MMS 76/3378.

42 *Tercüman-ı Hakikat*, 20 N 1303, sayı 3406, s.1.

43 Y.A.HUS -[Yıldız Sadaret Husust Maruzat Evrakı] 192/87; İ.DH 78361.

44 DH.MKT 1385/80.

45 İ.ŞD -İrade Şura-yı Devlet 183/4959.

46 DH.MKT 1393/57.

47 DH.MKT 1396/37, DH.MKT 1399/105. Bu ameliye içinde rıhtım inşasının, masrafı Şehremaneti'nden verilmek üzere Tersane İdaresi'ne havale edildiği görülmektedir. İ.MMS 155/4949; DH.MKT 617/27; DH.MKT 1771/114. İ.ŞE -[İradeŞehremaneti] 1324.S/11.

48 MV -[Meclis-i Vala] 17/13; A.MKT.MHM 488/30. Terkos Su Şirketinin 1890 yılındaki teklifi için bkz. DH.MKT 1756/97.

49 DH.MKT 1774/127.

50 Y.PRK.ŞH -[Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı] 3/104.

51 DH.MKT 1973/105.

52 İ.DH 101041. Mühendis Barite'nin ıslah çalışmalarına ait projenin ayrıntıları için bkz. İ.HUS 1310.M/75; Y.PRK.SH -[Yıldız Peraker de Evrakı, Sıhhiye Nezareti Maruzatı] 4/1.

53 DH.MKT 1995/95.

54 Y.A.HUS 264/2; Y.A HUS 264/125; İ.HUS 1310.S.5; 1310.S/99.

55 Bu paranıngeri ödenmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İ.SH -[İrade Sıhhiye] 1310.Ra/2; İ.HUS 1310. Ra/145.

56 Galan, daha sonra bir süreliğine yurtdışına gitmiş olduğundan, yerine buharfabrikasının İstanbul vekili mühendis Bele komisyon azalığına getirilmiştir. İ.HUS 1310.R/13.

57 Mühendis Kayar'ın da yurtdışına gitmesi gerektiğinden, yerine Müze-i Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey getirilmek istense de daha sonra buna gerek duyulmamıştır. Y.A.HUS 267/48; İ.HUS 1310.Ca/44.

58 Y.A.HUS 265/53; Y.A.HUS 265/118; Y.MTV 68/80; İ.HUS 1310.Ra/42.

59 İ.HUS 1310.Ra/69.

60 HR.TO -[Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı] 537/103.

61 Y.PRK.SH4/1.

62 Y.PRK.SH4/15.

63 Y.A.HUS 275/120. Sıhhiye Meclisi'ne dair kaleme alınmış ilginç bir yazı için bkz. Y.PRK. ŞH 7/87.

64 İ.HUS 1310.Z/58; Y.MTV 80/175; Y.MTV 82/128.

65 DH. MKT 118/47. Ayrıca bkz. Kırımi-zâde Mehmed Neş'et Efendi Tarafından Sultan İkinci Abdülhamid Han'a Takdim Edilen Jurnallerin Tahkik-Raporları (1891-1893), yay. haz. Raşit Gündoğdu vd., İstanbul 2006, s. 274-275.

66 İ.HUS 1311.S/154; A.MKT.MHM 712/1.

67 Y.MTV 82/128.

68 İ.HUS 1311.Ra/163.

69 DH.EUM.THR -[Dahiliye Nezaret-i Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Evrakı] 33/16; BH.ID -[Dahiliye Nezareti İdare Evrakı]41/53; DH.ID 46/61. Ayrıca bkz. İdris Bostan, Temiz Deniz Politikası ve Osmanlılar (Clean Sea Policiy and The Ottomans), *Deniz Ticareti*, Nisan 2006, s. 66-68.

70 DH.UMVM -[Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayet Müdürlüğü Evrakı] 102/8.

BİLGİ NESNESİ OLARAK OSMANLI MİMARLIĞI YA DA

SEZAR'IN HAKKI

AYDA AREL

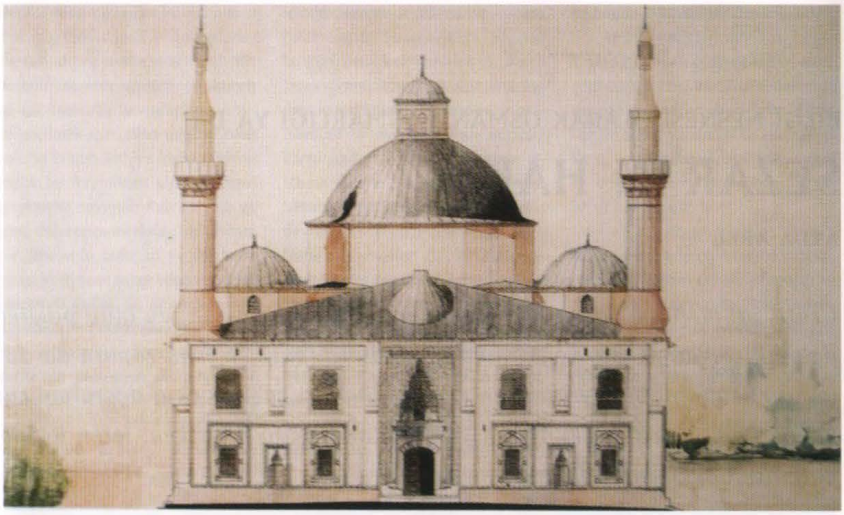
Uzun, zahmetli ve bazen ağır seyreden çalışmaların sonucu olan bilgiler elden ele devrediliyorlarsa, bu, yoğaltılmak, tamamlanmak ve çoğu zaman da düzeltilmek içindir. Ama bu bilgileri üretenler, bu bilgileri başkalarına devretme sürecindeki küçük ama gerekli katkılarının yerine ulaşacağını umarken, içten içe de bu katkının hakkının verilmesini beklerler.

Christoph Neumann, Doğan Kuban'ın yakın tarihlerde yayımlanan *Osmanlı Mimarisi* başlıklı kitabıyla[1] ilgili olarak *Yeni Mimar* dergisindeki eleştiri yazısını, "Mimarlık tarihinde failler kimdir?" sorusuyla başlatır.[2] Ve hemen ardından bu soruya iki kategoride yanıt getirilebileceğini ekler: Birinci kategoriye giren yanıtlar baniden mimara, ondan işçiye, yasa koyucuya, loncaya ve hatta bina duvarlarına grafiti yapanlara kadar uzanan bir dizi müdahil kişiyi mimarlığın failleri olarak tanımlayanlardır ve bu tanımdan yola çıkan mimarlık tarihi yazımı da, esasen toplumsal işbirliklerini yansıtan bir tarihyazımı olacaktır. Şimdi buna ayaküstü getirilecek bir eleştiri, mimarlık üzerinden oluşturulan toplumsal işbirliklerinin mimarlığın salt faillerinin ortaya çıkartılmasıyla belirlenemeyeceği, bunun yanı sıra mimarlığın bizatihi etkilediklerinden, yani fail olduğu durumlardan da söz etmenin gerektiğidir. Ne var ki bu konulara daldığımızda mimarlık ontolojisinin oldukça uzağına düşer, mimarlık üzerinden siyasal, sosyolojik, ekonomik ve hatta doğrudan doğruya tarih kapsamına giren başka inceleme ve araştırma alanlarına geçeriz. Kaldı ki, bütün bu alanlara mimarlık ontolojisine ilişkin saptamalara girişmeden ulaşmamız mümkünse de, bu, amacımız açısından kesinlikle yeterli değildir.

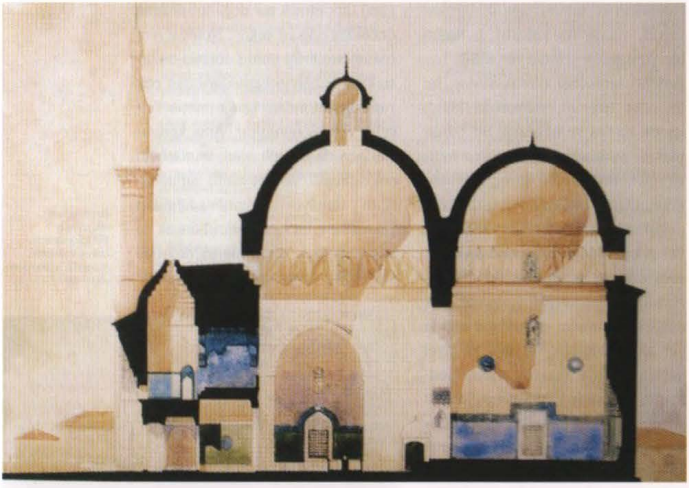
Neumann'ın tanımladığı ikinci kategori, mimarlığı kolektif bütünün bir yansıması, içinde yer aldığı uygarlığın temsilcisi olarak sunar, bu da ister istemez, mimarlığa kendi içinde türdeş ve bağdaşık bir bütün olarak yaklaşmayı gerektirir. Ayrıca, mimarlığı üreten süreç üzerinde etkili olan öznelliklerle rastlantısal değişkenlerin dışlanması demektir. Failin kim olduğu konusundaki kendi sorusuna Neumann'ın bu ikinci kategori üzerinden verdiği yanıt çok açık değilse de, bunun mimarlığın içinde yer aldığı uygarlık ve/veya kültürel bağlam olduğu çıkarsanabilir. Neumann, Osmanlı mimarisine "kimlik siyasetine ilişkin" bir tavırla yaklaştığını düşündüğü Kuban'ı bu ikinci kategoriyle ilişkilendirir. Ayrıca, Kuban'ın pozitivist yaklaşımının akademik çalışmaların en can sıkıcı türü olan plan, rölöve, strüktür sorunlarına takılı kalarak biçimsel çözümlemelerin dışındaki yolları tıkadığını ve bu yüzden Osmanlı mimarlığını ikonolojik ve ideolojik içeriğinden yoksunlaştırdığını düşünür. Ne var ki bu, ödüllü olan bir yaklaşımdır ve kurguladığı bu aseptik paradigmanın sayesindedir ki, Kuban, Osmanlı mimarisini yeniçağa geçebilmiş tek İslam mimarisi örneği olarak sunabilmiştir. Şimdi Neumann'ın buraya kadar özetlenen ahkâmının, en hafif deyimle kendi söylemine ters düştüğünü fark etmek zor değildir. Burada öncelikle dikkati çeken, Neumann'ın parametrelerini yanlış seçmiş olması, yani Kuban'ın yaptıklarından çok yapmadıklarından söz etmeye öncelik vermiş olmasıdır. Ama kanımca daha da önemli olan, mimarlığın çokkatmanlı ve çokyönlü anlamlarının tümüyle yansıtılmadığından yakınırken, bu katmanların ancak ve ancak değişik disiplinlerin devreye sokulduğu karmaşık ve kolektif bir

Bütüngörsel malzemeler YEM Yayınevinin yanıyle *Osmanlı Mimarisi* kitabından alınmıştır.

"Bursa'da bulunan ve Yeşil Cami olarak adlandırılagelen bu yapı (15. yy ilk yarısı), bünyesinde birkaç farklı işlevi barındıran bir imaret olarak inşa edilmiştir" görünüş ve kesit (S. Çetintaş).

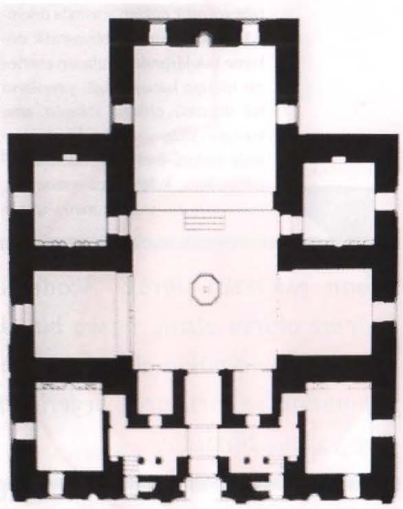

çalışmanın sonunda ayıklanabileceğini unutmuş görünmesidir. Kaldı ki, bir yazarın, hele bu yazar bir bilim adamı ise, odaklanacağı inceleme boyutunu seçme -ve bununla yetinme- özgürlüğü konusunda kimseye söz düşmez/memelidir. Bu yüzdendir ki, yapılana sırt çevirerek yapılmayana odaklanmak, Neumann'ın çok iyi bildiğinden kuşku duymadığım akademik teamül ve deontolojinin onayladığı bir yaklaşım olmasa gerek.

Gelin görün ki, akademik teamül ve deontolojiye duyarlılık sanıldığından daha dar bir çevrenin harcıdır. Akademik teamül ve deontoloji, bilginin aktarımı sürecinde Sezar'ın hakkının Sezar'a verilmesini bir ilke olarak dayatır. Gerçekten, uzun, zahmetli ve bazen ağır seyreden çalışmaların sonucu olan bilgiler elden ele devrediliyorlarsa bu, yoğaltılmak, tamamlanmak ve çoğu zaman da düzeltilmek içindir. Ama bu bilgileri üretenler, bunları başkalarına devretme sürecindeki küçük ama gerekli katkılarının yerine ulaşacağını umarken, içten içe de bu katkının hakkının verilmesini beklerler. Bu yüzdendir ki, yarım yamalak bilgilerle donatılmış olanların gereksiz bir bilgiçlik özentisi saydıkları dipnotlar ve benzeri bibliyografik göndermeler, bir yazarın kendi bilgi ve düşüncelerini oluştururken yararlanıp beslendiği başka fikir ve bilgi sahiplerinin tanınma/bilinme hakkına yaptığı göndermelerdir. Akademik deontoloji, bir yazarın kendi düşünce ve bilgi birikimini sunarken yararlandığı kaynakları yok sayamayacağına, kendi ün ve saygınlığını başkalarının emek ve üretimlerinin dışlanması pahasına inşa edemeyeceğine hükmeder. Gelin görün ki, insani zaaflar bazen en iddialı olanlarımızın ayağına -kalemine?- dolanabilir.

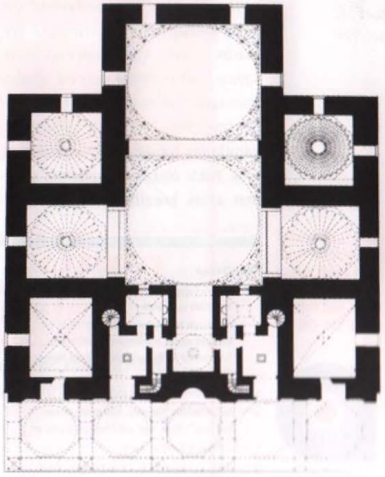
Doğan Kuban, Osmanlı mimarisi konusunda yazdığı kapsamlı ve önemli kitabının tanıtımı dolayısıyla katıldığı söyleşiler sırasında, bu kitapta Osmanlı mimarisinin ilk devrini "yeniden" ve "yeni bir vizyonla" ele aldığını,[3] bunun, üzerinde en çok durduğu konu olduğunu özellikle vurgulamıştır.[4] *Zaman* gazetesinden Jülide Karahan ile yaptığı söyleşide konuyu biraz daha açmış ve "İlk yapılan camilerin cami mi yoksa zaviye mi olduğu meselesi var. (...) Zaviye, tarikat örgütlenmesine tekabül ediyor. Cami diye ısrar edenler böyle bir yapılanmayı görmezden geliyor. (...) Bu kitapta yalan söylemek iste-

medim artık," diyerek konunun üzerine basa basa gitmiştir.[5] Doğrusu istenirse, Osmanlı mimarisinin ilk dönemlerinde inşa edilen ve sonradan "cami" olarak anılagelen kimi yapıların yerleşikliğe önayak olması istenen kamusal kuruluşlar, yani "zaviyeler" oldukları, ancak sonraları değişen tarihsel koşullar nedeniyle ilk işlevlerinden sıyrılarak tümüyle cami olarak kullanıldıkları, elli-altmış yıldan beri ilgili çevrelerin karşısına çıkan bir varsayımdır. Bu varsayım, ilk kez Sedat Çetintaş'ın Bursa'daki Yeşil Cami olarak anılagelen binanın bir cami olarak inşa edildiğine ilişkin kuşkularını dile getirdiği makalesiyle tetiklenmiştir.[6] Osmanlı fetihlerini izleyen kolonizasyon siyaseti bağlamında zaviye kuran derviş ve babaların başat rolünü ortaya koyan Ömer Lütfi Barkan'ın 1942 tarihli ünlü makalesiyle[7] ivme kazanan zaviyeler konusu, Semavi Eyice'nin Anadolu mimarisinin tipolojik sorunlarına yeni ve önemli bir içerik kazandıran bir makalesinde işlenmiş, mimarlık tarihi literatüründe "ters-T planlı" ya da "çapraz eksenli" gibi tipolojik başlıklarla yer alan yapılar kümesinin aslında mescit olarak da kullanılan karma işlevli yapılar oldukları, bunların, toplumsal ve yönetsel koşul ve gereksinimlerin zaman içinde değişmesiyle ileriki tarihlerde tümüyle cami olarak kullanılmaya başlandıkları, bu makalede yetkin bir şekilde gösterilmiştir.[8] Konu, daha sonra birkaç doktora tezinde de enine boyuna işlenmiştir. Sözgelimi, Kuban'ın başkanlık ettiği bir bilim jürisi tarafından onaylanan Ahmet Işık Doğan'ın 1977 tarihli, "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütuvvet Yapıları" başlıklı doktora tezinde, Eyice'nin "tabhaneli" ya da "zaviyeli camiler" diye nitelemeyi seçtiği yapı kümesinin fütuvvet örgütleriyle doğrudan ilişkisi üzerinde durulmakta ve "Araştırmalarımızın ortaya koyduğu sonuç, bu yapıların Osmanlılar'ın Beylik'ten İmparatorluğa geçiş sürecinde kurulmakta olan devletin ekonomik-dinsel yönetim politikasında önemli etkinliği olan Fütuvvet kurumunun aracılığıyla ortaya çıkmış olduklarını göstermektedir," denmektedir.[9] Sedat Emir'in aynı bilim dalında savunduğu 1991 tarihli tezinde ise, çok sayıda yapı ve belge çözümlemesiyle yeniden ele alınan bu konu daha da geliştirilmekte ve çokişlevli yapılar grubunun kolonizasyon aracı olan kırsal kesim zaviyelerinin yanı sıra ve onlardan farklı olarak kentlerin -semtlerin?- oluşumuna hizmet eden kamusal kuruluşlar olarak değerlendirilmesi önerilmekte, giderek bunun "cami kavramını dışlayan bir tipoloji" olduğu üzerinde durulmaktadır.[10] Bu tezin öncül Tokat zaviyeleri ile Orhan dönemi yapılarına ilişkin bölümleri ise, *Erken Osmanlı Mimarlığında çok-işlevli yapılar: kentsel kolonizasyon yapıları olarak zaviyeler. I ve II* başlığıyla iki cilt halinde yayınlanmış ve oldukça ilgi çekmiştir.[11]

Doğan Kuban, "İlk yapılan camilerin cami mi yoksa zaviye mi olduğu meselesi var. (...) Zaviye, tarikat örgütlenmesine tekabül ediyor. Cami diye ısrar edenler böyle bir yapılanmayı görmezden geliyor. (...) Bu kitapta yalan söylemek istemedim artık," diyerek konunun üzerine basa basa gitmiştir.

Görüldüğü gibi, erken dönem Osmanlı mimarisini ilgilendiren bu kuram zaman içinde değişik araştırıcıların katkılarıyla geliştirilmiştir ama Osmanlı mimarisini tarih akışı içinde inceleyen korpus niteliğinde kapsamlı bir eserin bu kurama dayandırılması gerçekten yenidir ve ufuk açıcıdır. Ne var ki Kuban, bu kuramdan yola çıkarak "yeni bir vizyon"la kaleme aldığını ısrarla belirttiği bu kitabında, erken Osmanlı mimarisine içkin bu önemli tipolojik saptamaya adım adım götüren ön çalışmalara, cami kavramını dışlayan bir tipoloji konusunu değişik yönleriyle geliştirmiş olan yazar ve araştırmacılara ya geçerken kısaca atıfta bulunmuş ya da onlardan hiç söz etmemiştir. Bunun sonucunda okur -ve özellikle kitap konusunda yapılan söyleşilerin okurları- işlenen fikrin tümüyle yeni ve Kuban'ın buluşu olduğu sanısına düşebilir ki, herhalde yazarın amacı bu izlenimi vermek olmamalıdır. Gerçekten de, metin içindeki dipnotlar ile kitapların arkasına konan

Bursa Yeşil Camii'nin üst ve alt kat planları.

bibliyografik döküm arasında önemli bir ayrım vardır. Bibliyografik döküme bakıldığında, sıralanan eserlerin işlenen konuyla ilgili yayınların bir dökümü olduğu anlaşılır ama bunların kitap yazarının kendi metniyle ilişkisi, özel bir gönderme yapılmadıkça, kolayca çıkarsanamaz. Buna karşılık, yazarın metin içinde verdiği dipnotlar, yazdıklarının belli bir yayın ya da araştırmayla ilişkisini ve bu ilişkinin türünü ortaya koyar, ayrıca araştırmacıdan araştırmacıya fikir ve bilgilerin akışıyla dönüşümü hakkında fikir verir. Doğan Kuban gibi kıdemli bir hocanın bu sıradan işleme genellikle ve öteden beri pek itibar etmemesine akıl erdirmek zordur.

Şimdi söz konusu edilen yazar herhangi bir kişi değildir. Olağan ve yavan deyişle, "hocalar hocası" payesi yakıştırılan, Türkiye'deki mimarlık tarihi çalışmalarına hatırı sayılır yeni açılımlar getiren, işlediği konulara zekâsıyla olduğu kadar gelişmiş bir duyarlıkla yaklaştığını kanıtlamış biridir ve aynı zamanda, -çok haklı olarak- "Akademik yaşamın ahlâk kurallarından biri, hangi nedenle olursa olsun, başka bir akademisyenin hakkını yememektir. Bu öncelikle intihal yapmamakla olur. (...) İkinci ahlâk ilkesi bir yazara doğrudan atıf yapmadan ve tartışarak değerlendirmeden, onu dışlamak ya da aşağılamaktır,"[12]diye yazmış birisidir.[13] *Osmanlı Mimarisi* başlıklı son kitabının ilk bölümünü Osmanlı mimarisi yazınına ayıran Kuban kendini Osmanlı mimarisinin külliyat yazarları silsilesine bağlarken, Godfrey Goodwin'in 1971'de yayımlanmış *A History of Ottoman Architecture* başlıklı değerli kitabı[14] ile kendi yayını arasında bir boşluk olduğunu belirtir. 1960 sonrasında Osmanlı mimarlık tarihi yazınındaki artışa karşılık yeterli içerikle yazılan az eser olduğuna, artan bilgileri Osmanlı tarihi ile bütünleştiren çalışmaların ortaya çıkmadığına, hatta Lale Devri ve sonrası üzerindeki çalışmaların 1990'lara kadar önemsenmediğine dikkat çeker. Çeker de şaşırtır doğrusu çünkü ille de örnek vermek gerekirse, Gülrû Necipoğlu'nun Topkapı Sarayı'nı anlattığı ödül kazanmış 1991 tarihli kitabı, bir mimari kuruluşu tarihsel bağlamına en yetkin ve bilimsel yöntemlerle oturtan ve geniş çevrelerde çok olumlu yankılar bulmuş bir eserdir.[15] Kitabın ilk baskısının ABD'de İngilizce olarak yapılması bu durumu değiştirmez.[16] Aynı şekilde, bu makaleyi yazanın "Lale Devri ile sonrasını" işleyen *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci* başlıklı kitabı, aslında

Kuban, çok haklı olarak, "Akademik yaşamın ahlâk kurallarından biri, hangi nedenle olursa olsun, başka bir akademisyenin hakkını yememektir. Bu öncelikle intihal yapmamakla olur. (...) İkinci ahlâk ilkesi bir yazara doğrudan atıf yapmadan ve tartışarak değerlendirmeden, onu dışlamak ya da aşağılamaktır," diye yazmış birisidir.

Kuban'ın başkanlığındaki bir jürinin kabul ettiği bir doçentlik çalışmasıdır ve 1975 tarihinde -yani Kuban'ın "terminus post quem" olarak verdiği 1990 tarihinden on beş yıl önce- İTÜ Mimarlık Fakültesi tarafından yayımlanmıştır ve burada sözü uzatmamak için söylenecek tek şey, "eh oldu mu ya patron," demektir.

Doğrusu istenirse bütün bunlar, yani söylemle işlem arasındaki bu kopukluklar, kaydırmalar bizi kör dövüşünün çok kolaylaştığı puslu bir ortama sürükler. Benlik vurgusundan kaçınmanın zor olduğunu teslim ediyorum, ancak bugünlerde pek tutmuş bir deyiş olan "ezber bozmak" ise söz konusu olan, ona da diyecek yok ama bedel ödemek kaydıyla... Ne yazık ki puslu ortamda bedel ödeyen, bazen borcu olmayandır.

DİPNOTLAR

1 Doğan Kuban, *Osmanlı mimarisi*, (İstanbul:YEM Yayınları 134, 2007)

2 Christoph Neumann, "Kabul edilebilir bir kültürel miras: Medeniyetler, Milliyetçi Evrensellik ve Doğan Kuban", *Yeni Mimar*, (Temmuz2007).

3 *Yeni Mimar* (Temmuz 2007), s.8

4 Ayla Ödekan, "Osmanlı Mimarisi için bir başyapıt", *Yapı*, sayı 307(Haziran 2007), 57.

5 *Zaman*, 4 Haziran 2007.

6 Sedat Çetintaş, *Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir*, İstanbul, 1958.

7 Ö.L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler", *Vakıflar Dergisi* II (1942), 279-386.

8 Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin dini-içtimai bir müessesesi, zaviyeler ve zaviyeli camiler", *İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2, (1962-3), 1-80.

9 A.İ.Doğan, *Osmanlı Mimarisinde tarikat Yapıları. Tekkeler, Zaviyelerve benzer Nitelikteki Futuvvet Yapıları*, İ.T.Ü., Müh.-Mim. Fak.Matbaası, 1977, 269.

10 S.Emir, *Erken Osmanlı Mimarliğında Çok-İşlevli Yapılar: Yapısmsal ve İşlevsel bir Analiz*, (İ.T.Ü.Fen Bil.Enst., Mimarlık Anabilim dalı, 1991)

11 S.Emir, *Erken Osmanlı Mimarliğında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler, c.1-Örneği Yapılar: Tokat Zaviyeleri, c.2-Orhan Gazi Dönemi Yapıları*, (İzmir: Akademi Kitabevi, 1994)

12 Bu konuda verilebilecek, ancak bu yazının kapsamını aşan bir dizi ilginç örnek, ülkemizde günümüz mimarlık ve sanat tarihi yazınının ne denli ayıklanmayı gereksindiğini ortaya koyacaktır. Teslim edelim ki bu iş, salt 'akademik' olanı aşan nedenlerden ötürü zorlu bir çabadır ve eleştirenden de hem görünkara olmasını hem de sağlam zeminde durmasını gerektirir.

13 D.Kuban, "Söküm tayfasının safsataları", *Yapı*, sayı 310 (Eylül 2007), 9

14 G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, Londra, 1993.

15 G.Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial and Power: TheTopkapi Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Cambridge,MA-Londra 1991.

16 Kitabın türkçeçevirisi "15. *Ve 16. Yüzyıllarda Topkapı Sarayı, Mimari, Tören ve İktidar*" başlığıyla Yapı Kredi Yayınları tarafından basılmıştır.

Tarih Vakfı Tarih Dostları Toplantısı

KENT MÜZECİLİĞİ: DÜN BUGÜN YARIN

31 Ocak 2008, 14:00

İstanbul Caddebostan Kültür Merkezi

Bağdat Caddesi Haldun Taner Sok. No:11 İstanbul
0 216 386 29 49 - 467 36 00 (3 hat)

ANTALYA CITY MUSEUM PROJECT
KENT MÜZESİ PROJESİ

- Dünyada yeni müzeciliğin en hızlı gelişme gösterdiği alanlardan biri olan kent müzeciliğinin işlevleri nelerdir?
- Klasik kent müze türlerinden çağdaş müzelere geçiş nasıl oldu?
- Dünyanın önemli kent müzeleri hangileridir?
- Türkiye'de kent müzesi denince akla gelen başlıca örnekler hangileridir?
- İstanbul Kent Müzesi ve Antalya Kent Müzesi projelerinden neler öğrenebiliriz?
- Kent müzeleri o kentte yaşayan sanat, bilim ve kültür insanlarına ne olanaklar sağlayabilir?

PROGRAM

14:00 AÇILIŞ

14:15 "DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KENT MÜZECİLİĞİ, İSTANBUL KENT MÜZESİ VE ANTALYA KENT MÜZESİ PROJELERİNDEN NELER ÖĞRENEBİLİRİZ"
Orhan Silier, Tarih Vakfı

15:15 ARA

15:45 "MÜZECİLİK VE HALKLA İLİŞKİLER"
Prof. Dr. Filiz Balta Peltekoğlu, Marmara Ü. İletişim F. Halkla İlişkiler B.

16:15 "ANTALYA KENT MÜZESİ PROJESİ'NDE HALKLA İLİŞKİLER UYGULAMALARI" ANTALYA KENT MÜZESİ AÇIKHAVA SERGİSİ MULTİVİZYON GÖSTERİSİ
Seher Özen Karadeniz, Antalya Kent Müzesi Projesi Tanıtım İletişim Sorumlusu

16:30 TARTIŞMA

17:15 KOKTEYL

18:00 MÜZİK DİNLETİSİ

19:00 KAPANIŞ

Antalya Kent Müzesi
Proje Hazırlık Merkezi
Haşim İşcan Mah.
1305 Sok. No:12
T 0 242 247 31 36
F 0 242 247 55 13

ANTALYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

TARİH VAKFI

"KUZENLER CUMHURİYETİ"NİN YARALI KADIN VE ERKEKLERİ

HAREM VE KUZENLER

PROF. DR. FATMAGÜL BERKTAY

Germaine Tillion, **Harem ve Kuzenler** *kitabında toplumlar ve kültürler arası farklılıkları maddi temellerine oturtan karşılaştırmalı bir metot kullanmıştır. Bu çokyönlü karşılaştırmalar sonucunda Tillion, kimliğin ve kültürel yapının toplumların kendi özünden değil, toprağa el koyma biçiminin örgütlenmesinden ve bu örgütlenmenin zaman içinde geçirdiği değişimden kaynaklandığını göstermektedir. Akrabalık ve kan bağı, salt bir yeniden üreme mekanizması değil, aynı zamanda ekonomik, siyasal ve ahlaki bir düzendir ve bu düzen hem kadın bedenini, hem de toplumdaki bütün bireylerin yerlerini, davranışlarını, arzularını denetleyen bir toplumsal örgütlenme ilkesidir.*

Tillion'un 1966'da yayınlanıp 1983'te İngilizceye çevrilen, Türkçeye ise ancak 2005'te kazandırılan *Harem ve Kuzenler* yapıtı.

Bu yıl kitap fuarının teması, "Akdenizli olmak"tı. Bu tema etrafında çokça "zeytinyağı ve portakal kokulu bir edebiyat"tan söz edildi. Ne var ki, Akdeniz edebiyatı aynı zamanda kan davalarının, "kanlı düğün"lerin, namus cinayetlerinin, berdellerin, özetle kadın bedeninin şiddet yoluyla toplumsal denetiminin serimlendiği bir edebiyat. Nedeni ise sadece Akdeniz insanının o genellikle romantize edilen tutkulu, sıcak, duygusal, kolay heyecanlanan bireysel yapısı değil, çok daha derinlerde yatan ve inatla süregelen bir toplumsal yapının varlığı. İşte, bu yıl 100. yaşını kutlayan ünlü etnolog Germaine Tillion'un 1966'da yayınlanıp 1983'te İngilizceye çevrilen, Türkçeye ise ancak 2005'te kazandırılan önemli yapıtı *Harem ve Kuzenler*' (Metis Yayınları, İstanbul, 2006, çev. Şirin Tekeli), kadının bağımlı konumda tutulduğu ve bağımlılığının işareti olarak da örtünmeye, yere bakmaya, yabancıdan kaçınmaya, mahrem alana ait olmaya zorlandığı bu yapıyı çözümlemeye girişiyor. Tillion'un bu tartışmaya yaptığı en büyük katkılardan biri, kadının bağımlılığının genelde sanıldığı gibi tek bir dine - İslama- bağlanamayacağını, tersine her üç tektanrılı dinin yayıldığı bir coğrafyada var olan bir akrabalık örüntüsünden kaynaklandığını göstermesi.

Örtünme ve yabancı erkeklerle temastan kaçınma, salt İslami olgular değildir ve erken Müslümanların da bu uygulamaları fethettikleri veya komşu oldukları halklardan aldıkları bilinmektedir. Diğer Akdeniz toplumlarının, örneğin İspanyolların, Güney İtalyalıların ve Yunanlıların hem kadınları yabancı erkeklerden koruma, hem de "namus" odaklı bir ilişkiler ağına sahip olma açısından Müslümanlarla pek çok ortak noktaları vardır. Örtünmeye ilişkin olarak bildiğimiz en eski metin, İÖ 13. yüzyıla ait bir Asur yasasıdır. Bu yasa, örtünme ve peçeyi "saygın kadınlar"a özgüleyerek köle kadınların ve fahişelerin örtünmesini kesinlikle yasaklar. O zamanlardan bu yana örtünme ve peçe, statü ve saygınlık simgesi olarak kullanılagelmiştir. Saygın Atinalı kadınlar da örtünürlerdi; Strabon bu âdetin Yunanistan'a Perslerden geçtiğini söyler. Gerçekten de peçe ve örtünme, İslamiyet öncesi İran'da ve Bizans İmparatorluğu'nda yaygındı. Örtünme ve kadınların mahrem alanla kısıtlanması, eşlerin ve kız evlatların aile dışındaki ilişkilerini sınırlandırıyor, bu da hem kadınların denetlenmesini, hem de babalığın güvence altına alınmasını kolaylaştırıyordu. Ayrıca örtünme, erkekler açısından da bir statü sembolüydü: Hangi erkeğin, karısını ve kızlarını dışarıda çalışmak, hatta çarşıya bile gitmek zorunda bırakmayacak kadar maddi güce sahip olduğunu ve böyle-

ce başka erkeklerin cinsel tacizinden koruyabildiğini gösteriyordu. Örtünme sadece bir sınıf olgusu değil, aynı zamanda kentsel bir olguydu; tarlada çalışmak zorunda olan köylü kadının peçeye girmesi zordu.

Le harem et les Cousins. Editions du Seuil, 1966; kitap İngilizceye *The Republic of Cousins. Women's Oppression in Mediterranean Societies* adıyla çevrildi (Al Sahi Books, Londra, 1983).

"AMCA KIZIYLA EVLENMEK, KENDİ SÜRÜSÜNÜN ETİNİ YEMEK GİBİDİR"[1]

Akdeniz çevresinde kadın erkek ilişkilerinde görülen benzerlikleri inceleyen Germaine Tillion, Akdeniz halklarının endogamiyi (içeriden evlenme) tercih ettiklerini, endogaminin ise kadınların sıkıca birbirine bağlı soylar içinde denetlenmesi eğilimini artırdığını savunuyor. Kadının bağımlılığı dünya genelinde yaygın olmakla birlikte, bu bağımlılığın aldığı biçim toplumdan topluma değişir ve Tillion'a göre, Akdeniz havzasındaki bağımlılık biçimi hem son derece özgüldür, hem de kendi içinde tutarlı bir sistemle bütünleştiği için başka yerlerdeki bağımlılık biçimlerine göre daha dayanıklı olmuştur. Tillion, eski Mısırlılarda ve Perslerde bizim bugün ensest olarak adlandıracağımız evliliklerin yapılmış olduğunu, çoğu Akdeniz halklarının da kuzenler arası evlilikleri tercih ettiklerini belirtir. Tillion'un yaklaşımına dayanan Nikki R. Keddie, Yakın ve Ortadoğu'da sayıca çok fazla olan göçebe aşiret gruplarının kadınları denetlemek ve kuzenler arası evlenmeyi tercih etmek için özel nedenleri bulunduğunu belirtir. Aşiret, siyasal-ekonomik bir birimdir ve "ilkel" bir toplumsal örgütlenme biçimini temsil etmez; tersine, uzun bir önsel sosyo-tarihsel gelişme dönemini cisimleştirir. Ortadoğu'da yaygın olan göçebe aşiretler, ancak hayvanlar evcilleştirildikten ve göçebelerin hayvansal ürünlerini tarımsal ürünlerle değiş tokuş edebilecekleri bir yerleşik nüfus ortaya çıktıktan sonra gelişebilirler. Aşiretlerin ve alt gruplarının içsel tutumu/ birliği, grubun göçe ilişkin sıkça karar vermesini gerektiren ekonomisi açısından çok önemlidir. Bu kararların barışçıl bir biçimde verilebilmesi açısından akrabalıkla sıkıca bağlı olmak arzu edilir bir şeydir. Yakın akrabalığın pratik yararları, kuzenler arası evliliklerin Ortadoğu'da tercih edilmesinde kuşkusuz rol oynamıştır.[2] Baba tarafından kuzenlerin evlenmesi yoluyla aşiret içindeki bütünlük, dayanışma ve işbirliği artırıldığı gibi, soyun elindeki mülkiyet de "içeride" kalır. Bu olgu, kan bağına dayalı aşiret yapılarında kadınların bekâretine ve evlilik içindeki sadakatine neden merkezi önem verildiğini; hem soyun "saflığı"nın korunması, hem de mülkiyetin ata soyunda kalması açısından "namus" ve "ayıp" kavramları etrafında şekillenenen "şeref" kodunun neden esas olarak kadın bedeninin denetlenmesini içerdiğini açıklamaktadır.

Öncelikle Germaine Tillion'un metodunun çok önemli olduğunu vurgulamak gerekir; toplumlar ve kültürler arası farklılıkları maddi temellerine oturtan karşılaştırmalı bir metottur, bu. Tillion etnolojiyi, "her şeyden önce başka bir kültürle girilen diyalog, sonra kendini ve ötekini sorgulamak, daha da sonra da kendini ve ötekini aşmaya yol açan bir karşılaşma," olarak tanımlar. Kitaba, "Namusun Arka Planı" başlıklı bir "önsöz" yazan Nükhet Sirman'ın belirttiği gibi, bu çokyönlü karşılaşma ve karşılaştırmalar sonucunda Tillion, kimliğin ve kültürel yapının her bir toplumun kendi özünden değil, toprağa el koyma biçiminin örgütlenmesinden ve bu örgütlenmenin zaman içinde geçirdiği değişimden kaynaklandığını göstermektedir. Akrabalık ve kan bağı, salt bir yeniden üreme mekanizması değil, aynı zamanda ekonomik, siyasal ve ahlaki bir düzendir ve bu düzen hem kadın bedenini, hem de toplumdaki bütün bireylerin yerlerini, davranışlarını, arzularını denetleyen bir toplumsal örgütlenme ilkesidir. Yazar, kullandığı yöntem sayesinde, kültürleri mutlaklaştıran ve özcüleştiren bir yaklaşımdan kaçınabilmektedir.

Harem ve Kuzenler'de Tillion, araştırmasıyla ilgili bazı tespitlerde bulunmaktadır. Bu tespitlerden birincisi, soyluluk ile içeriden evlenmenin el ele gittiği, yani ailenin ne kadar soylu olduğu, baba soyundan kuzenlerin evlenmesi kuralının ne kadar sıkı uygulandığına ("kanın" ne kadar az "karıştığı"na) bağlı olduğudur. İkinci tespit ise, İslamın etkisiyle kadınlara mirastan pay verilmesi ile aşiretlerin çözülmesi arasında sıkı bir bağ bulunduğudur. Aşiret yapısının temelinde, ata soyuna yabancı olan birisinin aile mülküne dahil toprak parçası üzerinde hak iddia edememesi yatar. Kız çocuk mirastan pay alır, bir de yabancıyla evlenirse düzen dinamitlenir. Dolayısıyla Tillion'un gözlemine göre Mağripliler, mümkün iki koruma sistemini birleştirdiler: Bütün kız çocuklarını mirastan yoksun bıraktılar (yani kız çocuğa erkeğinkinin yarısı da olsa miras verilmesini emreden, kurala uymayanın cehennemde yanacağını buyuran Kuran yasasını çiğnediler!) ve kızlarını düzenli olarak baba soyundan yakın akrabalarla evlendirdiler. Nitekim, *Erken İslam'da Evlilik* (1939) adlı araştırmanın sahibi olan Gertrude Stern, Kuran'ın kız çocuğuna miras hakkı tanımasıyla birlikte Müslüman Araplar arasında kuzen evliliklerinin arttığını belirtir. Üçüncü tespit, aşiret yapısının dağılmasının, sofulaşma ile el ele gitmesi

Bu yıl 100. yaşını kutlanan ünlü etnolog Germaine Tillion.

dir; İslamı kabul eden aşiretlerde din kurallarına riayetin aşiretin yıkımını hızlandırması, aşireti ya daha fazla dindarlaşma ya da dinsel yasayı çiğneme ikilemiyle yüz yüze bırakır. Dördüncü tespit ise, Sahra'nın kuzeyinde kızların, yalnızca mirastan pay aldıkları yerlerde örtünmek zorunda olmalarıdır.

Bu tespitlerin belki de en ilginci ve "ezber bozan"ı, sonuncusudur: Kadınlar, ironik bir biçimde, mirastan pay alıp ekonomik bakımdan güçlendiklerinde bedenleri üzerindeki denetimi kaybetmektedirler. Bunun nedeni, dinsel inancın -İslamın- kızlara mirastan pay verilmesini emretmesi, kızlara mirastan pay verilmesinin aşiretin çözülmesine yol açması, çözülen aşiretin, içine yabancıları kabul etmesiyle birlikte babaların, kızlarını her şeye rağmen ailenin erkeklerine saklayabilmek için örtünmeye ve kaçgöçe zorlamasılaha sarılmaya hazır olmak anlamına gelmekteydi/gelmektedir. Bu olgu, Akdeniz erkeğinin kıskançlığının ve her an kabarmaya hazır şiddet eğiliminin, bazılarının pek romantik bulduğu duygusal ve heyecanlı bir "öz"den değil, kadınları olduğu kadar erkekleri de sakatlayan toplumsal yapıdan kaynaklandığını ortaya koymaktadır: "Bugünkü dünyada Kuzenler Cumhuriyeti hem yaralı, hem de yaralayan bir toplumdur."[4]

TOPLUMSAL BELLEK POLİTİKTİR

Kadının bağımlılığının ve örtünmesinin, günümüzde daha da karmaşık nedenleri olduğu kuşkusuz, ama kimliğini tehdit altında hisseden her toplumsal grubun işe kadınlarının denetimini sıkılaştırmaktan başlaması, Tillion'un işaret ettiği "yapı" olgusunun ve bunun karşılaştırılabilirliğinin, yani tek bir dine ya da kültüre özgü olmadığı gerçeğinin kavBu geniş sürekliliğin içeriği ve neyin unutulup nelerin hatırlandığı hem "yapı"ya ilişkin ipuçlarını verir, hem de toplumsal belleğin ne denli seçici ve "politik" olduğunu ortaya koyar. Bu açıdan, dinsel kurallardan (İslam özelinde Kuran'dan) hangi noktalarda uzaklaşıldığı, nelerin unutulduğu gerçekten anlamlıdır ve inancın/dogmanın kendisinden çok, onun kültürel kalıplarla iç içe geçen pratiğinin, yani nasıl uygulandığının önemli olduğunu gösterir. Nitekim Kuran'da kadın ile erkeğin tek bir candan yaratıldığı (4. surenin 1. ayeti) söylenir ve Yahudi-Hıristiyan geleneğinden farklı olarak "baştan çıkarıcı Havva" imgesi yer almaz; insanın atası olan ilksel çift, insanın cennetten çıkarılmasını gerektiren olayların sorumluluğunu ortak olarak taşır (Kuran, 2:35-37). İblise sadece biri (kadın) değil, her ikisi de yenik düşer. Ayrıca gene Kuran'da Havva'nın Âdem'in kaburgasından yaratıldığına

Ortadoğu'da yaygın olan göçebe aşiretler, ancak yerleşik nüfus ortaya çıktıktan sonra gelişebilirler. Aşiretlerin ve alt gruplarının içsel birliği, ekonomisi açısından çok önemlidir. Kararların barışçıl bir biçimde verilebilmesi açısından akrabalıkla sıkıca bağlı olmak arzu edilir bir şeydir. Yakın akrabalığın pratik yararları, kuzenler arası evliliklerin Ortadoğu'da tercih edilmesinde kuşkusuz rol oynamıştır.

ları dır. Tillion, bulgularının yalnızca Mağrip'le sınırlı olmadığına, bütün Doğu Akdeniz havzasında zaman ve derece farklarıyla geçerli olduğuna işaret eder. Gerçekten de Sicilya'dan güney Yunanistan'a ve Lübnan'a dek uzanan bir coğrafyada, bazı yerlerde artık daha az görülse de, kadın bedeni üzerindeki toplumsal denetimi ve bunun sonucu olan "namus" cinayetlerini izlemek mümkündür. "Bu topluluklarda namus, topluluk düzeninin kuşaktan kuşağa sorunsuzca aktarılmasının kişi çıkarlarından daha önemli olduğunun bir ifadesi"[3] sayıldığından, aşiret yapısının çözülmüş olan yerlerde bile bir davranış kalıbı olarak hâlâ varlığını koruması anlaşılabilir bir şeydir. Bu namus anlayışı her şeyden önce grubun namusunu/kimliğini koruma adına ranmasını gerektiriyor. Ayrıca, yapı dağıldıktan sonra da geleneklerin ve davranış kalıplarının çok uzun süre varlığını koruması ve en dirençli kültürel kalıpların kadınların denetimine ilişkin olması başlı başına ilginç bir nokta. Evlilik pratiklerine ve aile tarihine bakarak Doğu ve Batı toplumları arasındaki benzerlikleri ve ortak noktaları saptayan Jack Goody de "benzerlikler ve süreksizliklerin, çoğunlukla kadınlara ve aileye ilişkin ataerkil uygulamalarda yoğunlaştığına" işaret eder ve "bu pratiklerin bazıları açısından, yalnızca Avrupa ile Asya arasında değil, aynı zamanda eski dünya ile yeni dünya arasında da önemli süreklilikler" bulunduğuna ve "dinsel pratikler ve inançların, bu geniş sürekliliğin çok ilginç bir parçası" olduğuna dikkat çeker.[5]

dair bir anlatı da yoktur. Ne var ki, bunları pek az Müslümanın bilmesine karşılık kadının "eğri bir kaburgadan yaratıldığını," dolayısıyla da başıboş bırakılmaması gerektiğini söyleyen peygamber hadisini herkes bilir. Mahmut Şalabi gibi yorumcular bu hadisi kendi bakış açılarından yorumlayarak müminlere sunarlar: "Havva'nın Âdem'in kaburgasından yaratıldığı bizim için açıktır. Tıpkı yaratıldığı kaburganın eğri olması gibi, Havva'nın duyguları da eğridir."[6]

Germaine Tillion da Kuran'da yer almayan ya da kısmi olarak yer alan birçok "kural"ın pratikte seçmeci biçimde zorunluluk halini almış olmasına dikkat çeker. Örneğin sünnet konusuna Kuran'da hiç değinilmediği halde sünnetsiz bir Müslüman

düşünülemez ya da oruç gibi o kadar da önem verilmeyen (oruç tutmamanın, bir fakir doyurmak gibi oldukça yumuşak ve insani bir yaptırımı vardır) bir kural, namaz kılma farzından çok daha yaygın biçimde uygulanmaktadır. Aynı şekilde örtünmeye ilişkin pratiğin, Kuran'da esas olarak peygamber ailesine özgülenmesine ve "ziynetlerinizi örtünüz" gibi epey muğlak bir ifadeye sahip olmasına karşın sözünü ettiğimiz bölgedeki yaygınlığı ve uygulama sıkılığı dikkate değerdir. Buna karşılık, Kuran'da açıkça cezasının cehennemde yanmak olduğunun vurgulanmasına rağmen hâlâ birçok yörede kızlara mirastan pay verilmemesi, toplumsal belleğin nasıl seçmeci bir biçimde işlediğini ve cinsiyetçi iktidar mekanizmalarını yansıttığını ortaya koyar. Benzer bir örnek, kadının zina yapmasının özel bir anlaşmanın çiğnenmesi olarak değil de, topluma karşı işlenmiş bir suç olarak değerlendirilmesi anlayışının, yüzyılları aşarak Mussolini İtalyası'nın ceza kanununa, oradan da bizim eski TCK'mıza girmiş olmasıdır.

Kültürel kalıpların sürekliliğini yansıtan bir diğer ilginç nokta ise, Tillion'un Cezayir kurtuluş mücadelesi bağlamında verdiği, bizlerin ise sol örgütlerin pratiğinden de iyi bildiğimiz, mücadele yoldaşı olan kadın ve erkeklerin birbirlerine "bacı" ve "kardeş" olarak hitap etmeye devam etmesidir. Söz konusu coğrafyada, kadın ile erkek arasındaki biricik saygın ve meşru ilişki "bacı-kardeş" olmaktır! Akdeniz havzasında "bacı"nın "namusu"nun korunması görevi, her bağlamda, erkekleri "genç despotlar" haline getirmekte ve onların egolarını aşırı şişirerek, hem duygusal olarak anneden kopamamalarına, hem de aile ya da küçük topluluk dünyasının dışındaki -gerçek- yaşamla karşılaştıklarında bocalamalarına neden olur. Bu bocalama ve özgüven kaybının sonucu da gene, çoğu kez kendisinden daha az iktidar sahibi olan kadın üzerinde şiddet uygulamaya dönüşür. Böylelikle "kuzenler cumhuriyeti"nin hem erkek hem de kız kardeşleri, insanlıklarını tam olarak yaşayamayan, beden-ruh kutuplaşmasının ve cinsiyetçiliğin keskin bıçağıyla parçalanmış sakat varlıklar olarak yaşamaya mahkûm olurlar.

Germaine Tillion, mirasın çocuklar arasında bölünmesini şart koşan İslamiyetin kabülünün, kentleşmenin, yoksullaşma ve göç gibi radikal değişimler karşısında eski dünyanın insanlarının, bir yandan kızlarını sokağa çıkarma, biraz eğitme ve onlara mirastan biraz pay verme yoluna gittiklerini ama buna karşılık, yaşam tarzlarını ve kimliklerini koruma adına, onları sıkıca örttüklerini söylüyor. "Kentleşmiş Bedevi" artık büyük ve boş çöllerin ve kardeş kuzenlerin korumasından yoksun kaldığı için, "imkânlarının ve hayal gücünün elverdiği ölçüde" bütün yapay koruma yollarının peşine düşer: Pencerelere demir parmaklıklar takar, kapılara kırk kilit vurur, köpekler besler, harem ağaları ve örtüden medet umar." Bunlar, kente gelen kırsal kesim erkeğinin "kendisine soylu bir yalnızlık, akrabalar arasında yaşanan hayali bir dünya kurmasına yarayan sulandırılmış ikame araçları, snobluk la karışık uyduruk şeylerdir." Gerçekten de, kente göç etmek zorunda kalan kişi bir günde kentli olamayacağı için, kent onu ister istemez bir dizi hakarete ve aşağılanmaya maruz bırakır. Gerçek ya da hayali olsun, bu hakaretler onun kişiliğini en derin, en mahrem noktalarından yaralar. Bu durumda o da, kendisinden aşağı konumda olan kadınlar üzerindeki baskı ve denetimini artırmaya yönelerek uğradığı yaralanmayı telafi etmeye çalışır. Bu nedenledir ki, Tillion, kadınlığın, dünyanın büyük bölümünde sömürge olarak kaldığını ve Akdeniz kadınının da çağdaş dönemin serflerinden olduğunu söyler. Ama aynı zamanda, ataerkilliğin yeniden üretilmesinde kadınların suç ortaklığına değinmekten de geri kalmaz: "Kadınları bu aşağı konumda tutan erkeklerdir ama küçük erkek çocukları yetiştiren ve onlara tarihöncesinden kalma eski virüsleri aşılayanlar da kadınlardır. Ezilmiş kadınlar, kendini beğenmiş ve sorumsuz insan müsveddeleri üretmekte ve bu iki grup sayıları sürekli artan ama kalitesi düşen toplumun temellerini elbirliğiyle oluşturmaktadır. Oysa cesaret, zekâ gibi büyük ve ender bulunan insan erdemleri, Kuzey insanları arasında nasıl dağılmışsa, burada da öyle dağılmıştır. Ama *bir şey devreye girmekte* ve onları köreltmektedir. Bu 'bir şey', bir babaya, bir erkek kardeşe -bazen basit bir şüphe üzerine- örneklerini gördüğümüz türden barbar davranışları kabul ettiren sosyal dayatmadır." (s. 207)

Harem ve Kuzenler, işte ülkemizde kol gezen bu sosyal dayatmanın kökenini ve doğasını aydınlatan, bizleri özcülüğe karşı uyararak türban, namus cinayeti, erkek şiddeti vb. can alıcı konular üzerinde çokyönlü bir analize yönlendiren önemli bir kitap. İnsan ilk başta, 1960'larda yazılmış bir kitabın Türkiye'de ancak 2006'da yayınlanmış olmasının tuhaf olduğunu düşünse de, kitabın içeriğiyle ilgili olarak günümüz Türkiye'sinin sorunları üzerinde kafa yordukça bunun aslında iyi bir "tesadüf" olduğu kanısına varıyor. Çünkü, "Türkiye Malezya olur mu" gibi manasız tartışmaları sahiden manalı tartışmalara dönüştürebilmek açısından *Harem ve Kuzenler* hem yöntem hem de içerik açısından ufuk açıcı ipuçları veriyor. Üstelik bu ipuçlarını, Şirin Tekeli'nin güvenilir ve güzel Türkçesi ve Germaine Tillion'un olağanüstü kişiliğine ve yaşamına ışık tutan "sunuş"u ve Nükhet Sirman'ın kitabı değerlendiren açıklayıcı "önsöz"ü ile okuma fırsatına sahibiz.

FATMAGÜL BERKTAY
İÜ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ
ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

1 Mağrip özdeyişi.
2 Nikki R. Keddie, "The Past and Present of Women in the Muslim World", *Journal of World History*, Vol.1, No. 1, 1990, s. 61.
3 Nükhet Sirman, "Önsöz", *Harem ve Kuzenler*, s. 22.
4 Sirman, s. 23.
5 Jack Goody, *The Oriental, the Ancient and the Primitive*, Cambridge University Press, 1990, s. 465.
6 F. Berktay, *Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis Yayınları, 1996, s. 74.

HAZIRLAYAN: GÖKHAN AKÇURA

Kış hali...

Eski kışlar başka olurmuş. Bir zamanlar İstanbul'da kış genel olarak tüm yaşamı durdurmuş. Hükümet daireleri boşalır, alışveriş kesilir, işler yüzüstü bırakılır, sokağa çıkmaya üşenilir, hatta korkulurmuş. Hareketsiz, uyuşuk, pek sevilmeyen bir mevsimmiş kış. Şimdilerde ise kışın nasıl geçeceği bir merak konusu. Sağı solu pek belli değil. Kış, şükürler olsun ki yalnız şikâyet edilecek bir karanlık, bir nikbinlik anlamına gelmez... Karı vardır, eğlencesi vardır; narı, kestanesi, bozası vardır... Bugüne pek kalmasa da kendine özgü töre ve alışkanlıkları, hoş yanları vardır. Resimli roman kış mevsimine göz atıyor.

Acele etmeyin! Yeni kömürü bekleyiniz...

Osmanlı'da esas yakacak odundur. Kömürden söz ediliyorsa, anlayın ki bu odun kömürüdür. Kömür ihtiyacı buharlı motorlarla birlikte devreye girmiştir.

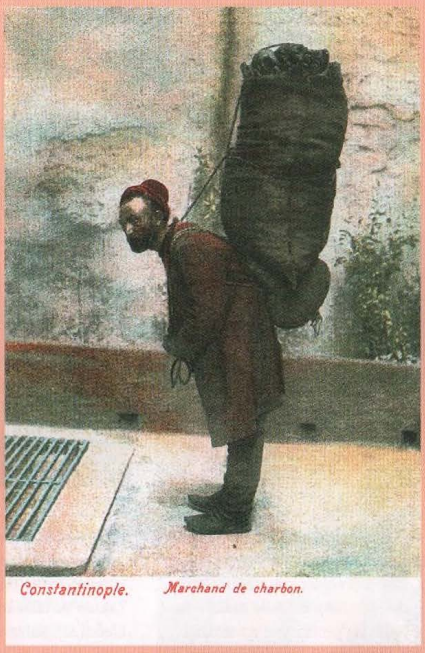
Bu türden motorlar ise o dönemde ancak vapurlarda kullanılmaktadır. Zaten 20. yüzyılın ilk dönemlerine kadar bu kömürün adı da "vapur kömürü"ydü. Sobalarda yaygın olarak kömür yakılması ise cumhuriyetin ilk döneminde gerçekleşir.

1935 yılı yaz aylarında magazin dergilerinin sayfalarında garip bir ilan karşımıza çıkar. İmzasız olan bu ilan özetle, "Acele etmeyin! Piyasaya yeni bir kömür çıkıyor, onu bekleyin." demektedir. Bu yeni kömürün adı, ne olduğu, kimin tarafından piyasaya sürüleceği meçhuldür. İlanlara güvenmemiz ve beklememiz istenmektedir. Bir süre sonra anlarız ki, bu ilanlar bir İş Bankası kuruluşu olan Türk Antrasit Şirketi (Türkiş) tarafından hazırlanmıştır. Şirketin ilan kampanyası, aslında fabrikanın açılışı yapılmadan başlamıştır. Kış gelmeden pazarda yer edinmeli, insanların boş depolarını doldurmaları önlenmelidir. Fabrikanın açılışına paralel olarak çıkan ilan ve broşürlerde ise, sabrımızın karşılığı olarak şu cevabı alırız: "Nihayet Çıktı.

Türkiş Madenlerinin Türk Antrasiti. Ateş olmayan yerde duman olmaz derler. Türkiş'in çıkardığı Türk Antrasiti bu sözün aksini isbat etmiştir.

Türk antrasiti ile dumansız ateş olur." Kampanya, dergilerde Cemal Nadir'in çizdiği ilanlarla büyük bir etkinliğe ulaşır. Kömür, kış gecelerinin vazgeçilmez yakacağı olarak egemenliğini ilan etmiştir.

Baca temizleyicisi ve kömürcü

Eski kartpostallara yansıyan iki kış esnafı. Baca temizleyicisi ve kömür hamalı.

Şakir Zümre Sobaları

Yerli soba firmaları arasında adı bugüne kadar kalmış olan Şakir Zümre'nin yeri ayrıdır. "Türk Sanayi-i Harbiye ve Madeniye" fabrikatörü Şakir Zümre müesseseye adını vermişti. 1920'de kurulan Şakir Zümre Madeni Eşya Fabrikası'nın sahibi Şakir Zümre Varna'da doğmuş ve Bulgaristan parlamentosunda milletvekilliği de yapmıştı; 1966 yılında öldü. 1954 yılında çıkan bir ilanda, Şakir Zümre sobalarının 30 senelik tecrübeye sahip olduğu ve 375 bin aile tarafından kullanıldığı belirtiliyor.

Çocukluğu Kadirli'de geçmiş olan Gözen Küçükerman, anılarında Şakir Zümre sobasını şöyle anlatır:

"Şakir Zümre ismi size ne ifade eder bilemem ama benim için gerçekten çok önemlidir. Bütün çocukluğum onunla şekillenmiş gibidir.

Yıl 1945-46. Beş-altı yaşındayım. (...) Bu küçük taşra kasabasının okur yazar sakinlerinin yaşadığı (...) salonun yemek bölümü ile oturma odasının kesiştiği yerde bir 'Şakir Zümre' sobası dururdu.

Koyu gri gövdeli, pırıl pırıl kromajlı ve kafes şeklinde delikli odun atma yeri, altından kül alınan çekmecesi ile gerçekten bir heykel kadar güzeldi. Hele kapağı açmada kullandığımız, ucu kancalı ele kolayca oturan krome maşa... Başka bir alete ihtiyaç yoktu, o alt üst kapakları açar, kapar, küllüğü çeker iter ve odunların yerleşmesini sağlardı.

Sobanın üzerine ne tencere ne çaydanlık, hiçbir şey konamazdı. Kış günleri sabah ekmeklerimiz ve kestane kızartılması için sobadan alınan kor, bakır mangala konurdu sadece, bu konuda çok titizdi annem. (...)

Herşeyin 'donduğu' bir kasabada ben bedenen ve fikren büyüyordum.

Ama aynı yerinde duran Şakir Zümre sobası ile birlikte, aynı onun gibi...

Sobanın hiç değişmeyen parlaklığı, o küçük alet ve o yazı, derinlere kazanmış, alevlerin arasından görünen yazı, 'Şakir Zümre'"

(Gözen Küçükerman, *Seksek Arkadaşım Hadriyanus*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları/Mozaik Dizisi, İstanbul 2002.)

Kışın ne içilir?

Lokman Hekim'e sorarsanız size ıhlamur, hatmi, anason çayı gibi seçenekler sunacaktır. Ama eskiden (bazı mahalle aralarında hâlâ) kış gecelerinin en makbul içeceği bozaydı. Münir Süleyman Çapanoğlu bir yazısında Arnavut bozacının narasını aktarır bize: "A boza!!! Ekşi de var, tatlı da var. Anıya mırmırık bozam!" Bu sesi duyan mahalleli hemen pencereye vurur, sürahilerle boza alınırdı. Bardaklardaki bozaların üstüne, gündüzden Beyazıt'taki leblebicilerden alınmış leblebiler serpilirdi. Kibar takımı ise Süleymaniye'nin "Yasemin Bozası" ya da Aksaray'ın "Arnavut Kasım Bozası"nı; Unkapanı'nın "Sinan ve Miho Bozaları"nı eşe dosta, bir hediye armağan eder gibi ince, dar boğazlı narin sürahilerde yollamayı yeğlerdi. Bu meşhur bozacı listesini Abdülaziz Bey'in notlarını kullanarak biraz daha genişletirsek, Ayasofya'daki Şaşaklı Bozası'nı, Unkapanı'ndaki Mestan Ağa Bozası'nı, Koska'da Mehmed Ağa Bozası'nı belirtmemiz gerekiyor.

Bizim kuşaklar içinse tek bir ünlü bozacı vardır: Vefa Bozacısı. Kurucusu Hacı Sadık Bey, 1876 yılında Yugoslavya'dan İstanbul'a göç etmiştir. 1952 yılında baba mesleğini sürdüren oğlu İsmail Vefa ile yapılmış bir röportajdan, bu asırlık kuruluşun tarihini öğreniyoruz. " [Eskiden] İstanbul'un en meşhur bozacısı Taksim'de dükkânı bulunan Tevfik Efendi idi. Rahmetli babam Hacı Sadık Efendi de, bir müddet seyyar olarak sokaklarda mevsimine göre sahlep, kaysı hoşafı, mısır buğdayı, boza falan sattıktan sonra, eski Vefa meydanında küçücük bir dükkân açarak şıra ve bozacılığa başlamış... Fakat bozayı Tevfik Efendi'den alır, bir müddet bekletir, üstünde biriken suyu döker, böylece daha halis, daha saf bir hale getirerek müşteriye verirmiş." Bu noktada adı meçhul röportajcımız, demek ki işin sırrı bir müddet bekletmekten ibaret, diyerek söze girince İsmail Bey hemen karşı çıkıyor: "Hayır... Babam bozasının beğenildiğini, hatta en meşhur bozacınınkine tercih edildiğini görerek sevindiği sırada, müşterileri arasında bulunan Sultan Hamid'in sikkezenbaşısı Fattah Efendi de, sarayda limonata, şerbet gibi şeylerin nasıl yapılıp içildiğini anlatırken, laf arasında bir de Aksaray'daki hoşafçı Hacı Baba'dan bahsetmiş. Ve bu adamın senelerden beri hoşafını mermer bir hamam kurnası içinde satarak şöhret bulduğunu söylemiş... İşte o zamana kadar, herkes gibi bozasını fıçı içinde satan babam, 'ben de şunu bir mermer kaba, meselâ küpe koysam, hiç de fena olmayacak' diyerek derhal fıçıları kaldırıp atmış, hususi surette yaptırmış olduğu bembeyaz mermer küpleri dizmiş... Ne kadar yıkansa, silinse kirli görünen fıçı ile, her zaman tertemiz haliyle gözleri okşayan mermer kap arasındaki fark hiçbir gözden kaçmadığından, zaten nefasetiyle tanınmış bozayı büsbütün sevdirmiş... Fakat küçüklüğünden beri çok titiz ve bilhassa temizliğe düşkün olan babam, bu kadarla da iktifa etmiyerek, amcam İbrahim Efendi ile birlikte dükkânı genişletmiş ve bozayı da bizzat yapmaya koyulmuş..."

Tekel İdaresi'nin kış geceleri için elbette başka bir önerisi vardır: Tabii Kanyak!

Kış turizmi nasıl başladı?

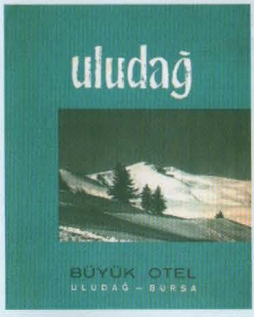
Türkiye'de kış turizmi tahmin edileceği gibi Uludağ'da başladı. 1930'lu yılların ikinci yarısında, basında Uludağ neredeyse bir moda olarak karşımıza çıkar. Bu konuda *Yedigün* dergisi Bursa muhabiri Musa Ataş'ın öncülüğünü unutmamak gerekir. Ataş'ın 1934 yılı mart ayında bu dergide çıkan Uludağ röportajları büyük ilgi toplamıştır. Konunun gördüğü ilgiden memnun kalan dergi, dönemin ünlü röportaj yazarı Naci Sadullah'ı da Uludağ'a gönderir. 1934 yılının nisan ayında yayımlanan "İstanbul'dan Uludağ'a" başlıklı bol fotoğraflı röportaj dizisi büyük yankı uyandırır.

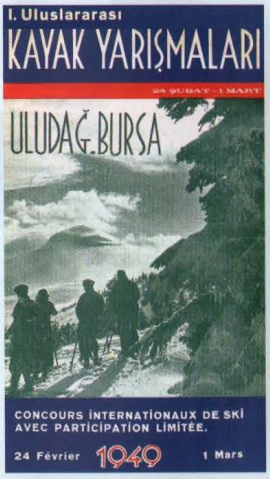
1939 yılında, aylık *Foto Mağazin* dergisi konumuzla ilgili gelişmeleri şöyle özetler: "Memleketimizde de kayak sporlarına karşı günden güne artan bir alâka uyanmaktadır. Bundan beş altı sene evvel Uludağ'da beş on heveskârın mevzii şekilde başladığı bu iş, bugün bütün memlekete şamil bir spor faaliyeti haline gelmiş bulunmaktadır. Kayak sporu, spor teşkilatımızda en ehemmiyetli yerini almış, kış sporlarını tanzim ve tamim için bir federasyon kurulmuştur. Kayak sporları Uludağ'dan başlayarak memleketin muhtelif bölgelerinde ve bu spora elverişli her yerinde, gittikçe artan bir hızla ilerlemektedir. Uludağ, bu sporun en mühim bir merkezi haline gelmiştir. Kış mevsiminin bayram, yılbaşı ve diğer tatillerine rastlıyan günlerinde Uludağ, en zevkli ve neş'eli anlarını yaşamaktadır."

Kayak sporları geliştikçe, Uludağ dışındaki kayak merkezleri de yavaş yavaş gündeme gelmeye başlar. Özellikle Ankara Dağcılık Kulübü'nün çalışmalarını sürdürdükleri Dikmen sırtları, Elmadağ ve Ayaşbeli bunlar arasında en çok bilinenlerdir. İngilizlerin Mısır'da Türkçe yayınladıkları *Cephe* ve Fransızca yayınlanan *Vanguard* adlı savaş dergileri bu konuya özel ilgi göstermekte ve değişik merkezleri haber konusu yapmaktadırlar. Dergi, 1946 yılının ocak sayısında İskenderun'daki Çağsak Tepe, nisan sayısında ise Erciyes'i ele alır. Buradaki kayak çalışmalarını fotoğraflı röportajlarla aktarır.

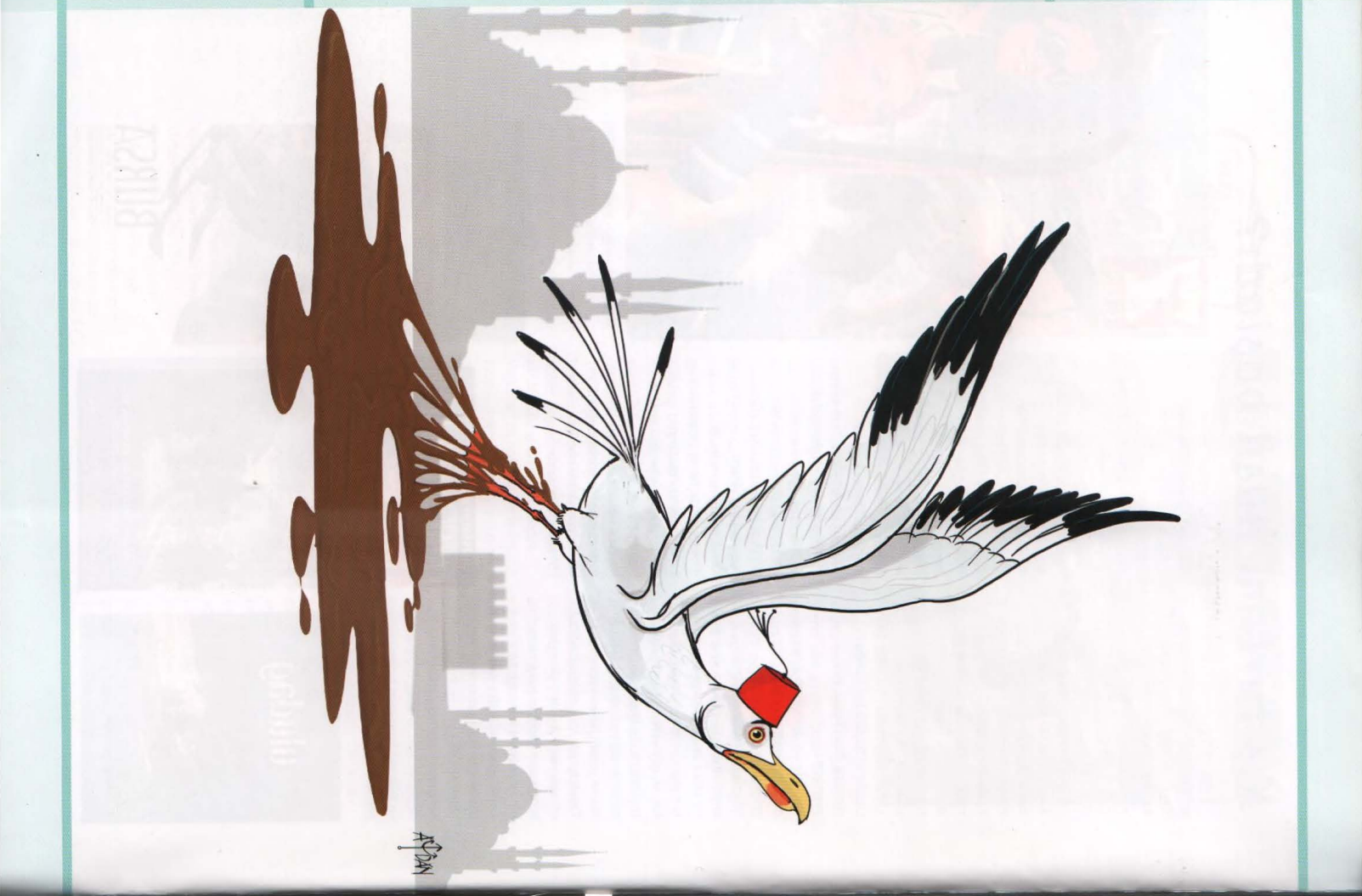
Kayak sporumuzun bu ilk dönemi, başta Bursa olmak üzere kayak merkezlerimizin yurt düzeyinde tanınmasıyla yeni bir boyut kazanır. Artık kış sporlarının yanı sıra kış turizminden söz edebileceğimiz bir döneme doğru adımlar atılmaya başlanmıştır.

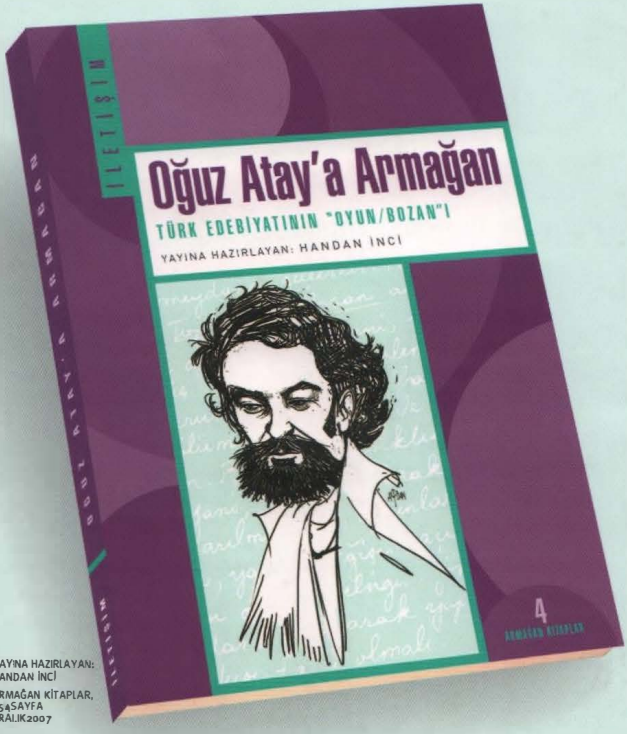

LİDERLİK GELECEĞİ GÖRMEK DEMEKTİR
Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder, Avrupa ve dünyayı sizin için izler. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.
nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr
AJANS PRESS
LİDERLER ÖNDE GİDER

İletişim'den

2008

TÜRK EDEBİYATININ "OYUN/BOZAN"I
Oğuz Atay'a Armağan

Oğuz Atay, çağdaş Türkçe edebiyatın seyrini değiştiren yazarların başında geliyor. Bugün hâlâ tartışılan eserleri, dilin imkânlarını geliştirip genişletirken, Türkiye toplumundan insanlık hallerini eşsiz biçimde ortaya koyuyor. Yazarın dünyasına bir bakış niteliği taşıyan bu derleme, Atay'ın yazılarından, söyleşilerinden ve hakkında yazılan yazılarla eleştirilerden oluşuyor. Yıllar sonra "hâlâ burada olan" Atay'ın kısa ömürlü yazarlık serüvenine sığdırdığı zengin ufku anlayabilmek için önemli bir kitap.

YAYINA HAZIRLAYAN: HANDAN İNCİ
ARMAĞAN KİTAPLAR, 454SAYFA
ARALIK2007

Bütün Eserleri

- **TUTUNAMAYANLAR**, 724 sayfa
- **TEHLİKELİ OYUNLAR**, 479 sayfa
- **OYUNLARLA YAŞAYANLAR**, 108 sayfa
- **KORKUYU BEKLERKEN**, 202 sayfa
- **BİR BİLİM ADAMININ ROMANI**, 270 sayfa
- **GÜNLÜK**, 287 sayfa, 12 sayfa albüm
- **EYLEMBİLİM**, 114 sayfa

Oğuz Atay Üzerine

- YILDIZ ECEVİT
  "BEN BURADAYIM..."
  Oğuz Atay'ın Biyografik ve Kurmaca Dünyası
  Çağdaş Türkçe Edebiyat, 580 sayfa

www.iletisim.com.tr

Bitlisliler Meydanı Sokak, İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul • t 212 516 22 60-61-62 • f 212 516 12 58 • e iletisim@iletisim.com.tr

Genel Dağıtım PUNTO
Çağlayan Mahallesi Atay Sokak, Yenibosna 34196 İstanbul t 212 496 10 50 f 212 551 30 13 e punto@puntokitap.com
Adam, Bagam, İnkılâp, Lazerator, Metis ve Sistem yayınevleri ortak kuruluşudur.